

ATHENÆUM

K O N Z E R V A T Í V S Z E M L E

ÁLLAMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT • MEGJELENIK NEGYEDÉVENTE

SZENTPÉTERI NAGY RICHARD
Nekrológ virággal

NOSZKAI GÁBOR
Műfordító a virágüzletben

PERECZ LÁSZLÓ
A filozófiai Athenaeum útja

TÓTH ANDRÁS
A konzervatív közgazdaságtudomány születése

SZENTPÉTERI NAGY RICHARD
A parlamentáris államfő

NOSZKAI GÁBOR
G. Á. XX-XXI-ben

PÉTERFY GERGELY
Az igazság jutalma

PRÁCZKY ISTVÁN
Variációk egy históriára

BORIS JÁNOS
Kívülállók kora

SZÉKY JÁNOS
A Nyugat önmaga ellen

Az Athenaeum konzervatív szemle negyedévenként megjelenő online államtudományi folyóirat. Kiadja az Athenaeum konzervatív klub. Szerkeszti Boris János, Korom Melinda (olvasószerkesztő), Noszkai Gábor (főszerkesztő-helyettes), Práczky István (laptervező), Soós Károly (főszerkesztő-helyettes), Szentpéteri Nagy Richard (főszerkesztő) és Tóth András. A lap főmunkatársai Péterfy Gergely és Széky János. (Szerkesztőségi órák: minden második hónap utolsó csütörtökén este nyolctól a budapesti Centrál kávéházban.) A folyóirat állandó szerzői között ott találjuk a szélesen vett államtudományok legjelesebb képviselőit.

A folyóirat szerkesztői, főmunkatársai, állandó munkatársai és vendégszerzői egyaránt a nyugatos konzervatív politikai gondolkodás hagyományait és a magyar történelem európai beágyazottságának konzervatív szellemű megítélését tekintik tudományos szemléletük alapjának. A lap célkitűzése a modern konzervatív politikai ideológia bemutatása, ennek az erre fogékony tudományos közvéleménnyel való megismertetése, az államtudományi diszciplínák magas szintű művelése és népszerűsítése, a hazai társadalmtudományi gondolkodás befolyásolása, hosszabb távon egy történetfilozófiai szemléletváltás elősegítése, és a tudományos közbeszéd alakítása. Ezen túl a folyóirat a napi politikai ügyektől távol bár, de a politikatudomány kívánatos objektivitásával a politikai közeghez is szólni kíván.

A lap állandó rovatstruktúrával működik. Külön jogállami, eszmetörténeti, gazdaságfilozófiai és vallásfilozófiai rovattal, továbbá publicisztikai és szemlerovattal jelentkeznek. Az egyes számok terjedelme mintegy hét-nyolc szerzői ív. A folyóirat egyes számai minden harmadik hónap első napjától olvashatók, a megjelenések dátumai: szeptember 1, december 1, március 1. és június 1. A lap első száma 2015. szeptember 1-én jelent meg.

A folyóirat minden megjelent számának teljes anyaga ingyenesen letölthető – és tetszés szerint kinyomtatható – a konzervativszemle.hu című web-oldalról. ●

FELELŐS SZERKESZTŐ: SZENTPÉTERI NAGY RICHARD
KIADJA: ATHENAEUM KONZERVATÍV KLUB
TELEFON: +36 70 258 5115
E-MAIL: KONZERVATIVSZEMLE@GMAIL.COM
MINDEN, A KIADVÁNYBAN MEGJELENT KÉP, SZÖVEG ÉS GRAFIKAI TARTALOM A SZERZŐI JOG VÉDELME ALATT ÁLL. A KIADVÁNY MEGRENDELHETŐ A SZERKESZTŐSÉG CÍMÉN

TARTALOM

SZENTPÉTERI NAGY RICHARD PROLÓGUS
Nekrológ virággal

NOSZKAI GÁBOR PUBLICISZTIKA
Műfordító a virágüzletben

PERECZ LÁSZLÓ ESZMETÖRTÉNET
A filozófiai Athenaeum útja a pozitívizmustól a szellemtörténetig (1892-1947)

TÓTH ANDRÁS GAZDASÁGFILIZÓFIA
A konzervatív közgazdaságtudomány születése

SZENTPÉTERI NAGY RICHARD ALKOTMÁNY
A parlamentáris államfő

NOSZKAI GÁBOR PUBLICISZTIKA
G. Á. XX-XXI-ben (1922-2015)

PÉTERFY GERGELY PUBLICISZTIKA
Az igazság jutalma

PRÁ CZKY ISTVÁN PUBLICISZTIKA
Variációk egy históriára

BORIS JÁNOS KITEKINTŐ
Kívülálló kora

SZÉKY JÁNOS PUBLICISZTIKA
A Nyugat önmaga ellen

English summary

WRITTEN BY ZOLTÁN CSIPKE

Szerkeszti:

Boris János (szerkesztő)

Korom Melinda (olvasószerkesztő)

Noszkai Gábor (főszerkesztő-helyettes)

Soós Károly (főszerkesztő-helyettes)

Práczky István (laptervező/web-szerkesztő)

Szentpéteri Nagy Richard (főszerkesztő)

Tóth András (szerkesztő)

SZENTPÉTERI NAGY RICHARD

Nekrológ virággal

Egy szabad országban lapot alapítani mindenekelőtt üzleti vállalkozásnak számít. Egy könyvmegjelenést gazdasági érdek is indokol. Az 1979-ben megjelent Bibó-émlékkönyv, melynek egyik szerkesztője Göncz Árpád volt, s amely megindította történelmi, bátorságpróbáló ösvényén az akkor létezett társadalmi-politikai rendszer demokratikus-liberális ellenzékét, természetesen nem ilyen vállalkozás volt.

A magyar sajtótörténet – merjük mondani – legnagyobb kísérlete, a Beszélő című szamizdat folyóirat egykoron, 1981-ben ugyancsak egy nem szabad országban indult útnak, és részben éppenséggel neki is köszönhető, hogy szűk évtizeddel később immár egy szabad országban alakulhatott át hetilappá, majd újabb szűk évtized múlva havi folyóirattá – az első nyilvánosságban. Legutóbbi mutációja nem sokkal azelőtt kényszerült a fenntarthatatlan létbe, hogy a mi lapunk első száma megjelent.

Ez a lap az egykori Beszélőt – valamennyi évfolyamát, illegális és legális formáját (melynek én kezdetben ámuló olvasója, később alkalmi utcai árusa, végül időnkénti szerzője is lettem) – egyaránt szellemi elődei között tartja számon. A lapot, melyet az olvasó most figyelmére méltat, szintén nem üzleti megfontolások hívták életre egy szabadságát odahagyott országban.

A szamizdat Beszélő legális összkiadása elé annak idején Kis János írt előszót. Ebben az egykori folyóirat hajdani megalapítását visszamenőlegesen morális vállalkozásnak nevezte. Lapunk kényszerűségéből ebben is követi egyik szellemi elődjének példáját. Sem bevétele, sem munkatársainak fizetése, sem stabil létalapja nincs. Létezésének oka kizárólag erkölcsi természetű. Ugyanakkor – természetesen – tudományos, politikai és esztétikai célokat is szolgál.

Akkor is egyértelműen erkölcsi célokat elégit ki, amikor nemcsak az illegalitás korszakára, hanem a rá következő szabadságvilágra, az egykori köztársaságra is visszaemlékezik. Arra a republikára, amelyet a kikiáltása után nem sokkal harmadiknak kezdtünk el nevezni (én is így jártam el hajdan, hogy egyértelművé tétessék a számozás akkor, amikor a szellemi élet bizonytalankodott még az egyes köztársasági kísérletek államformatani megítélésében). Lapunk mérsékelt legitimista orgánusként is a daliás időknek kijáró nosztalgiával tekint a közös dolgot megjelenítő egykori államra, és könyvek között emlékezik meg e köztársaság első elnökéről.

Egy morális vállalkozás negyedévenként megjelenő ter-

méke természetesen nem reflektálhat minden történésre, amely az úgynevezett valóságban lezajlik. És nem köszönhet el még azoktól a hősoktól sem, akiket megsirat. A hőmpölygő idő elviszi mellőlünk legjobbainkat, minden megjelenésre bőven juthat nekrológba való, sajnos.

Most azonban attól a személyiségtől búcsúzunk, aki egykoron elhozta, és most magával is vitte a köztársaság eszményét. Hajdani államfőjével a magyar reszpublika ideája is elköltözött, a köztársaság halott, az ország kilépett a szabadság rendjéből, a világ felfordult, percemberkéek dáridója tart, és gazemberek ülnek a reszpublika torát.

De nemcsak ebben a közegben számít monumentális példának az első köztársasági elnök magasztos élete. Göncz Árpád egész életpályájának morálisan kikezdetetlen tekintélye, politikai, kulturális és erkölcsi szerepvállalásainak megkérdőjelezhetetlen súlya, emberi és politikusi magatartásának mindenkor tiszta volta nem hagy rezervációt a tiszteletben. Életpéldája nemcsak esendő elődeihez és szántalmasan méltatlan utódaihoz képest hatalmas. Hazánk történetének egészében is kitörölhetetlen helyet foglal el. Emléke áldott és megszentelt, szíve fölött e lapnak szózata is zeng, sírján közös virágunk szökken szárba.

Nemigen tudunk akárcsak néhány olyan személyiséget is megnevezni a nemzet történetéből, aki hozzá hasonlóan mindig a jó oldalon állt. A morálisan helyes póluson. Minden útelágazásnál, minden döntésében, minden életszakaszban és minden viharban, hosszúra szabott életének minden pillanatában. Végtelen számú, sorolhatatlan mennyiségű evidencia támasztja alá ezt a megítélést, egy teljes élet a tanúságtétel.

A második világháború előtt, alatt és után, 1956 előtt, alatt és után, a rendszerváltás előtt, alatt és után: mindig a jó oldalon, mindig helyesen cselekedett. Köztársasági elnökként is kiváló munkát végzett, tökéletes államfő volt. (Ott voltam, láttam – és láttam másokat, a kortársakat is. Tudom, hogy mit beszélek.)

Nem szoktunk hozzá a nagysághoz, mert évtizedek alatt eltévelyedtünk tőle. Nem értjük az adekvát szavakat, mert kisszavakhoz idomítottuk magunkat. Nem tudunk felnézni a fénybe, mert a szürkéhez, a lefelé nézéshez edződött a szemünk.

Most megállunk és hálát adunk. Az idő eljött. Nem hagyjuk, hogy elmúlják a pillanat. ●

NOSZKAI GÁBOR

Műfordító a virágüzletben¹

[Találkozás egy fiatalemberrel] Már ismert volt, de még nem híres. Túl legnagyobb megpróbáltatásain: háborún, hadifogságon, szökésen, forradalmon, életfogytiglani ítéleten, börtönön. Óbudán, Kata virágüzletével szomszédos háztömbben, a városi házak udvarra nyíló lakásában laktak. Kollégája, Orbán (Ottó!) közelében. Szemben az Árpád vezérrel elnevezett gimnázium, ahová korábban Kinga lánya járt. Elkötelezett igazgatója számára kínos lett volna a Bibó-per vádlottjának gyermeke jelenlétében az *56-os ellenforradalomról* történelemórát tartani, Kingát nem írta a hiányzók közé. A szomszédos – ókori agora és polgári kávéház rendeltetését helyettesítő – kis üzletben valaki félreértette a sárga rózsák és a vörös szegfűk közeget. Abban a reményben, hogy Faulkner, Golding, Styron, Updike, Tolkien (és még sokan mások) ott időző fordítójában rokonszenvet ébreszt, *post festum* szidni kezdte a kommunistákat. A kalitka fogságában jelen lévő kacagó gerlék nem vágtak szavába. Az Írószövetség újdonsült elnöke derűs mosollyal válaszolt: ő ugyan soha nem gyűlölte a téveszmékben hívő kommunista embereket, mindig a világmegváltó utópiát utasította el magától.

A banális történet azért érdemes felidézésre, mert ott van benne az irodalmárok képviselőjéből a III. Köztársaság képviselőjévé váló személy hivatalba lépése előtt rögzült, magában hordozott és élete végéig megőrzött személyes világlepe.

Szelíd volt és meggyőző. Személyében és magatartásában képviselt valamit, ami egyszerre volt szokatlan és rokonszenves. Megbocsátása személyeknek szólt. Hitbéli meggyőződése: az ellenségszeretet parancsa nem jelentett amnéziát. Szelidsége és szilárdsága egyszerre mutatkozott meg *minden kizárólagosságot hirdető világlepe* megalkuvástól mentes elutasításában.

Az erőszak nélküli utópia-tagadásban és az egyenlő emberi méltóság megvallásának – magyar tanintézetekben nem tanulható – tudományában kiváló mesterei voltak: Bibó István és Szabó Zoltán. A politikai gondolkodó és a szociográfus-közíró életművéből elsajátított szellemi tőke birtokában élte elnöki évtizede ideje alatt a demokráciát, mint a számára természetes, mindennapi életformát.

Tudta és lehetősége szerint teljesítette azt az élete első fél századának tapasztalataiból származó követelményt, mely szerint a hatalmat reggel – délben – este (délelőtt és délután

ugyancsak) mindig és mindenütt humanizálni kell.

Elnökké választását követően mindezt akkor tette először mindenki számára felfoghatóvá, amikor a taxisblokádnak ideje alatt – ellenfelei által vitatott módon – a média nyilvánossága előtt korlátozta a hadsereg fegyveres beavatkozását.

Az emberi jogok védelme és érvényesítése érdekében nem ismert nemzeti, származásbéli, vagy pártok szerinti kivételeket. Konszenzus keresése (és találása) nem vezetett elvtelen közéleti alkukhoz. Elnökként ellenszegült a múlt ideológiai pusztítását magukon a pusztítókon megtorolni vágyott, justizmordra esélyt teremtő jogalkotásnak.

[Őrművelő] Elnöki évtizede alatt voltak a legműveltebbek a személye védelmét ellátó testület tagjai. Nem iskolai végzettségüknek köszönhetően. Göncz Árpád hazájában alig volt falu, ahol elnökségét megelőzően talajjavítóként ne járt volna. Feszített időbeosztása ellenére törekedett arra, hogy fürge testőreinek ne csak védett személye, hanem kulturális bónuszként, önkéntes idegenvezetője (is) legyen. Tudta, hogy az Őrségben hová kell betérni azért a kopott régi kulcsért, amellyel Velem középkori kápolnájának faragott ajtaját akarja a biztonságiak előtt szélesre tárni.

[Komor díjátadó] 1993. december 10-én, a Tolerancia-díjat a Néprajzi Múzeumban adja át. A Kútvolgyi Kórházból érkezik az emberi jogok napján tartott eseményre. A tényfeltárás, a romák helyzetét bemutató írások szerzőinek elismerésével maradéktalanul egyetért. Tudta, amit azóta már sokan elfeledtek: *A cigánykérdés megoldása az óvodában kezdődik, és a cigánykérdés nem cigány kérdés, hanem magyarkérdés.* Személye tette hangsúlyosabbá az alkalom ünnepélyességét. Beszéde közben nem tudott derűt színlelni. Akkor és ott csak ő tudta: aznap találkozott utoljára volt barátjával, az őt elnöki tisztségére meghívó közjogi vitapartnerével, az utolsó napjait élő miniszterelnökkel.

[Elnök a vásárban] 1999. Frankfurt am Main. Kilenc hangárnyi épületegyüttesben sorakozik, verseng az olvasók figyelmének felkeltéséért öt földrész országainak több ezer könyvkiadója. A könyvvásár bábeli forgatagában díszvendég Magyarország. A megnyitón együtt van jelen a német szövetségi- és a magyar köztársasági elnök. Az angolszász irodalom egykori műfordítójának gondolatai több százezer kötet társaságában ezúttal fordítva (magyarról angolra fordítva) vannak jelen.

¹ Az alábbi írásból részletek jelentek meg Dési János: Árpi bácsi. *Történetek, emlékek, anekdoták* (Noran Libro, Bp. 2015.) című könyvében.

A protokoll rendje által előírt szerepéből – nem először – függőbben lép ki, mint szekrény – kecsességű kíséretének tagjai követni tudnák. Irányt változtat. Áthajol a Nagyon Fontos Személyek útját kijelölő kordonon. Mosolyogva nyújt kezét az óbudai virágüzletből, látásból ismerős fiatalembernek.

Méltatói életútját a legkülönbözőbb hírességeivel rokonítják. Halála pillanatától tanúi lehettünk bátor cselekedeteit, szavait és műveit méltató emlékekből születő legendák és mítoszok születésének. Mégsem fölébünk magasodó emlékorias az, aki velünk marad. Az érzelmes nekrológokban és racionális értékelésekben leggyakrabban a *plebejus* fogalmára hivatkoznak. Sokan akarják megfejteni az ismeretlen *Göncz-titkot*: mi volt egyéniségében kivételesen egyedi. Kivételessége nem tompuló érdeklődése a vele kapcsolatba kerülő

e m b e r e k iránt. Ezt a figyelmet nem befolyásolták a találkozások helyszínei sem. Márianosztra és a Kisfogház szűkössége után az egyre tágabbra táguló világ szédítő változatossága: császári paloták, a falukutatást idéző Tard község, a windsori kastély, vagy az ukrán határ menti Uzska és a washingtoni Fehér Ház – nem csak földrajzi távolsága.

Bizonyosan szerencsésebbek mindazok, akik személyesen ismerhették. Barátai, ismerősei és ismeretlen tisztelői számára egyaránt hiteles személy volt. Hitelessége által marad meg a közösség emlékezetében. Méltóságát nem a feudális *méltóságos* megszólításra emlékeztető hivatkozás, a *közjogi méltóság* állandó jelzője által, vagy bármiféle hatalmi tekintélyt érzékeltetni akaró személyes szándékból merítette. Méltó volt. ●

PERECZ LÁSZLÓ

A filozófiai Athenaeum útja a pozitívizmustól a szellemtörténetig (1892-1947)

„Vörösmarty és Bajza eredeti, saját lapjának címét ugyanakkor, mely további három – egyaránt kitűnő – folyóiratnak is címéül szolgált a magyar kultúrtörténetben, a mi lapunk is homlokán hordja. A címválasztás jelzi, hogy e folyóirat milyen elődökhöz kíván hű és méltó lenni, és milyen irányhoz kér halk csatlakozást, méltányos elbírálást az olvasóktól.” A most induló *Athenaeum* főszerkesztője fogalmaz így a lap nyitószáma élére emelt, elegáns beköszöntő cikkében. A lap online-felületének nyitóoldala föl is sorolja, milyen folyóiratokról is van szó: a reformkori *Athenaeum* után, olvassuk, „harminc évvel később a Beöthy Zsolt által szerkesztett azonos című folyóirat 1873–1874-ben jelent meg. Tizennyolc évvel ezután ugyanezzel a címmel jelent meg a Magyar Filozófiai Társaság kiadásában Philosophiai és államtudomány alcímmel egy folyóirat Pauer Imre Rudolf és Alexander Bernát szerkesztésében 1892 és 1947 között. Harmincnégy év után *Athenaeum* humántudományi folyóirat címmel 1991-ben is megjelent egy folyóirat, melynek főszerkesztője Bacsó Béla volt; e lap mindössze tíz számot ért meg.”

A mostani folyóirat meg négy elődje, összesen öt orgánus tehát. A nyitóoldal valóban öt fotót közöl, hogy a mostani szemle borítója mellett a Vörösmarty–Bajza szerkesztette laptól kezdve sorban fölillantja az elődlapok képét is. A figyelmes olvasó azonban észreveheti, hogy a második, Beöthy szerkesztette *Athenaeum* képe hiányzik a sorból, ellenben a harmadik, filozófiai-államtudományi *Athenaeumé* kétszer is szerepel, a legelső meg egy negyvenes évek eleji évfolyamának borítójával.

Hogy ez így alakult, valószínűleg nem kell tudatos szerkesztői koncepciót gyanítani mögötte: a Beöthy-féle *Athenaeum* borítójáról nemigen lehet fotót találni. Ez utóbbi viszont alighanem mégsem véletlen. A felsorolt lapok közül ugyanis ez, a Beöthy-féle számít a legkevésbé jelentősnek. Nemcsak a legrövidebb életű valamennyi közül, hanem a most induló új lap irányától is a legmesszebb áll: a maga korszaka hangsúlyozottan antiliberalis – a liberalizmust nemzetietlen-romboló eszmének bélyegző – konzervativizmusának erősen ideologikus szemléje volt. Az első, a reformkori *Athenaeum* nem szorult bemutatásra: az a legismertebb valamennyi közül – a

hazai szabadelvűség eszméinek első meghatározó orgánusaként, a nemzeti irodalom intézményesítésének kiemelkedő fórumaként maradt meg elsősorban az irodalomtörténeti emlékezetben. A legutóbbi, kilencvenes évekbeli *Athenaeumra* pedig még magunk is emlékezhetünk: a pártállam összeroppanásával, a nyilvánosság pluralizálódásával előlépő folyóiratok egyik legfontosabbjának – a hazai filozófiai élet újraélesztésében fontos szerepet vállaló lapnak – számított.

A leghosszabb életű és a legfordulatosabb sorsú valamennyi felsorolt orgánus közül azonban alighanem a filozófiai – s mint látni fogjuk, egy időben valóban államtudományi közlönyként is megjelenő – *Athenaeum* volt. A lapelődök közül most, az új folyóirat indulása alkalmából ennek, a filozófiai orgánusnak a történetét idézzük föl.¹

*

A folyóirat, amelyikről most beszélni fogunk, a hazai sajtótörténet egyik leghosszabb életű folyóirata volt. Első füzet 1892-ben, utolsó füzete pedig 1947-ben jelenik meg, működése a századvégtől-századelőtől a két háború közötti korszakon át a koalíciós évekig ível tehát. A több mint fél évszázadot az 1914-1915-ös esztendő osztja két szakaszra. 1914-ig az Akadémia filozófiai és államtudományi folyóirataként lát napvilágot, 1915-től a Magyar Filozófiai Társaság orgánusává válik. Feladata mindkét szakaszban ugyanaz: a hivatalos filozófiai tudományosság eredményeinek közzététele.

Hosszú története során többször változik a szerkesztői koncepció is, a meghatározó filozófiai irány is, a színvonal is. A szerkesztői koncepció a szigorúan irányzatos, programatikusság szerkesztési elvek és a nyitott, értékorientált felfogás között mozog. A meghatározó filozófiai irány kezdetben a pozitívizmus, majd az „újidealizmus”, végül a szellemtörténet. A színvonal tekintetében pedig egyértelműen két kiemelkedő korszak mutatkozik: a tízes évek második fele és a harmincas évek időszaka.

Az ötvenhat esztendő alatt összesen tíz szerkesztő váltja egymást. Pauer Imre 1892 és 1914, Alexander Bernát 1915

¹ Az új szemle indulása alkalmából szerzett esszém mindössze vázlatot próbál rajzolni az egyik elődlap történetéről. Nem alapul ezért friss kutatásokon; a régi folyóirat történetét monografikusan földolgozó, közel két évtizedes könyvem eredményeit hasznosítja: Percz László: *A pozitívizmustól a szellemtörténetig: Athenaeum 1892–1947. Horror Metaphysicae, Osiris Kiadó, Budapest, 1998.* A filozófiai *Athenaeum* iránt érdeklődő helyzetét egyébként megkönnyíti, hogy közben összeállították a lap repertóriumát (<http://mek.oszk.hu/00000/00002/00002.pdf>) illetve digitalizálták a köteteit (<http://real-j.mtak.hu/view/journal/Athenaeum.html>)

és 1919, Nagy József 1920 és 1923, Kornis Gyula 1924 és 1926, Dékány István 1927 és 1931, Prohászka Lajos 1932 és 1939, gróf Révay József 1940 és 1944 között, Faragó László 1945–1946-ban, Pozsonyi Frigyes és Vajda György Mihály pedig 1947-ben tölti be a szerkesztői tisztséget. Következtes szerkesztői elveket érvényesítő, tudatos szerkesztő közöttük csupán három akad: Pauer, Alexander és Prohászka. Pauer a pozitivisták fórumaként hozza létre a lapot, Alexander és Prohászka pedig a kortársi filozófiában egyetemesen tájékozódó, a korszak eredményeit átfogóan tükröző szemlélet alkot. Nagy, Kornis és Dékány viszont inkább csak a Filozófiai Társaságban viselt tisztségével járó kötelezettségnek tekinti a szerkesztői munkát, Révay mindössze Prohászka örökét kívánja tovább vinni, Faragó, Pozsonyi és Vajda pedig csupán az újrakezdést kísérli meg.

A lap, említettük, „Philosophiai és államtudományi folyóirat”-ként indul, ezen tudományok – a belső borítón 1910-től szereplő meghatározás szerint – „szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését” tűzve ki feladatául. Az évi négy füzet összterjedelme huszonnyolc és harmincöt ív között mozog. Minden füzet előbb öt-nyolc tanulmányt, majd változó számú könyvrecenziót közöl. A tanulmányok között gyakoriak a terjedelmesebb, több füzetben, sőt több évfolyamban, részletekben közölt dolgozatok. A filozófiai és közjogi tárgyú írások aránya csak a legelső évfolyamban közel azonos, a továbbiakban a közjogi publikációk hányada egyharmadra, majd egytizedre csökken, de van évfolyam, amely egyetlen ilyen tárgyú írást sem közöl. Az első évfolyamokban viszont gyakran feltűnnek olyan közlemények, melyek sem a filozófiai, sem az államjogi-jogtörténeti szakba nem sorolhatók: inkább egy általános kulturális-társadalomtudományi szemlébe illenének.

Az új szerkesztő vezetésével 1916-tól változások kezdődnek. Az összterjedelem változatlan marad, az évi négy szám helyett azonban évi hat szám jelenik meg. A közlemények rövidebbek lesznek, a többrészes tanulmányok megritkulnak, és új rovatok tűnnek fel: a már hagyományos Könyvszemle mellett megjelenik az Önismertetés, a Folyóiratszemle, a Bibliográfia és az Egyesületi élet rovata is. A háború utáni válság nyomán tapasztalható visszaesést követően a fejlődés a húszas évek közepén indul meg újra, s a terjedelem a harmincas évek elejére éri el az eredetét. A harmincas években ismét új rovatok jelennek meg, a könyvkritikák terjedelme lerövidül, mennyisége viszont megnő. 1944-ben csak egyetlen füzet lát napvilágot, az 1945–1946-os összevont évfolyam és az 1947-es évfolyam pedig szintén csak egy-egy számmal jelentkezik.

A folyóirat történetében négy korszak különíthető el világosan. Az 1892 és 1914 közötti pozitivisták korszakot előbb az 1914 és 1919 között, az „újidealizmus” jegyében szerve-

ző korszak, majd az 1920 és 1944 közötti szellemtörténeti korszak követi. Az 1945 és 1947 közti zárókorszakot egyaránt jellemzi az új filozófiai-politikai irányok felé történő nyitás és a vég előrevetülő árnyéka.

Nem szaktanulmányt írunk, hanem megemlékezést fogalmazunk: az egyes korszakokat nem idézzük föl tehát részleteiben. Pár vonással, csak a legfontosabb tendenciákat föl-villantva jellemezzük mindegyiket.

A POZITIVIZMUS PROGRAMJÁVAL: 1892–1914

Mikor a meginduló folyóirat programjává a pozitívizmust emeli, Európában az már túl van a fénykorán. Mintegy fél évszázados hegemóniáját 1870–1871 után elveszti, a filozófiai közgondolkodásban részben a neokantianizmus, részben a különböző életfilozófiák veszik át a helyét. Magyarországon viszont éppen ekkor, a kilencvenes években indul recepciójának újabb hulláma.

A lap pozitivisták irányára a szerkesztő személye és programadó nyitótanulmánya egyaránt garancia. Pauer Imre, a budapesti egyetem rendes tanára ekkor már két évtizede propagálja a pozitívizmus tanait. 1874-es akadémiai székfoglalójában a filozófia tekintélyének visszaszerzése érdekében a tények elfogulatlan vizsgálatára építő módszer szükségessége mellett érvel, filozófiatörténetében, wundtánus pszichológiájában és logikájában, vulgárdeterminista etikájában egyaránt a pozitívizmus recepciójának szorgalmas, ám kevésbé eredeti munkásának mutatkozik. A folyóirat általa írott bevezető tanulmányának előfeltevései – a szcientizmus, a metafizika-ellenesség, a haladáshit, a természettudomány megismerési mintaként történő felfogása és az egységes tudomány eszméje – természetesen szintén a pozitívizmustól valólok.

A program figyelemreméltó következetességgel teljesül. A folyóirat filozófiai anyagában csaknem a korszak végéig a pozitívizmus monopóliuma érvényesül, más irányok hatása lassan, csak a századfordulótól erősödően észlelhető.

A folyóirat e korszakbeli tevékenységének súlypontját a pozitívizmus recepciója jelenti tehát. A recepció folyamatán belül érdemes megkülönböztetnünk két irányt: a recepció pozitív-affirmatív, azaz a pozitivisták bölcselet ismertetését-terjesztését célzó, és negatív-kritikai, azaz – a pozitívizmus szellemében – más fölfogásokat vitató vonulatokat. Az affirmatív recepció leggyakrabban fölbukkanó alakjai Comte, Spencer, Taine, Renan és Mill. Az öt személyiség a folyóiratbeli hatás szempontjából három csoportba sorolható. Comte és Spencer hatása a legátfogóbb: a korszak első másfél évtizedében az ő recepciójuk nem csupán a nekik szentelt ta-

nulmányokban jelenik meg, hanem a rájuk vonatkozó egyéb utalások sorában is tetten érhető. Taine és Renan néhány nagyobb önálló tanulmány tárgyaként gyakorol hatást. Mill szerepe viszont a legkisebb: recepciója néhány elszórt utalásban nyilvánul meg mindössze. A kritikai recepciót tekintve, a pozitivizmus programjának bázisáról bírált gondolkodók illetve irányok közül – figyelemreméltó módon – kettő szerepel önálló említésre érdemes súllyal: Nietzsche és a kereszténység. Az antimetafizikai fölfogásmód fényében mindkettő metafizikai gyanúba kerül, s a hagyományos metafizika örökösének-fölváltójának, illetve támogatójának-folytatójának minősül. A két tendencia ugyanakkor nem azonosítható: a Nietzsche-bírálat világosabb és egyértelműbb, a kereszténység-bírálat homályosabb és sokértelműbb motívum.

A pozitivistá szellemű tanulmányok színvonala természetesen szerfelett változó: túlnyomó többségük önállóságot nélkülöző, epigon jellegű munka, a jelentős eredeti teljesítmények aránya elenyésző.

A századvég filozófiájának két legjelentősebb alakja a folyóiratban nem, vagy nem megfelelő súllyal szerepel. A legjelentősebb filozófustól, Böhm Károlytól egyetlen, álnéven megjelent írás olvasható csupán, részben talán a szerkesztő és közte kialakult feszült viszony okán – saját lapjában, a *Magyar Philosophiai Szemle*ben ugyanis annak idején éles hangú, terjedelmes kritikákban leplezte le Pauer könyveinek epigonizmusát –, részben viszont Böhm bölcséleti pozíciójának átalakulása miatt – a comte-iánus és kantianus indulást ekkorra már az értékelméleti álláspont váltja fel. A filozófiai élet legjelentősebb szervezője, a *Filozófiai Írók Tárá*t szerkesztő Alexander Bernát mind tanulmányaival, mind műveinek kritikai visszhangjával jelen van ugyan, folyóiratbeli szereplésének súlya azonban nem áll arányban valóságos jelentőségével és hatásával. A századelő spencerizmusának a polgári radikális folyóiratokban szereplő, jelentős teljesítményeket felmutató képviselői hasonlóképp hiányoznak.

A pozitivizmus recepciójában figyelemre méltó módon főként olyanok nyújtanak autentikus teljesítményt, akik filozófiatörténeti rangjukat nem pozitivistaként nyerték el: a tiszta logika későbbi metafizikusa, Pauler Ákos, illetve a vitalista filozófia elindításában és a relativitáselmélet előkészítésében érdemeket szerző Palágyi Menyhért. A par excellence pozitivisták közül csupán ketten alkotnak külön kiemelésre érdemeset: az időfilozófiát és lélektant író Posch Jenő és a természettudományos esztétikát kidolgozó Pekár Károly.

A korszak végén, az új irányok előkészítésében, az antipositivizmus legkorábbi megfogalmazásában különösképp hárman vállalnak szerepet: a művészettörténész Lyka Károly, a történetfilozófus-irodalmár Bodnár Zsigmond és a jogász-etikus Bárány Gerő. Bár különböző okokból és eltérő disz-

ciplínák irányából, de mindhárman abban a helyzetben vannak, hogy kívülről képesek tekinteni a pozitivistá programot. A pályakezdő Lyka a művészet új jelenségeit számba véve és kritikus elveit keresve konstatálja a pozitivistá korhangulat elmúlását; a kései Bodnár történetfilozófiájának terminusait alkalmazva fogalmazza meg a pozitivizmus hullámának végét; az induló Bárány a hagyományos metafizikához visszanyúlva találja inadekvátnak a pozitivistá világfölfogást.

A századfordulótól azután, elsősorban Pauler Ákos Spencerről írott nekrológjától egyszerre érkezik meg az antipositivistá újidealizmus számos áramlatának hatása: az értéktudományos neokantianizmusé, a dilthey-i életfilozófiáé, a bolzano-i logikáé és a husserli fenomenológiáé. A pozitivizmus folyóiratbeli monopóliumának megtöréséhez, az új idealista paradigma kiépítéséhez a századelő két filozófiai csoportosulásának jelentkezése járul hozzá a legdöntőbben: a Böhm és a Lukács-köré.

Böhm Károly és tanítványai a badeni neokantianus iskola eredményeivel rokon értékfilozófiát dolgoznak ki, Lukács György és követői – előbb *A Szellem* folyóirat szerzői, utóbb a Vasárnapi Kör tagjai – részben kantianus, részben életfilozófiai fogalmi keretbe foglalt etikai idealizmust képviselnek. Böhm-től a lap csak halála után közöl egyetlen dolgozatot – axiológiája történeti propedeutikai előtanulmányának szánt írását –, tanítványai közül azonban négyen is föltűnnek: Bartók György, Varga Béla, Makkai Sándor és Tankó Béla. Lukács korszakbeli hatása ellenben áttételesen értendő: három gondolkodó, Zalai Béla, Fogarasi Béla és a pályakezdő Mannheim Károly írásain keresztül érvényesül.

AZ ÚJIDEALIZMUS JEGYÉBEN: 1915–1919

A következő, 1915 és 1919 közötti öt esztendő a folyóirat első nagy korszakát hozza el. Az 1901-ben megalakult Magyar Filozófiai Társaság másfél évtizedig önálló folyóiratot ad ki, a *Magyar Filozófiai Társaság Közleményei* címmel. 1914-ben a közlöny megszűnik, 1915-től a Társaság az *Athenaeumot* veszi át saját folyóirataként. Az ezt megelőző évtizedben amúgy is megritkult államtudományi közlemények megszűnnek hát, a folyóirat tisztán filozófiai kiadvánnyá alakul.

A szerkesztő a társaság elnöke, Alexander Bernát lesz, aki komoly munkát fektet a lapba. A fordítói tevékenység, a *Filozófiai Írók Tára* szerkesztése, a kiterjedt publicisztikai és nagyhatású tanári munkásság mellett a lapszerkesztés a filozófiai tudományosság hazai terjesztésének újabb terepe lesz a számára. A programatikusan szelektáló, irányzatos szerkesztést nyitott, értékorientált koncepció váltja fel. Az 1916-tól évi hat számra növekvő megjelenés rugalmasabb, az ak-

tualitásokra élénkebben reagáló lapot eredményez.

Alexander eszménye, mint a lapot indító bevezető tanulmányában is megfogalmazza, a „nemzeti filozófia” gondolata. A polgári nemzetfogalom és a filozófia nemzeti kultúraszervező teljesítményének összetartozó voltából kiinduló koncepció normatív-preskriptív filozófiafogalma elvileg valamilyen irányzatosan zárt szerkesztői koncepció alapját is megvethetné. Alexander formátumát mutatja, hogy nem így történik: a szerkesztő nyitottabbnak mutatkozik a filozófusnál.

Az öt évfolyamban a korszak minden fontos alakja jelen van. Maga Alexander ír filozófiai esszét az intuíciónról és az egyéniség filozófiabeli szerepéről, filozófiatörténeti tanulmányt a spinozai etikáról, nekrológot Windelbandról és Lotzéről. Megjelenik, immár több tanulmánnyal is, Böhm Károly. A beköszöntő szám egy tervezett filozófiai szótár számára írott, a filozófiafogalmat tárgyaló írását hozza, benne az ontológiára és a deontológiára, a „való” és a „kellő” filozófiájára tagozódó rendszerének vázlatával. A következő évfolyam akadémiai székfoglalóját közli az értékeléssel feladatáról és alapproblémájáról, benne az értéket a szellem fogalmára vonatkoztatva, *Az ember és világa* nagyszabású koncepcióját összefoglaló gondolatmenettel. Tovább alakul és önállósul Pauler Ákos életműve. Előbb a korrelativitás elvéről értekezve, bolzanoi szellemben beszél az „igazság fennállásáról” mint a „létezés előfeltételéről”, majd Brentano-nekrológiájában a „hellén gondolkodókhoz” való visszatérés szükségessége mellett érvel, a keletkezésről és az elmúlásról írva pedig a „modern logikával szövetkező metafizika” bázisáról veszi számba a szaktudományos kutatás preszuppozícióit. Feltűnik Lukács György, igaz, csak egyetlen, ám fontos dolgozattal: a kantianus *Heidelbergi esztétikának* az alany–tárgyviszonyt elemző fejezetével.

Az új korszak meghatározó iránya, az „újidealizmus” gyűjtőfogalom: különféle filozófiai irányok tartoznak hozzá, amelyek közös kiindulópontja a pozitívizmus-ellenesség. Ez a pozitívizmus-ellenesség képezi az egységes bázist, a szemlélet- és törekvésbeli azonosságot. A pozitívizmusbírálat mellett pedig önálló motívumként feltűnik a marxizmusértékelés is.

Az antipositívizmusnak a századfordulótól észlelhető háttér-motívuma most kizárólagosan meghatározó hanggá erősödik tehát. A pozitívizmus korszaka, mondja az új értékelés, nemhogy aranykort hozott volna magával: egyenesen a filozófia megsemmisítésével fenyegetett. Ez az általános megítélés-változás történeti és szisztematikus következményeket egyaránt maga után von. Történetileg gyökeres átértékelésen megy keresztül a megelőző félszázad filozófiatörténete: háttérbe szorulnak benne a korábban legtöbbször tartott pozitívista gondolkodók, előtérbe kerülnek a pozitívista korszak magányos metafizikusai. Az újra elővett pozitívista gondol-

kok közé tartozik Taine és Mill. A Taine-t méltató esszé ábrázolásában Taine jelentős gondolkodó ugyan, ám jelentősége éppen abban áll, hogy képes meghaladni saját pozitívista előfeltevéseinek korlátait: nem pozitivistaként, hanem pozitívizmusa ellenére lesz korának reprezentatív filozófusa. Az indukció problémáját szisztematikusan körüljáró tanulmány egyértelműen sikertelennek ítéli Mill törekvését, hogy meghaladja a hagyományos, leegyszerűsített empirizmust: a milli empirizmus alatt ugyanis, úgy mond, „naiv intellektualizmust” találunk. Előtérbe kerülnek ugyanakkor a pozitívista korszak metafizikusai. Figyelemre méltó módon önálló méltatásban nem a pozitívizmus hegemoniája utáni irányok képviselői – a nagy neokantiánusok, Dilthey vagy Bergson – részesülnek, noha hatásuk a korszakban végig meghatározó, hanem a pozitívizmus uralmának idején az antipositívista-metafizikai szellemet fenntartó kismesterek, mint Eucken és Boutroux. Nem gondolati súlyuk, hanem szerepük miatt lesznek ezek fontosak: úgy, mint a metafizika-ellenes korban a metafizikai tradíció kontinuitásának megőrzői. A pozitívizmusbírálat mellett pedig önállóan tematizálódik a marxizmusértékelés is. A mindössze három tanulmányban megfogalmazódó, kicsiny, de figyelemre méltó motívum a marxizmus életmű pozitíviztikus-szcientikus és romantikus-eszkatologikus vonulatára egyaránt figyelmet fordít. Az értékelés nem jelent egyhangú elutasítást: a bírálat mellett az azonosulás hangja is megszólal.

A SZELLEMTÖRTÉNET KORSZAKÁBAN: 1920–1944

Az 1920 és 1944 közötti tizenöt esztendő tizenöt bajos egyetlen homogén korszaknak minősíteni. A szerkesztés és a színvonal szempontjából legelőször is két szakasz mutatkozik benne: a Prohászka szerkesztősége előtti, illetve az az alatti és utáni időszak.

A húszas években, említettük, három szerkesztő váltja egymást. A filozófiatörténeti és filozófiai propedeutikai munkáival ismert Nagy – később, a harmincas évektől Halasy-Nagy – József, a történetfilozófus-kultúrpolitikus Kornis Gyula és a korszak hivatalos katedraszociológiájának képviselője, Dékány István egyaránt a Filozófiai Társaságban viselt tisztségével járó kötelességnek tekinti a lapszerkesztést – Nagy és Dékány főtitkára, Kornis alelnöke a társaságnak. Amint lehet, mindhárman leköszönnek: Nagy pécsi rektorságára, Kornis kultúrpolitikai feladatainak megszaporodására, Dékány betegségére hivatkozva hagyja abba a szerkesztést. A korszak egyébként is a lap egyik legnehezebb időszak. A háború, a forradalmak és Trianon sokkja a társaság munkájában és a folyóirat lehetőségeiben is megmutatkozik.

A korábbinak mintegy negyedére csökkent terjedelem alig tesz lehetővé többet, mint a társaságban elhangzott előadások szövegének közlését. A bölcséleti reneszánszhoz fűzött vázlatok egyébként is hamarosan szertefoszlának.

Dékány szerkesztésének utolsó évei alatt már megindul a lassú fejlődés: visszaáll az eredeti terjedelem, emelkedik színvonal. Az igazi változást azonban Prohászka szerkesztése hozza el. Szerkesztői feladatát – három elődjével ellenében – nem egyszerűen a beérkezett kéziratok sajtó alá rendezésében látja. Valódi szervezőmunkát végez: szerzőket toboroz, megbeszéli a megírandó témákat, kiosztja a recenzálandó könyveket. Határozott filozófiai koncepcióját nem óhajtja ráerőszakolni a lapra. Szerkesztői felfogását kettős értelemben is a nyitottság jellemzi: mind az idegen filozófiák recepciója, mind a foglalkoztatott szerzők tekintetében tágkeblű gyakorlatot igyekszik érvényesíteni. Az idegen filozófiák recepciójának elsődleges terepévé a szemlerovatot, illetve különösen a könyvismertetés-rovatot teszi. Egy-egy számban akár több tucatnyi, rövid néhány flekkes, egyszerre ismertető és értékelő recenzió szerepel, tematikusan csoportosítva, a propedeutikáktól a filozófiatörténeti munkákon át az esztétikai-pszichológiai művekig bezárólag. Az ismertetések a teljesség igényével igyekeznek figyelemmel kísérni a kortársi európai bölcsélet teljesítményeit, az általuk megvalósított recepció súlypontja azonban, a korszakban érthető módon – a francia-angol nyelvterülettel szemben – a német nyelvterületre, a tudományfilozófiákkal szemben pedig az életfilozófiákra esik. A lap szerzői tekintetében pedig nyitással kísérletezik: az egyetemi-akadémiai tudományosságon kívülálló személyiségeket is törekszik megnyerni. Tevékenységének eredményeként a harmincas években a filozófiatudományban érezhetően enyhül – a húszas években még igen éles – ellentét az akadémiai tudományosság és a nem-akadémiai szellemi élet között. Prohászka szerkesztői munkája a folyóirat második virágkorát hozza el tehát. Utódja, gróf Révay József az örökség folytatását kapja feladatul. Az etikával, történeti szociológiával, majd pszichológiával foglalkozó fiatal tudós-esszéista ezt teljesíti is. A negyvenes évek első felében, ha a folyóirat színvonalát nem emeli is még tovább, értékeit mindenestre megőrzi.

A lap két háború közötti korszakának meghatározó vonása az uralkodó filozófiai álláspont hiánya. Míg az első két korszakban világosan felismerhető a meghatározó irány – előbb, a századvégen és a századelőn a pozitívizmus, utóbb, a tízes évektől az antipozitívista „újidealizmus” –, addig most, a harmadik korszakban éppen a hegemon felfogásmód hiánya tűnik szembe. A nyitott szerkesztésnek köszönhetően számos irány hangot kap, uralkodó szerephez azonban egyik sem jut.

A hegemoniáért küzdő irányzatok közül kettő látszik a legfontosabbnak: a neokantianizmus és az egzisztencializmus.

Hogy a kettő közül egyik sem szerzi meg a meghatározó pozíciót, ellentétes oka van: a folyóirat szellemtudományos-szellemtörténeti korérzékelésének fényében a neokantianizmus túl régi és elavult, az egzisztencializmus túl új és avantgarde iránynak tűnik fel. A neokantianizmus hívei utóvédharcra képesek csupán, az egzisztencializmus recepciójában viszont kezdettől fogva a bíráló hangok a meghatározók.

A harmadik korszak alaphangját ilyenformán leginkább még az általánosan felfogható szellemtörténeti korérzékelés adja csak. Igaz, a szellemtörténet hazai recepciójának három szakasza közül a lap ugyan az egyikben sem játszik meghatározó szerepet: sem az 1917-1919 utáni „szellemtörténeti lázban”, sem az 1931–1932-es szellemtörténeti polémiaiban, sem a harmincas évek végének szellemtörténeteszek kontra „neopozitivisták” vitájában. A „radikális” szellemtörténeteszek közül nincs jelen a lapban, például, Thienemann Tivadar, Szerb Antal, Farkas Gyula vagy Zolnai Béla, a tág értelemben szellemtudományos orientációjú szerzők közül pedig Szekfű Gyula, Hóman Bálint vagy Fülep Lajos. A jelenlevő szellemtörténetész szerzők művei közül pedig számos fontos dokumentum nem itt lát napvilágot, így Prohászka 1932–1935-ös *A vándor és a bujdosó*-ja sem. A szélesen felfogott – az új idealizmust történet- és kultúrfilozófiává alakító – szellemtörténeti korérzékelésnek azonban folyóiratunk is részese. A szellemtörténet befogadásának három rétege is megnyilvánul benne. Egyrészt hangsúlyos recenziók kísérik figyelemmel a hazai szellemtörténeti mozgalom eredményeit, másrészt fontos tanulmányok reflektálják a szellemtörténet lényegét, módszertanát és értékét, harmadrészt jelentős szellemtörténeteszi munkásságok bontakoznak ki.

A befogadás első rétegét a szellemtörténet hazai orgánumát és alpműveit nyugtázó rövid, ám hangsúlyos recenziók képezik. Három írásról van szó közelebbről: a *Minerva* indulását köszöntő szerkesztőségi cikkről és Barta János Thienemann *Irodalomtörténeti alapfogalmairól*, illetve Bóka László Joó Tibor *Bevezetés a szellemtörténetbe* című kötetéről írott ismertetéséről. A három írás képezte vonulat azt jelzi, hogy a folyóirat szerkesztői fontosnak tartják figyelemmel kísérni a „radikális” szellemtörténeteszek törekvéseit.

Jóval figyelemreméltóbb vonulatot képeznek a szellemtörténeti recepció második szintjét képező írások: a szellemtörténet lényegére, módszerére és értékére reflektáló tanulmányok. Igen különböző igényű és szempontú munkák ezek. Fogarasi Béla a szellemtörténeti interpretáció problémáját elemzi, Korek Valéria a megelőző félszázad történetfilozófiáit áttekintve tér ki a szellemtörténetre, Barta János az irány művészetbölcséleti törekvéseit összegzi, Jánosi József a szellemtudományos megismerés kérdését tárgyalja, Mátrai László végül több harmincas évekbeli írásában foglalkozik az irányzattal. Az írások szerzői egyvalamiben egyeznek meg:

hogy egyikük sem par excellence szellemtörténész. A szellemtörténeti pozícióhoz Fogarasi és Mátrai áll a legközelebb: az előbbi a dilthey-i és a neokantiánus vonal összeegyeztetésével kísérletezik, az utóbbi egyfajta fenomenológiával „mérésékelt” szellemtörténeti felfogást vall. A leíró ismertetésre szorítókozó Korek saját pozíciója homályban marad, a szellemtörténet mellett több más német irányt is népszerűsítő Barta főként az egzisztenciálfilozófiai és a világnézettipológiai-karakterológiai iskolák befolyása alatt áll, a szellemtudományt értőn, de mégis külső pozícióból leíró Jánosi neotomista katolikus gondolkodó.

A szellemtörténészek közül három szerző teljesítménye látszik megkerülhetetlennek: Prohászka Lajosé, Kerényi Károlyé és Joó Tiboré. Egyikük munkásságának sem kizárólagos terepe a folyóirat, de valamennyien jelentős írások sorával jelentkeznek. Prohászka nem csupán korszak-meghatározó szerkesztőként van jelen tehát: a szellemtörténeti irány legjelentősebb szerzőinek egyikeként is. Szellemtudományos kultúrfilozófiája a kései német idealizmus alapjaira épül, ám egymástól világosan megkülönböztethető rétegeket egyesít. E rétegek egymásutánja itt, folyóiratbeli közleményeiben sajátos fejlődésútnak látszik: a radikális – esztétikai életemény hirdető – életfilozófiától a mérsékelt – neohegelianus alapú – szellemtörténeti felfogásig ívelő gondolati evolúciónak tűnik fel. Kerényi nem par excellence szellemtörténész: a német életfilozófiai és szellemtudományos hagyományt empirikus vallástörténettel és modern lélektannal kiegészítő, a tradicionális klasszika filológiát egzisztenciális tudománnyá fejlesztő – s munkásságával elsősorban *nem* a hivatalos-akadémiai tudományosságra hatást gyakorló – ókortudós. Folyóiratbeli szereplése egyfelől igen intenzív, másfelől e korszakbeli munkásságának csupán egyetlen szakaszát tükrözi vissza maradéktalanul. A húszas évek közepétől a negyvenes évek elejéig számos írással van jelen. Szerepel több tanulmánnyal, két ízben is előadója a Társaság közgyűlésének, ott van a Pauler Ákosnak szentelt emlékkönyv szerzői között, ír recenziót, megjelenik több könyvének kritikai visszhangjával is. Joó végül a folyóirat talán egyetlen sajátképpeni, „radikális” szellemtörténésze. Munkásságának két főiránya, ismeretesen, a szellemtörténeti irányzat propagandája, illetve a nemzetkarakterológia szellemtörténeti interpretációja. Itt, a folyóiratban egyként közöl filozófiatörténeti és történetfilozófiai tanulmányt és recenziót. Bennük munkásságának három motívuma ragadható meg a legegységelműbben: a szellemtörténet idealista világnézeti alapjainak hangsúlyozása, az életfilozófiai-vitalista tendenciákkal való szembeállítás, illetve válságának egy új metafizika irányában történő meghaladási kísérlete.

Az 1944-es évfolyammal a folyóirat az ötvenharmadik esztendejébe lép. A szokásos évi hat füzet helyett azonban

csak egyetlen szám lát napvilágot az évben. A német megszállással a Társaság felfüggeszti működését, a folyóirat megjelenése megszakad.

A ZÁRÓKORSZAK NYITÁSAI ÉS ÁRNYAI: 1945–1947

A Társaság és az *Atheneum* történetében hosszú, kétéves csend következik. A Társaság 1946-ban indul újra, hogy újabb két év múltán, 1948-ban végleg megszűnjék. A folyóiratnak pedig csupán két évfolyama jelentik meg már: az 1945–1946-os összevont évfolyam és az 1947-es évfolyam, mindkettő mindössze egy-egy rövid füzetrel.

A két évfolyamot három szerkesztő jegyzi: az 1945–1946-ost Faragó László, az 1947-est pedig együttesen Pozsonyi Frigyes és Vajda György Mihály. Az előző szerkesztő, gróf Révay József, ismeretes, a gyömrői kommunisták terrorcselekményeinek esik áldozatul 1945 tavaszán. Prohászka alkotóereje teljében van ugyan még, ám a szerkesztést – elsősorban politikai okokból – nem vállalja újra: a fiatalabb, harmincas generáció képviselőire bizza a lapot. Előbb közvetlen tanítványa, pedagógiai tanszékének tanársegéde – majd magántanára –, a szellemtörténeti irányzathoz tartozó kultúrfilozófus, Faragó László lesz a szerkesztő. Egy évre rá funkcióját ketten veszik át: az eredetileg vegyész mérnöki végzettségű szabadalmi bíró, a logikával foglalkozó Pozsonyi Frigyes meg a bölcsészdoktor középiskolai tanár, a filozófiatörténész Vajda György Mihály. A harmincas évek derekától egyébként mindhárman részt vesznek már a Társaság munkájában, feltűnnek a folyóirat hasábjain. A Prohászka mellett a szerkesztésben is közreműködő Faragó természetfilozófiai és kultúrfilozófiai tanulmányokat közöl, az ismereteit önképzéssel szerző Pozsonyi logikai dolgozatokkal jelentkezik, az egyezményesekről disszertáció-kismonográfiát író Vajda pedig apróbb recenziókat publikál. Most mindhárman az első vonalba kerülnek.

Kiforrott szerkesztői koncepcióról, tudatos programról nincsen szó. A fiatal szerkesztők az újrakezdést kísérik meg csupán. Hírt kell adniuk a Társaság újjáéledéséről, el kell búcsúztatniuk a háború idején meghalt társaikat, egyébként pedig az esetlegesen összeállt anyagból kell gazdálkodniuk.

A megjelent közlemények alapján így kockázatos dolog általános érvényű következtetéseket megfogalmazni. Az előző korszakhoz képest mégis határozott orientációváltás mutatkozik, amelyben egyszerre látszik megfogalmazódni a megújulás igénye és feltűnni a jövő előrevetülő árnya. Az orientációváltás két szintje: a politikai és a filozófiai.

A politikai orientációváltás maga is kettős jellegű: a folyóirat általános átpolitizálásában, illetve három, a koalí-

ciós években kurrens politikai fogalom – a szocializmus, a haladás és a demokrácia fogalma – feltűnésében ragadható meg. Ez az átpolitizálódás persze idézőjelben értendő: a korábbi, politikailag tökéletesen intakt szerkesztéshez képest jelenti a politikai motívumok megerősödését. Nem a folyóirat nyit a politika felé: a politika tör be a Társaság és a folyóirat életébe. Az újraindulás jogosultságának legitimálásához a helyénvaló politikai magatartás és álláspont igazolására van szükség. A három politikai fogalom – a szocializmus, a haladás és a demokrácia fogalma – pedig a két füzet három legfontosabb közleményében jelenik meg. Az 1945–1946-os évfolyam bevezető tanulmányában a Társaság új elnöke, Moór Gyula a kereszténység és a szocializmus viszonyát elemzi. Ugyanitt a főtítkár, Mátrai László a filozófia haladásának problémájáról értekezik. Az 1947-es évfolyam nyitótanulmánya, az utolsó közgyűlés megnyitója, Szemere Samu előadása a filozófia és a demokrácia kapcsolatával foglalkozik.

A filozófiai orientációváltás tekintetében a folyóirat előző korszakának orientációjával szemben három új irány megjelenését kell rögzítenünk: az angolszász filozófiai tradíciót, a francia egzisztencializmusét és a marxizmusét.

A három irányzat közül az elsőnek a jelentkezése a leghalványabb. Nincs szó itt az empirista, logikai pozitivistá, analitikus filozófia valódi recepciójáról: általában az angolszász hagyományban született néhány új kiadvány kritikai számbavételéről van szó csupán. Említettük: Prohászka, majd Révay szerkesztése alatt a könyvismertetés-rovat a teljesség igényével igyekezett figyelemmel kísérni a kortársi filozófia aktuális eredményeit. A nyelvi orientáció azonban elsősorban német, illetve kisebb részben francia volt, angol nyelvű kötetek jóval ritkábban szerepeltek a rovatban. Annál figyelemre méltóbb ebből a szempontból a zárókorszak anyaga: a két füzet könyvismertetés-rovatának összesen huszonnyolc recenziója közül tizenhét angol nyelvű kötetet ismertet. A nyelvi nyitás azonban nem jelent egyben egyetértő recepciót. A könyvismertetések csaknem kivétel nélkül értetlenül-ellenségesen állnak szemben az angolszász tradíció sajátos teljesítményeivel. Az angolszász analitikus hagyományban való jártasságot mindössze két – az 1947-es évfolyam Szemle-rovatában olvasható – rövidebb tanulmány árul el. Az egyikben a szerkesztő, Pozsonyi Frigyes a korrespondencia-elmélet és a szkeptizmus szélsőségeivel szemben az igazság koherencia-elmélete mellett érvel, a másikban Harsányi János a filozófiai tévedések logikai alkatát elemzi.

A két háború közötti korszakban a folyóirat, mint kifejtettük, folyamatosan figyelemmel kíséri a német egzisztencializmus teljesítményeit. Amikor most a francia egzisztencializmus recepciója indul meg, a lap saját korábbi tradícióját folytatja csupán. A váltás mögött, persze, a nyelvi orientáció – előbb említett – megváltozása is ott van. A német érdekű

anyagok helyett az angolok mellett a franciák is előtérbe kerülnek. Nem véletlen azonban, hogy a francia vonatkozású közlemények csaknem kizárólag a francia egzisztencializmusról tudósítanak: az irány ekkorra, a háború utánra válik nemzetközi jelentőségűvé. A lap írásai a francia egzisztencializmus e korszakbeli átfogóbb recepciójába illeszkednek. A vonatlat legfontosabb megnyilvánulása – néhány kisebb recenzió mellett – Hamvas Béla nagyívű áttekintéssel szolgáló szemletanulmánya.

A francia egzisztencializmus recepciója egy filozófiai irányzat befogadását jelenti. A marxizmus recepciójában viszont elválaszthatatlanul összefonódik a filozófia és a politikai ideológia befogadása. A folyóirat számára, ez világosan látható, a marxizmus nem az egyik filozófiai irányzat a többi között: egy mind meghatározóbb politikai irány legitimációs ideológiája. Befogadásában így egyszerre van benne az őszinte érdeklődés és a politikai számítás, az elfogulatlan kíváncsiság és a zavarba ejtő naivitás motívuma. A befogadás tárgya nem a marxizmus egyik vagy másik irányzata: maga a hivatalos kortársi szovjetmarxizmus, a hamarosan idehaza is monopolhelyzetbe kerülő marxizmus-leninizmus. A vele kapcsolatos attitűdöket szemléletesen demonstrálja a marxista kötetekről írott három recenzió kétféle beállítódása: ezek közül kettő már az ötvenes évek bornírt lelkesedését idézi, a harmadik ellenben még csupán a rácsodálkozást mutatja.

A marxizmus recepciójának két meghatározó közleménye Szalai Sándortól és Lakatos Imrétől való. A két fiatal marxista – Szalai szociáldemokrata, Lakatos kommunista ekkor – a későbbi dialektikus materializmus két fontos toposzát pendíti meg: a „tudat anyagi feltételezettségének tételét”, illetve a „fizikai idealizmus bírálatát”. Szalai bölcséleti miniesszéje tudománytörténeti példákkal érvel amellett, hogy a tudományos megismerés a természetben *an sich* már létező törvényszerűségeket ismer fel. Lakatos terjedelmes recenziója a modern fizika világképét elemző angol kötetéről szól csupán ugyan, minden benne van azonban már, ami majd a monopolhelyzetbe kerülő marxista-leninista felfogás jellemzője lesz. A saját álláspont önreflexió és kétely nélküli magabiztossággal való képviselése, az eltérő nézeteket vallók denunció címkezése, a filozófiatörténetet a materializmus és az idealizmus küzdelmeként szemlélő manicheus felfogás, a filozófiai felfogásokat közvetlenül társadalmi erőkhöz rendelő vulgárszociologizálás – mint cseppben a tenger, mind-mind ott van már ebben az írásban.

A recenzió hangja, lehet mondani, egyben a filozófiai *Athenaeum* búcsúja is.

*

„Lapunk a görög-római, zsidó-keresztény, nyugati-konzervatív, európai-magyar, egyetemes-legitimista, társada-

lomtudományi-szépirodalmi régi-modern szellem lapja. Abban a reményben íródik, hogy van ilyen szellem, vagy legalábbis van igény arra, hogy legyen.” A most induló *Athenaeum* főszerkesztőjének beköszöntő szavai ambiciózus koncepciót fogalmaznak meg. Hogy ambiciózus koncepciót tényleg

meg lehet valósítani a szerkesztési gyakorlatban, a régi, filozófiai *Athenaeum* példája bizonyítja. Hosszú története során ez valóban a mindenkori kortársi európai szellem magyar közvetítője volt.

Tudjanak róla a mai *Athenaeum* olvasói is. ●

TÓTH ANDRÁS

A konzervatív közgazdaságtudomány születése

A konzervatív közgazdaságtudomány megteremtése – egyben az osztrák iskolának nevezett közgazdaságtudományi gondolkodás megalapozása – a tudománytörténet egyik legnagyobb alakjának, Carl Mengernek a nevéhez fűződik, aki megalkotta és kidolgozta a konzervatív organikus fejlődés nagy elméletét a reakciós és szociális konzervativizmusokkal, valamint a szocialista-etatista racionalizmussal szemben.

E jelentős elmélet megalapozója, Carl Menger 1840-ben született Galíciában, a Habsburg Birodalom e távoli, nem sokkal korábban megszerzett tartományában. Apja nemesi rangú jogász volt, anyja csehországi kereskedősaládból származott. Menger Prágában és Bécsben járt jogi egyetemre. Az egyetem elvégzése után a bécsi kormánylap tőzsdei tudósítójaként dolgozott fél évtizedig. Itt figyelt fel arra, hogy az árak alakulása semmilyen viszonyban nincs a termelési költségekkel, ami az akkori közgazdasági gondolkodás, az angol-skót klasszikus közgazdasági iskola egyik fő tétele volt.¹ Menger az 1871-ben megjelent, *A közgazdaságtudomány alapelvei* című könyvében kimutatta, hogy az árak alakulásának mozgatórugója a vevők és eladók szubjektív értékítélete a cserélendő termékek számukra fontos hasznosságáról, s nem pedig az adott termék előállításának termelési költsége.² Menger könyvével hozzájárult a közgazdaságtudomány marginális forradalmához, ami nyomán új alapra helyeződött a közgazdasági gondolkodás. Emiatt Carl Menger ma már csak úgy él a tankönyvekben, mint a közgazdaságtudomány marginális fordulatának egyik megalapozója.³ Emellett maximum még egy mondat szerepel róla a tankönyvekben, az, hogy, hozzá fűződik az osztrák közgazdasági iskola megalapítása. Az osztrák közgazdasági iskola a harmincas évek közepéig az

egyik legfontosabb közgazdasági iskolának számított, de a keynesi forradalom nyomán a közgazdaságtudomány partszélére szorult,⁴ s napjainkban a közgazdaságtudomány egyik legliberálisabb irányzatának számít.

Ennek a cikknek az a célja, hogy bemutassa: Menger alapműve többről szól, mint az értékelmélet újraalapozásáról, egy szaktudományos fordulatról. Menger igazi célja az volt, hogy kidolgozza a gazdasági fejlődés konzervatív organikus evolucionista nagy elméletét,⁵ amiben az egyén szubjektív értékítéleten alapuló érték meghatározás, a határhaszonra való törekvés törvénye, a marginálitás jelensége csak az egyik közbenső építő elem. Valójában Menger műve az egyike azoknak a nagy elméleteknek, amely az emberi társadalmi fejlődés menetét világítja meg.⁶

Az eredeti mengeri konzervatív organikus fejlődéskoncepció mára jórészt a feledés homályába merült. Az organikus evolúció gondolata jórészt Hayek nevéhez kapcsolódóan él tovább,⁷ aki az osztrák közgazdasági iskola harmadik nemzedékéhez tartozik.

Itt fontos tisztázni, hogy a gazdasági fejlődés konzervatív organikus evolucionista nagy elmélete nem azonos a politikai konzervativizmussal. Különösen nem azonos azzal a konzervatívok politikai ellenfelei által gyakran terjesztett imázssal, amely azonosítja a konzervativizmust a maradi feudális, agrárius, klerikális érdekek képviselőivel, vagy azzal a magukat konzervatívoknak tartók által gyakran vallott politikai felfogással, amely a nagyvárosok modernizmusával és dekadenciájával, a tőke és a szocialisták osztályuralmával szembeni ellenállással azonosítja a konzervativizmust.⁸ Annál is fontosabb ez az elhatárolódás a politikai konzervativizmustól, mert Menger

¹ Schullak, Eugen Maria and Unterköfler, Herbert (2011) *Austrian School of Economics a History of Its Ideas, Ambassadors, and Institutions*. Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute, p. 13.

² Menger, Carl. *Principles of Economics*. New York: New York University Press, 1871 (1976).

³ Bloch, Henri-Simon (1940), Carl Menger: The Founder of the Austrian School *Journal of Political Economy*, Vol. 48, No. 3 June, pp. 428-433, Hickson, Charles (2000) "Menger's Organic View of Institutions", in: Murphy and Prendergast (eds.) *Contributions to the History of Economic Thought*

⁴ Smith, Barry (2010) *Austrian Philosophy and Economics*, in.: In Wolfgang Grassl & Barry Smith (eds.), *Austrian Economics and Austrian Philosophy*, p. 245-272,

⁵ Az „organikus evolucionizmus” kifejezést Ludassy Máriától vettem át. Ludassy Mária (1989) „Szabadság vagy egyenlőség? (Válatkozatok a neoliberalizmusról, 1960–1980).” In *Szabadság, Egyenlőség, Igazságosság*, Budapest: Magvető, 67. o.

⁶ A nagy elméletéről lásd: Madarász Aladár (2008) Visszatérhet-e a „nagy elmélet” a közgazdaságtanban? Megjegyzések a rendszerparadigma elmélettörténetéhez, *Közgazdasági Szemle*, LV. évf., 2008. február (95–106. o.)

⁷ Lásd például: Horkay Hörcher, Ferenc. (2014) „A klasszikus liberalizmus fogalma, eszméletörténeti rekonstrukció három rétegben.” In.: Szántó Veronika (szerk.) *A szabadság iskolája: közzöntő kötet Ludassy Mária tiszteletére*, L'Harmattan, 171-186. o.

⁸ Ennek a szakasznak a fogalmazása annak a vád- és önkép-megfogalmazásoknak a kiterjesztése, ahogy Schlett István rekapitulálta a századforduló agrárius magyar konzervatívjaival szemben alkotott politikai ellenérveket és agrárius konzervatívjaik önképét. De Schlett cikke egyben arra is példa, milyen nehéz a politikai konzervativizmus tartalmának a megragadása. Schlett elemzése hat különböző, időben egymást követő politikai konzervatív irányzatot ír le az 1830 és 1930 közötti egy évszázadnyi időszakban. A hat egymást követő, önmagát politikai konzervatívoknak tartó politikai irányzat mindegyike jelentősen eltért elődjeitől abban, mit is tartott a konzervativizmus lényegének, és egyike se tekintette magát a korábbi konzervativizmusok utódjának, vagy ha igen, akkor saját korukban nem konzervatívinnak tartott véleményeket rajzolt át konzervatívivá. Például Székfü reform-konzervatív programjának pozitív előképe Széchenyi, aki magát liberálisnak tartotta, s akit kora vezető konzervatív politikusa, Dessewffy József is liberálisnak tartott. Lásd: Schlett, István (2009) *Mi a konzervativizmus mint politikai pozíció – adott helyen, adott időben?* *Kommentar*, 2009. 2. sz. p. 5-20.p.

elkerülte a politikai állásfoglalást, szinte sosem nyilvánított véleményt politikai kérdésekben.⁹ De személyes preferenciái is azt mutatják, hogy nem érdekelte a politikai reform-konzervatizmusnak az a formája sem, amely az "ősi értékekből indul ki," és azok konzervatív, szerves átalakulására törekszik.¹⁰ Sosem használta a nemesi rangját jelölő "von" kötőszót, s nem fogadta el a főnemesi rangot, amit azután ajánlottak fel neki, hogy véget értek Rudolf trónörökösnek adott órái.

Az 1840-ben született Menger gondolatvilága olyan korban fogant meg, amikor a 1848-as forradalmak már megtörték a haladásellenes, reakciós, feudális konzervatizmust, a régi arisztokratikus rendet megőrizni akaró eszmék uralmát Ausztriában.¹¹ Menger ifjúkora egybeesett a császárság konzervatív-liberális korszakával, a brit szabadkereskedelmi modell átvételével, az iparosodással, a polgárosodással. Az 1848 utáni modellváltás nyomán sosem látott fejlődés következett be, korábban ismeretlen lehetőségek nyíltak az egyéni előrehaladásra, a társadalmi mobilitásra. A fejlődés és a liberálisabb gondolkodás a korábban egymásnak feszülő erők békés kiegyezésének és kompromisszumos együttműködésének nyugalomát hozta magával a birodalomban, s ennek egyik eleme volt az 1867-es úgynevezett kiegyezés is. Ausztria szellemi tekintetben is kinyílt 1848 után, amikor megszűnt a cenzúra. Ekkor jelenhetett meg végre Ausztriában is Adam Smith könyve a nemzetek gazdagodásáról¹² Adam Smith könyve volt az első olyan világsikerré vált írás, amely magyarázatot és receptet adott a kor gondolkodóinak és politikusainak a szabadkereskedelem előnyeiről, és segítette megérteni azt, miként vált Nagy-Britannia a világ legfejlettebb, leggazdagabb országává és legnagyobb hatalmává. Nagy-Britannia arra is jó utat mutatott az iparosodás és a piacosodás felé tájékozódóknak, hogy miként lehet a gazdasági szabadság biztosításával párhuzamosan elkerülni a forradalmi robbanást, és megőrizni a hagyományos arisztokratikus elitek társadalmi pozícióját, kiegyezni a feltörekvő polgársággal.

Emiatt az osztrák konzervatív közgondolkodásra általában jellemző volt a brit alkotmányosság csodálata. Az osztrák konzervatív gondolkodás, hasonlóan a brit konzervatizmushoz, nem vetette el a polgári fejlődés útját.¹³ Brit hatásra az osztrák mérsékelt konzervatizmus kiegyensúlyozottabban és antropológiai és ismeretelméletileg helyénvalóbban gondolkodott a szabadságról, tekintélyről, a hagyományról és az észről, mint a francia közgondolkodás, ahol a felvilágosodás gondolkodói a racionális társadalom-átalakítás lehetőségének, filozófiai illúzióknak adtak tápot. Az osztrák konzervatív közgondolkodás különbözött a némettől is, amelyben a francia forradalom és hódítások hatására, visszahatásként egyrészt a reakciós, haladásellenes konzervatizmus, másrészt a tiszta ész hatalmába és az állam gondoskodó szerepébe vetett elképzelések vált meghatározóvá.¹⁴ Barry Smith azt állítja, hogy az osztrák (pontosabban szólva osztrák-magyar, sőt, osztrák-magyar-lengyel) filozófiai tradíciót a brit empiricizmus követése jellemezte. Mintegy rimelve Nyiri előbb ismertetett gondolatmenetére, azt hangsúlyozza, hogy módszertanát tekintve az osztrák filozófia alulról indult ki, a létező valóság cserepeiből építette fel elméleti konstrukcióit, szemben a német filozófiával. Az osztrák filozófiai gondolkodásra az is jellemző – Arisztotelész nyomán –, hogy a világot megismerhetőnek és értelmesnek tartja, s ezért lehetségesnek látja értelmezését, a belső törvényszerűségek feltárását, szemben a német spekulatív filozófiával, amely a történelem nagy vonulatait próbálta kollektivisták szellemben megmagyarázni.¹⁵

Nem véletlen, hogy Burke-nek, a brit politikai konzervatizmus nagy gondolkodójának óriási hatása volt a korabeli osztrák gondolkodásra¹⁶ Burke fő hozzájárulása a konzervatív gondolkodáshoz a fontolva haladás és az organikus fejlődés megfogalmazása volt a politikai életben, szemben a francia forradalom racionális társadalomalakító mérnöki törekvéseivel.¹⁷ Gazdasági kérdésekben Burke elfogadta Adam Smith nézeteit a szabadkereskedelem előnyös voltáról a merkantilizmussal, az állami beavatkozással szemben.¹⁸

⁹ Az osztrák titkosrendőrség róla készült feljegyzései szerint sose csatlakozott egyetlen politikai irányzathoz sem, s politikai értelemben semmi említésre méltót nem találtak róla, amikor rendőrségi ellenőrzésen ment keresztül, mielőtt kinevezték volna Rudolf trónörökös nevelőjének. Lásd: Streissler, Erich. W. Carl Menger on economic policy: the lectures to Crown Prince Rudolf, in.: Caldwell, Bruce. (ed.). Carl Menger and His Legacy in Economics, 2000, p. 107-130.

¹⁰ A reformkonzervatizmus ilyen megfogalmazásának eredete: Szekfü Gyula (1934) A három nemzedék, és ami utána következik. Budapesti Egyetemi Nyomda, V. fejezet.

¹¹ I. Ferenc szerepéről a feudálisztikus monarchikus rend visszaállításában a Napoleoni háborúk után lásd: Ferrero, Guglielmo The Reconstruction Of Europe Talleyrand And The Congress Of Vienna 1814-1845, New York: Putnam's Sons.

¹² Schulak, Eugen Maria and Unterköfler, Herbert (2011) *Austrian School of Economics a History of Its Ideas, Ambassadors, and Institutions*. Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute.

¹³ Nyiri, 1986. 20. o.

¹⁴ Nyiri, 1986. 11. o.

¹⁵ Részletesebben lásd: Smith, Barry ibid. Jellemző, hogy Menger arisztotelészi volt, s nem platonikus, mert az utóbbi spekulatív filozófusnak számít. Lásd: Menger, Carl (1883) *Problems of Economics and Sociology*, pp. 168–69.

¹⁶ Mi sem jellemzőbb, mint az, hogy Burke német fordítója, Friedrich von Gentz egyben Metternich kancellár tanácsadója volt. Gentz a burke-i ésszerű szabadságtól várta az új, jobb világot, amely bevilágítja a barbárságot, a lealacsonyodást, a szolgaság és az ezerféle nyomor színhelyét, amely a régi feudális világ együttjárója volt. Lásd: Nyiri, Kristóf (1986) *Európa szélén*. Budapest, 13-18. o.

¹⁷ Molnár Attila Károly (2004) Edmund Burke, Ph.D. PPKÉ.

¹⁸ Petrella, Frank (1963-64) Edmund Burke: A Liberal Practitioner of Political Economy, *Modern Age*, Winter 1963-1964. p. 52-60., Prendergast, Renee (2000) "The political economy of Edmund Burke" in: Murphy and Prendergast (eds.) *Contributions to the History of Economic Thought*, pp. 251-272.

Menger művét úgy is lehet tekinteni, mint a burke-i organikus fejlődés konzervatív gondolatának a közgazdaságtani megalapozását.¹⁹ Menger, Burke-hez hasonlóan hitt az organikus fejlődésben, a spontán intézményfejlődésben, s elvetette a racionális világformálás és átakítás felvilágosodáskori koncepcióját.²⁰ Menger abban is hitt, hogy az intézmények milliárdnyi egyéni akció hatására alakulnak ki és változnak meg.²¹ Pontosabban szólva, ha egyszer valakik felfedeznek egy hatékonyabb megoldást, amit mások átvesznek, és előnyvel járhat számukra is, akkor az gyorsan elterjed, mintává válik, s intézményesedik is az a magatartásforma. Menger intézményformálódási koncepciójának kulcseleme, hogy azért jönnek létre intézmények, mert az emberek együttműködnek, s nem egyedül cselekszenek légüres térben. Éppen együttműködésük teszi szükségessé az együttműködés szabályainak kialakulását.²² Vagyis Menger nem tagadta a kollektív entitásokat, a közösséget formáló intézményeket, hanem meg akarta érteni létrejöttüket s átalakulásukat.²³

Burke és Menger emberképe is közös: a reális szociológiai jellegű, empirikus tapasztalatokon nyugvó ember.²⁴ Menger az emberközpontú közgazdaság-tudomány megalkotására törekedett. Karl Menger, Carl Menger fia, apja főműve második kiadásának előszavában azt emelte ki, hogy apja számára az emberi természet volt a kiindulópontja minden teoretikus tudományos vizsgálódásnak.²⁵ Menger az egyént nem egyszerű elemnek tekintette, a társadalmi organizmus részecskéjének, aki besorolható egy skálába, alá van rendelve a gazdasági és társadalmi mechanizmusok működésének, a hatalmas és megváltozhatatlan intézmények által kijelölt keretnek.²⁶ Menger közgazdasági világmagyarázatát a mindennapi életből ismert, valóságos, hús-vér, vagyis tökéletlen, de vágyakkal és tudásszomjjal rendelkező, újírtani képes ember képére alapozta. Számára az ember a maga ura, értelmes, akarattal bír, mindenki másnál jobban tudja, mik a saját szük-

ségelei, és képes és akar tenni a szükségletei kielégítése érdekében, javítani akar saját sorsán. Képes környezetét megismerni, tanulni, új ismereteket szerezni, felfedezni, s emiatt javítani saját során úgy, hogy közben környezetét is átalakítja. Emiatt Mengernél az összes társadalmi intézmény alapja, létoka és végcélja az egyén.²⁷ Ebből az emberképből kiindulva építette fel azt az oksági láncot, amely abból indul ki, hogy az ember biztonságra, vágyai kielégítésére törekszik, és egyben képes tudását növelni, s mutatja ki, miként következik e két inherens emberi tulajdonságból a magántulajdon, a csere, az egymástól függetlenül termelők hosszabb-rövidebb termelési láncainak kialakulása, amely működésének feltétele a piaci alapon működő cserekereskedelem, a piacgazdaság kialakulása.

Menger organikus evolucionista nagy elmélete ugyanakkor nem azonos Burke pragmatizmus konzervativizmusával,²⁸ minden hasonlóság és közös kiindulópont ellenére. Burke az egyediségben hitt, s elvetette az absztrakt teoretizálást. Burke számára a haladás elősegítése, a reform gyakorlati, empirikus kérdés volt, s elvetette a teoretikus reform-koncepciókat.²⁹ Menger vele ellentétben abban hitt, hogy a gazdaságban törvények uralkodnak, amelyek ok-okozati kapcsolatokon keresztül hatnak.³⁰ Menger számára a közgazdaságtudomány teoretikus tudomány, amelynek feladata, hogy feltárja a gazdasági jelenségek közötti törvényszerűségeket, oksági kapcsolatokat.³¹

Menger fő feladatának azt tartotta, hogy felfedje ezeket az általános törvényszerűségeket, a gazdasági fejlődés mozgatórugóit. Azt, hogy miként következnek ezek a törvényszerűségek az inherens emberi tulajdonságokból. Azt, hogy melyek azok a közgazdasági törvények, amelyek irányítják az ember gazdasági cselekvését, és amelyek figyelembevételével a legjobban szolgálja az emberek biztonságát, együttműködését és ebből fakadó jólétét.

¹⁹ Menger egyik legnagyobb korabeli tudományos ellenfele, Schmoller azzal kritizálta Mengert, hogy műve a spontán fejlődésről szóló burke-i gondolat áttétele a közgazdaságtanba, s Burke-höz hasonlóan azt gondolja, hogy a törvények nem egy hatalom teremtményei (itt Schmoller az államra gondol). Schmoller, Gustav (1883) "Zur Methodologie der Staats- und Sozial- Wissenschaften," *Schmollers Jahrbuch* 7 (3): 240–58. Id by: Raico, Ralph. *Classical Liberalism and the Austrian School*. Alabama: Mises Institute, 2012. 24. o.

²⁰ Arrow, Kenneth J (1994) *Methodological Individualism and Social Knowledge* The American Economic Review, Vol. 84, No. 2,

²¹ Menger, Carl (1883/1963) *Problems of Economics and Sociology*. Urbana: University of Illinois Press, pp. 152-55.

²² Hickson, Charles (2000) "Menger's Organic View of Institutions", in: Murphy and Prendergast (eds.) *Contributions to the History of Economic Thought*,

²³ Boettke, Peter (1995) Review of Carl Menger and his Legacy in Economics, ed. by Bruce Caldwell. In.: *Research in the History of Economic Thought and Methodology*, Vol. 13. pp. 285-293.

²⁴ A közös emberkép megfogalmazásának forrása Körössényi András Burke-jellemzése. Körössényi András (1989) *Liberális vagy konzervatív korszakváltás?* Gondolat: Gyorsuló idő 14-15. o.

²⁵ Menger Karl Introduction, in: Menger, Carl (1923), *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, 2nd edition with an introduction by Richard Schüller, Hölder-Pichler-Tempsky, Vienna. IX. o. id by: Reinert, Erik S. (2005) *Austrian economics and 'The Other Canon'* in.: Backhaus ed. *Modern Applications of Austrian Thought*, Routledge: London and New York, 253-299, p.275,

²⁶ A társadalomnak alárendelt ember megfogalmazását a *Centesimus Annus encikliából* vettem át, pp. 13.

²⁷ A megfogalmazás során felhasználtam: Gronbacher, Gregory (1998) *The Need for Economic Personalism*, *Journal of Markets and Morality*, 1998. Autumn.

²⁸ A pragmatikus konzervativizmus kifejezést Nyirítól (1986, 19. o.) vettem át.

²⁹ Prendergast, ibid.

³⁰ Hayek, F.A. (1967) 'Dr Bernard Mandeville', in F.A. Hayek (ed.) *New Studies*, London: Routledge & Kegan Paul, 1978

³¹ Boettke, ibid.

Menger kétféle intézmény-alakulást különböztetett meg. Egyfelől az organikus fejlődést, azt az intézményfejlődést, amely az emberek egymás közötti interakciói során alakul ki, s szilárdul meg, függetlenül attól, hogy mi volt a cselekvők szándéka. Ez esetben az intézmény kialakulása és átalakulása nem tervezett következménye az emberi cselekvésnek.³² Ettől megkülönböztette a pragmatikus intézmény formálást, amikor politikai hatalom birtokában egy politikai vezető tudatosan kikényszerít egy magatartási formát, s ezzel létrehoz egy intézményt, amely beszabályozza az emberi magatartást.³³ Menger a racionális célzatú, pragmatikus intézményformálást kevésbé hatékony formájának tekintette az emberi viselkedés olyan célú szabályozására, amelynek eredménye mindenki számára a lehető legjobb feltételeket biztosítja, hogy egyéni céljait elérje.³⁴

Menger nemcsak megkülönböztette az organikus és a pragmatikus intézményformálódást, hanem különbséget tett abban is, hogy miként érvényesülnek a közgazdasági törvények e két intézményformálódás esetén. Az organikus intézményformálódás esetében azt tartotta, hogy azonos ok-okozati törvényszerűségek érvényesek minden emberi cselekvésre,³⁵ mivelhogy az emberi inherens tulajdonságokból indult ki a törvények felismerése érdekében, s abban hitt, hogy az emberi természet biológialag determinált, s azonos az egész világon, mégha esetleg egyes egyének különböző társadalmakban némileg különböző intézményeket hoznak is létre a helyi különlegességeknek megfelelően.³⁶ Ezért az organikus fejlődésre lehetségesnek tartotta általános törvényszerűségek, ok-okozati összefüggések megállapítását.³⁷ Az osztrák közgazdasági iskola Mengert követő fiatalabb nemzedékéhez tartozó Ludwig von Mises nevéhez fűződik annak kimondása, hogy az olyan pragmatikus intézményformálás, amelynek célja a piac, a piaci törvényszerűségek korlátozása ugyancsak szubjektuma a gazdasági törvényeknek. Hiába hiszik azt a politikusok, hogy képesek felülről a gazdasági törvényeket, azok hosszútávon a politikai akarattal szemben is érvényesülnek, de hatásukat romboláson keresztül fejtik ki. Az intervencionizmus által okozott nem kívánt hatás további intervencionizmust provokálhat ki, amely következménye blokkolt fejlődés és stagnálás lehet.³⁸

Menger azt tartotta, hogy az igazi társadalomtudomány teoretikus tudomány, amely a spontán intézményfejlődés során létejött egzakt intézményeket képes felismerni, s az egyes intézmények közötti belső törvényszerűségeket, ok-okozati kapcsolatokat képes feltárni és leírni. Az empirikus vizsgálat ezzel szemben, csak arra alkalmas, hogy az empirikus típusokat tudja felfedni, amely empirikus típusok aszerint változnak, ahogy a sajátos természeti és szociális környezetük hatására kifejlődtek, s emiatt nem alkalmasak általános törvényszerűségek levonására.³⁹

Az egzakt típusok felismerésének módja Menger szerint: a jelenségeket legegyszerűbb alkotórészeikre kell visszavezetni, s abból kiindulva kell felépíteni az egész komplex intézményrendszert, kimutatva a komplexitáshoz vezető ok-okozati kapcsolatokat. Menger módszerében Arisztoteleszt követte, aki hasonló logika alapján építette fel politikaelméletét az ideális államról és a természeti jogról.⁴⁰

Menger azt akarta kimutatni, hogy a zavartalan, organikus fejlődés esetén az emberi tudásvágy és igények nyomán fejlődő munkamegosztás és komplex termelési láncok logikája miként vezet el a piacgazdasághoz, a modern társadalom kialakulásához. Menger organikus-evocionalizmus nagyelmélete, mint jeleztük, a valóságos hús-vér emberből kiindulva mutatja ki a piacgazdaság szükségszerű kifejlődését.

Ez az emberközpontú, a reális emberképből kiinduló újragondolása a közgazdaságnak azért volt időszerű és fontos a tizenkilencedik század hetvenes éveiben, mert a gazdasági liberalizáció ellenhatásaként a brit és német szellemi életben egyre erősebb hangot kaptak azok a közgazdasági irányzatok, amelyek szembefordultak a szabad piacgazdaság brit modelljével, s az azt megalapozó klasszikus közgazdaságtannal, Adam Smith és David Ricardo elméleteivel. A szabadkereskedelem ellen érvelők kihasználták az angol klasszikusok racionális hasznosításra törekvő emberképének egyoldalúságát és értékelméletének alapvető hibáját, miszerint a piacon egyenlő értékek cseréje folyik, amely értékek mércéje az adott áruk termelésének költsége.

A romantikus konzervatív és piacellenes Adam Müller az iparosodás, a fejlődés, a városiasodás nyomán fellazuló erkölcsök ellen lázadt fel, s romantikus antikapitalistaként a

³² Menger, 1883, *ibid.* 131–8.

³³ Arrow, *ibid.*

³⁴ Hickson, Charles (2000) Menger Organic View of Institutions, in: Murphy and Prendergast (eds.) *Contributions to the History of Economic Thought*, pp. 273-294.

³⁵ Garrouste, Pierre (2008) *The Emergence and Evolution of Institutions: The Complementary Approaches of Carl Menger and Thorstein Veblen*, mimeo.

³⁶ Hickson, *ibid.*

³⁷ Garrouste, *ibid.*

³⁸ Mises, Ludwig (2012) *Selected Writings of Ludwig von Mises*, vol. 1: Monetary and Economic Problems Before, During, and After the Great War, ch. 27. Liberty Fund: Indianapolis.

³⁹ Garrouste és Hickson *ibid.*

⁴⁰ Hickson

⁴¹ Gray, Alexander 1980. *The Development of Economic Doctrine*. New York and London: Longman., p.202-212

piac korlátozásában hitt, s a céhes szabályozáshoz hasonló kötött gazdaság érdekében érvelt a közösség védelmében.⁴¹ Fichte állami irányítású zárt nemzetgazdaság mellett érvelt a szabadkereskedelemmel szemben.⁴²

Az iparosodást támogató, de Németország elmaradottsága miatt aggódó Friedrich List azt tartotta, hogy a szabadkereskedelem csak a fejlett angol ipar dominanciáját erősíti. List szerint a fejlett angol ipar a fejletlen országokat, mint amilyenek a XIX. század első felében a német fejedelemségek voltak, kizsákmányolja, és megakadályozza fejlődésüket. List ipari védővámokkal és az állam ipartámogatása révén remélte megvédeni a születő német ipart, és versenyképessé tenni a brit iparral, s csak akkor javasolta bevezetni a szabad kereskedelmet, ha Németország utolérte Nagy-Britanniát. Ugyanakkor a védővámokkal védett Németországon belül az egységes szabad piac és a vállalkozási szabadság biztosítása mellett érvelt, és arra hívta fel a figyelmet, hogy a szabadság korlátozása, a régi arisztokratikus rend fenntartása blokkolja az iparosodást, és romlást eredményez.⁴³

A radikális-szocialista Marx azt állította, hogy a piaci csere egy új körmönfont kizsákmányolási forma, amiben a tőketulajdonosok kisajátítják a munkásoknak járó érték egy részét, mert eltérő a munkaerő-használatért fizetett csereérték, a munkaerő ára és a munkás által megtermelt érték, a munkaerő használati értéke. E két érték különbsége a profit, amivel a tőkésék ármányos módon megrövidítik a munkásokat, anélkül, hogy azok ezt észrevennék. Marx szerint mivel a kizsákmányolás oka a magántulajdon, csak a szocializmus kivívása, a termelési eszközök társadalmi tulajdonba vétele képes megszüntetni a kizsákmányolást.⁴⁴

Nemcsak a marxista szocialisták, hanem a forradalmi marxizmustól idegenkedő, de szocialista nézeteket vallók is – mint például Durkheim – ugyancsak osztották azt a véleményt, hogy a piac felelős az elidegenedésért, az anómiáért, s megszüntetése révén lehet emberibb társadalmat kiépíteni.⁴⁵

Amiatt, hogy a racionális haszon-maximalizáló emberképből indult ki a piaci viselkedés során,⁴⁶ s az emberi szimpátia és morális cselekvés terét a piacon kívülre helyezte, a piacot lecsupaszította az embertelennek is tekinthető, csak haszonért folyó machinációk terepére, amely – ahogy később Polányi magyarázta – csak azért győzedelmeskedhetett, mert

liberális utópisták az állam segítségével rákényszerítettek az emberiségre a piacot, és szétverték az emberi közösségeket a piactól megvédő tradicionális intézményeket.⁴⁷ Ezért sokan vallották – s vallják ma is –, hogy a piac az emberi természettel ellentétes, vagy csak az emberiség egy kis részének, a kiméletlen törtetőknél válik előnyére. S ha így van, akkor akkor léteznie kell egy jobb, humánusabb, emberibb szempontokat is figyelembe vevő koordinációs mechanizmusnak, amely nemcsak a törtetőknél, az ügyeskedőknek enged teret.

Az úgynevezett Német Történelmi Iskola közgazdaszai a szociális császárság programját hirdették meg, s amellel érveltek, hogy az államnak kell fellépnie a kapitalizmust – viszsáságainak enyhítése érdekében. Tagadták, hogy a piacnak lennének általános törvényei, s úgy vélték, a történelmi fejlődés során kialakult sajátos nemzeti kultúrák és intézmények határozzák meg az országok fejlődését. Ennek jegyében tagadták a kor meghatározó liberális eszméit, s a császárságtól remélték, hogy az egységes, igazságos és hatalmas Németországban korlátozza a spekulációt, a kapitalizmust, és biztonságot adjon minden németnek a jóléti állam megteremtésével.⁴⁸

A német szellemi élet antiliberális irányzatai mellett a progresszív vagy szociális liberalizmus⁴⁹ térhódítása Nagy-Britanniában is veszélyeztette a piaci társadalom szabadságát. John Stuart Mill, a klasszikus közgazdaságtan utolsó jelentős képviselője eljutott a szociális liberalizmus megalapozásáig, anak kimondásával, hogy ketté lehet választani a termelés és az elosztás szféráját, s fenn lehet tartani a piacgazdaság szabad működését jelentős állami újraelosztás mellett.⁵⁰

Ráadásul sokan megkérdőjelezték a piac feltételezett láthatatlan kezének smith-i koncepcióját, azt, hogy hosszútávon a piac az a koordinációs mechanizmus amely mindenki számára a lehető legjobb megoldást eredményezi a gazdasági életben. Ahogy fentebb tárgyaltuk, míg a német romantikus antikapitalisták a XIX. század első felében a céhes korporációk visszahozásától remélték a piac korlátozását, addig a német történelmi közgazdasági iskola képviselői a XIX. század második felében a szociális feladatokat is felvállaló államtól, a szocialisták pedig a piac teljes kiiktatásától, a termelés társadalmi szintű megszervezésétől, a szocializmustól várták a gazdaságnak a piacnál is hatékonyabb és emberségesebb ko-

⁴² Berend, T. 1983. Válságos évtizedek. Budapest: Gondolat. 170-173.o. Berend T. Iván ebben a könyvében Fichtét a nemzeti szocializmus egyik előfutáraként értékelte.

⁴³ List, Friedrich. (1841/1909) *The National System of Political Economy*. London: Longmans.

⁴⁴ Sperber, Jonathan. *Karl Marx a Nineteenth Century Life*. London and New York: Liveright Publishing Corporation, 2013

⁴⁵ Lásd: Aron, Raymond. (1970) "Durkheim". In: *Main Currents of Sociological Thoughts*. London: Penguin.

⁴⁶ Bár Adam Smith emberképe sokkal bonyolultabb volt, mint az köztudatban él. Lásd: Rae, ibid, and Otteson, James R. (2000) The Recurring "Adam Smith Problem" *History of Philosophy Quarterly* Vol. 17, No. 1 (Jan., 2000), pp. 51-74.

⁴⁷ Polányi, Karl *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press, 1944/2001.

⁴⁸ Shionoya Yuichi (ed.) 2001 *The German Historical School*, London and New York: Routledge. Hülsman, Guido. *Mises: The Last Knight of Liberalism*. Auburn: Ludwig von Mises Institute, 2007.

⁴⁹ A Wikipedia Millst a szociális liberalizmus címszó alatt tárgyalja. https://en.wikipedia.org/wiki/Social_liberalism

ordinációját, amely így ráadásul a piacnál is gazdaságabb társadalmat hoz létre, s együttjár az emberek közötti egyenlőség megteremtésével, az ember kiteljesülésével, a szükség-szerűség birodalmának megszűnésével, s ezzel együtt az elidegenedés felszámolásával.⁵¹

Menger harmincegyéves korában, 1871-ben megjelentette, *A közgazdaságtudomány alapjai* című könyvében nem kora piacellenes nézeteit támadta, bár könyve a piacellenes közgazdasági nézetek ellen irányult. Menger fő célja az volt, hogy kijavítsa a smithi-ricardói klasszikus közgazdasági iskola két legfontosabb hibáját, az egyoldalú, racionális emberképet és értékelméletüket, amely szerint a piacon a termékek árát hosszútávon az előállításukhoz szükséges munka határozza meg. A klasszikus brit közgazdászok egyoldalú emberképek és hibás értékelméletének korrekciójával újra akarta alapozni a közgazdaságtudományt. Ezzel kimondatlanul is megcáfolja a különféle piac-korlátozó és piac-ellenes közgazdasági elméleteket. Azért akarta újraalapozni a közgazdaságtudományt, hogy támadhatatlan és logikailag kikezdzhetetlen legyen a klasszikus iskola legfontosabb üzenete: a piac, mint Isten láthatatlan keze, a lehető legjobb eszköze annak, hogy az emberek és a nemzetek gazdagodjanak, és békében éljenek egymással. A szabad kereskedelem lehetővé teszi, hogy a munkamegosztáson keresztül együttműködés ezermillió szálal összekösse az egymástól távol élő embereket. Az emberek és az emberi közösségek közötti zavartalan együttműködés a feltétele annak, hogy az emberiség kiemelkedjen a barbárság állapotából, és a lehető legteljesebben ki lehessen elégíteni bárki biztonságra és vágyai kielégítésére való igényeit. Ennek kulcsa, ahogy Adam Smith megfogalmazta, semmi más, mint béke, alacsony adók és toleráns igazságszolgáltatás az állam részéről, s a többről a dolgok természetes folyása gondoskodik. Ha viszont a kormányok beavatkoznak a gazdasági életbe, akkor nemcsak megakadályozzák a fejlődést, de a kormányzás óhatatlanul elnyomó és korlátlanul önkényes, tirannikus hatalommá válik.⁵²

Menger azt akarta bebizonyítani, hogy a piac kialakulása és a piacra történő árutermelés logikus következménye az emberi tudásvágynak és biztonságra törekvésnek. A szabad piac a lehető legjobb eszköze minden egyes ember vágyai lehető leghatékonyabb kielégítésének. A piaci fejlődés általános

érvényű törvényszerűség, amely ok-okozati kapcsolatok nyomán óhatatlanul általánossá válik, feltéve, ha az állam nem akadályozza a piac logikájának kiteljesedését pragmatikus intézmények kikényszerítésével. Mert Menger szerint az állami piackorlátozó beavatkozás monopóliumokat eredményez. Az állam által kikényszerített monopólium következtében csökken a gazdasági fejlődés, korlátozódik a lehetőség minden egyes ember számára a lehető legteljesebb igénykielégítésre. Az általános jólét romlása következik be. Az állam által kedvezményezett vállalkozók szűk köre jár csak jól mindenki más kárára.

Menger könyve azoknak a XIX. századi nagy világmagyarázó írásoknak a sorába tartozik, amelyek azt kívánták felfejteni, hogyan és miért alakult ki a modern piaci és ipari társadalom, s amelyek választ kerestek arra, miként lehet a legjobban működtetni ezt a szokatlan, új, állandóan változó, s emiatt gyakran félelmetesnek feltűnő társadalmat. Menger azt is kívánta mutatni, hogy a piaci cserén alapuló kereskedelmi társadalom a piac zavartalan működése esetén nem hoz létre olyan mechanizmust, amely sokak elszegényedéséhez, s kevesek mérhetetlen meggazdagodásához vezet. Éppen ellenezőleg, a piac működése garantálja, hogy ne alakulhassanak ki mesterséges monopóliumok, amelyek védelmezik kevesek jólétét, s gátolják sokak felemelkedését. Emiatt Menger szerint a piaci társadalomnak nincsenek olyan belső ellentmondásai, amelyek miatt óhatatlan lenne a piaci társadalom összeomlása.⁵³ Éppen ellenkezőleg, a piac biztosítja a lehető legrugalmasabb együttműködési formát, amely biztosíthatja az emberi igényt a biztonságra és az újításra egy bizonytalan, az egyes ember által nehezen befolyásolható világban. A mengeri világban az emberi fejlődés mozgatórugója az emberek és emberi közösségek közötti együttműködés, és nem a konfliktus, az egymással antagonisztikus osztályok harca, mint Marxnál.

Menger könyve hallatlanul fontos gondolatmenet a piaci társadalom kialakulásáról és belső törvényszerűségeiről, amelyet annál is időszerűbb megismernünk, mert hazánkban eddig legfeljebb csak korlátozott hatást tudott kifejteni, e jelentős könyv ugyanis a mai napig nem jelent meg magyarul. ●

A szerző a MTA TK tudományos főmunkatársa

⁵⁰ Mills, John Stuart (1859) *On Liberty*, London: Longman. Millről mint progresszív liberálisról lásd: Brink, D 2013, *Mill's Progressive Principles*, Oxford: Clarendon Press

⁵¹ Lásd: Aron, Raymond. (1970) "Durkheim". In: *Main Currents of Sociological Thoughts*. London: Penguin.

⁵² Smith egy leveléből idézi: Rae, John. 1985. *Life of Adam Smith*. p.53-55

⁵³ Menger gondolatai hatottak a szintén Menger volt tanszékén, Bécsben közgazdasági diplomát szerzett Schumpeterre, aki a húszas évek elején írt műveiben folytatta a mengeri gondolatot, s kimutatta –szemben a marxista kritikákkal – hogy szemben a nem piaci, hierarchikus és blokkolt társadalmakkal, a piaci társadalom képes leghatékonyabban biztosítani az egyéni mobilitást. Lásd: Schumpeter, Joseph (1966) *Imperialism and Social Class*. New York: Meridian Books. Hasonló gondolatot fogalmazott meg szintén: Mises, Ludwig (1957/2007) *Theory and History*, ch. 7. Mises Institute: Auburn.

SZENTPÉTERI NAGY RICHARD

A parlamentáris államfő

A harmadik magyar köztársaság első elnöke előtt fejtve az alábbi tanulmány első felében egyrészt néhány kiegészítéssel újraközlünk egy húsz évvel ezelőtt született írást, másrészt új elemekkel bővítve közlünk egy tíz évvel ezelőtt született esszét, végül a tanulmány második felében e korábbi írásokat kiegészítjük egy idén született írással.

Ilyenformán az itt közölt tanulmánynak három előzménye van. A szöveg első része 1995-ben jelent meg egy új alkotmányt szorgalmazó kötetben (akadémiai kiadványban), majd némileg módosítva 2005-ben újra napvilágot látott egy folyóiratban (a politikatudomány referált lapjában), de az alábbiakban mindkét szövegváltozatnak egy némileg módosított és jegyzetekkel kiegészített formája olvasható. Az írás második része az idei évben, 2015-ben íródott egy nagyobb tanulmány részeként, és korábban még nem jelent meg sehol. A szövegek jelen integrációját az egyes szövegrészek összefüggései indokolják, továbbá az a körülmény, hogy a korábbi írások a legújabb szövegrész előzményeiül, valamint érvrendszerének alátámasztásaiul szolgálnak, ezért az új mondanandó bevezetéseként értelmezhetők.¹

„ÖNÁLLÓ ÁLLAMFŐI HATÁSKÖRE VAN”

Az alkotmányjogi szakirodalom megoszlik abban a kérdésben, hogy parlamentáris körülmények között az államfő vajon része-e a végrehajtó hatalomnak vagy sem. Ebben a döntő kérdésben – mint ismert – maguk az alkotmányok is megoszlanak.

E szakmai vita ugyanúgy alkalmas arra, hogy megossza a véleményalkotókat, mint más közjogi természetű viták, ugyanakkor – például – a „melyik kormányzati forma a jobb megoldás”, a „melyik parlamentarizmus-változat a jobb változat”, vagy a „melyik elnökválasztási mód a jobb módszer” típusú vitákkal szemben ez a vita jóval szárazabb, tárgyyszerűbb, nyersebb. Nem igényel értéktételeket. Nem kell hozzá elkötelezettség. Nem akar semmit elérni, csak megállapítani.

Érdekessége, hogy az alkotmányjoggal foglalkozókon kívül lényegében nem érdekel senkit. Még nagyobb érdekessége, hogy az alkotmányjoggal foglalkozók közül viszont

nagyon sokakat érdekel. Legnagyobb érdekessége azonban az, hogy megmarad logikai, szépészeti vitának. Megjegyezzük, hogy a vita esetleges eldöntéséből a tételes jogra nézve nem vonhatunk le sok közvetlen következtetést, mindennapi életünkre, jogi kultúránkra, intézményeinkre nézve pedig tulajdonképpen nem következik belőle semmi.

Ennek ellenére a vita lehet heves, és az is. Ha tüzetesebben megvizsgáljuk a vita tárgyát, és letesszük a voksunkat az egyik vagy másik álláspont mellett, akkor tulajdonképpen nem értjük, mit vitat azon a másik fél.

Egészen egyszerűen szólva az a kérdés, hogy az államfő „csupán” az állam feje, vagy túl azon, hogy az „állam feje”, még az állam egyik hatalmi ágának a feje is. Utóbbi esetben nem ő azonban a kormány feje, hiszen az – ugyebár – a kormányfő, ellenben minthogy a végrehajtó hatalmat nagyobb egységnek kell tekintenünk, mint annak „részhalmazát”, a kormányt, minek feje a kormányfő, ezért az államfőt csak a végrehajtó hatalom egészének fejeként tekinthetjük, s ekként ő a kormánynak is, sőt a kormányfőnek is „feje”, felettese lenne. Ez utóbbi megállapítás talán indokolható is volna, de semmiképpen sem volna jobban indokolható, mintha azt mondanánk, hogy az államfő mindhárom hatalmi ágának a feje.

Érdekes módon a szakirodalomban alig merül fel, hogy az államfő – mondjuk – a törvényhozó hatalom feje volna, vagy – éppenséggel – a bírói hatalom feje lehetne, holott – mint majd erre rámutatunk – ezen állításoknak talán volna annyi indokoltságuk, mint annak az állításnak, hogy az államfő a végrehajtó hatalom feje. Mindenesetre a végrehajtó hatalom fejeként – mint tudjuk – nem kormányoz, legfeljebb uralkodik, vagy még azt sem teszi, csak reprezentál, megjelenít, beszédet mond, jelen van, egyszerűen *van*.

Szeretnénk világosan láttatni, hogy ez a „lét”, vagyis ez az „ottlét”, ez a „jelenlét” nem egyszerűen „meglét”, hanem olyan garanciális tényező, biztosíték, jogállami garancialevél, aranybulla, adott szó, amely nélkül nincs parlamentáris kormányforma, nincs kontinentális alkotmányos jogállam, sőt – nem túlzás – nincs európai közjog. Az államfői hatalom nem csupán bokréta a nemzet kalapján (bár kétségkívül vannak reprezentatív, szimbolikus, ha úgy tetszik: esztétikai funkciói is, mi több: összes funkcióját tekinthetjük reprezentatív, szimbolikusnak és „szépek”), hanem jogállami

¹ A szövegek előzményeire lásd: SZENTPÉTERI NAGY Richard: Az államelnök jogállása, hatásköre és választása. In: Holló András (szerk.) *Köztársasági elnök az új alkotmányban*. MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Közgazdasági és Jogi Könyvtudományi Kiadó, Budapest, 1995, illetve SZENTPÉTERI NAGY Richard: A parlamentáris kormányrendszer államfője, *Politikatudományi Szemle*, 2005/3.

hatalmi erő, amely reprezentál, szimbolizál, széppé és érvényessé tesz, vagyis – mint majd ki fogjuk fejteni – legalizál és legitimál.

Magyarországon az említett vitában többségi álláspontot képviselnek azok, akik az államfőt mindhárom hatalmi ág fölé, a semleges zónába, válságáthidaló funkcióba helyezik el. Mi magunk is ezt az álláspontot képviseljük, de látnunk kell a másik gondolkodás logikáját is.

E másik gondolkodás úgy tartja, hogy az államfői jogosítványok végrehajtói jogosítványok: azokban a végrehajtó hatalom nyilvánul meg. Ezek a jogosítványok e nézet szerint éppen azért különböző nemű jogosítványok, mert a másik két hatalmi ág irányában hatnak. Ezen álláspont képviselői abból indulnak ki, hogy a kormányzás teljes formája a hatalmi ágak egyensúlya. E rendszerben a hatalmi ágak egymást ellenőrzik. Ez a felfogás a *checks and balances* elvét írja rá a parlamentarizmusra. Ez azonban a prezidenciális kormányformájú Egyesült Államok alkotmányos alapelve. E nézet abból indul ki, hogy amiképpen a parlamentarizmusban a parlament megbuktathatja a kormányt, azonképpen – bizonyos kogens feltételek mellett – a kormány is feloszthatja a parlamentet. Ez jelenti azt az egyensúlyt, ami az amerikai rendszerben viszont nincs meg.²

Mindkét nézetnek tökéletes a belső logikája. A kérdés összefügg a hatalommegosztás tanával, amellyel még természetesen foglalkozni fogunk. Érdekes megfigyelésként megállapítható azonban, hogy az államfőt a végrehajtó hatalom részének tekintő felfogásnak tulajdonképpen nincs is szüksége államfőre. Az államfő az az intézmény, amely nélkül a hatalmi gépezet elképzelhető. Ez talán meglepően nyers megállapítás, de tartalmát tekintve igaz, hogy ha az államfő a végrehajtó hatalom feje, akkor nincsen feltétlenül szükség rá, hiszen jogosítványait más szervek is elláthatnák. Gyakorlatilag ez az egyetlen intézmény, amelyet az állami intézmények közül – ha megfelelő logikával építjük fel őket – akár – nem az európai tényleges történelmet, hanem az utilitáriánus formális logikát tekintve – ki is lehetne hagyni a kormányzati rendszerből.

Ha azonban az államfőt semleges hatalomként fogjuk fel, amely kívül áll a végrehajtó hatalmon, akkor az igazság éppen fordított: ha minden állami intézményt kifejejtünk is, az államfőt – ha államról beszélünk – nem felejthetjük ki.³ Ennek az igazságnak a bizonyítására ugyanakkor csak azután vállal-

kozhatunk, hogy megvizsgáltuk az államfői hatalomgyakorlás jellegét (és némileg az európai alkotmányok szövegezési gyakorlatát is). A legérdekesebb kérdés persze annak történeti vizsgálata volna, hogy a monarchiából köztársaságba váltó államok milyen elméleti megfontolásokból tartották fenn az immár korona nélküli államfői intézményt. Ennek történeti vizsgálata nem tartozik e dolgozat tárgykörébe, de az megállapítható, hogy a független, semleges, negyedik hatalmi ágként funkcionáló államfői hatalom feltalálása Európában történt meg. Feltalálója – mint ez ismert – Benjamin Constant volt.⁴ A híres francia gondolkodó érvei azonban nem győztek meg mindenkit Európában. Érdekes módon máig tart a vita arról, hogy a parlamentáris rendszer államfője valójában a végrehajtó hatalom feje-e, avagy az államé (ideértve az összes hatalmi ágat, illetőleg egyiket sem). Constant rendszere ugyanakkor mai nyelven úgy is megfogalmazható, hogy bár történetileg minden hatalom a király kezében volt, a parlamentarizálódás során a törvényhozó és az igazságszolgáltató hatalom kikúszott az államfő kezéből, és az a parlamenthez, illetve a független bíróságokhoz települt át. Az államfő legtovább a végrehajtó hatalomban tartotta pozícióját, ám a 19. század parlamentarizálódása és a 20. század közjogtörténete során itt is fokozatosan területet veszített, és „középen”, a három klasszikus hatalmi ág csúcán, ám azokba bele nem folyva, az „uralkodik, de nem kormányoz” pozíciójában találta meg a helyét.

Azok az elméletek, amelyek az uralkodó, de nem „kormányzó” államfő helyét a végrehajtó hatalomban helyezik el, legtöbbször azzal érvelnek, hogy az államfőtől indul a kormányalakítás (erről később még sok szó lesz). Ezen elméletek elfogadásához azt kellene föltételeznünk, hogy a „kormányalakítás megindítása” fontosabb jogosítvány, mint azok a jogosítványok, amelyekkel az államfő a másik két hatalmi ág viszonyában rendelkezik anélkül, hogy azokba ezen elméletek szerint „beletartoznék”, márpedig ennek föltételezésére nincs kellő indokunk. Az államfő mind a törvényhozás vonatkozásában, mind az igazságszolgáltatás vonatkozásában fontos hatalmi jogosítványokkal rendelkezik, melyeknek fontossága legalábbis egyenlő súlyú azzal az egyetlen jogkörrel, amely az államfőt a végrehajtó hatalomhoz köti, kizárólag kinevezés jellegű jogosítványokról lévén ezen a területen szó.

Az államfő hatalmi jogosítványait könnyen értelmezhetjük

² E nézet legkitűnőbb képviselőinek érvelésére lásd SCHMIDT Péter: , illetve KOVÁCS Virág: IN: Csink Lóránt – Szabó István (szerk.): Az államfő jogállása I. Pázmány University Press, Budapest, 2013, pp.

³ A jelenre vonatkozó magyar irodalomból erre a kérdésre lásd: SZENTE Zoltán: IN: Csink Lóránt – Szabó István (szerk.): Az államfő jogállása I. Pázmány University Press, Budapest, 2013, pp.

⁴ A monarchiából köztársaságba való átmenet és a kormányforma kialakulásának európai és hazai történetét kitérően meséli el WIENER György: IN: Csink Lóránt – Szabó István (szerk.): Az államfő jogállása I. Pázmány University Press, Budapest, 2013, pp. és WIENER György: IN: Feitl György (szerk.): , továbbá WIENER György: A parlamentáris kormányzati rendszer jogintézményeinek fejlődése Nyugat- és Dél-Európában. IN: Dezső Márta – Kukorelli István (szerk.): *Ünnepi kötet Sári János egyetemi tanár 70. születésnapja tiszteletére*. Rejtjel, Budapest, 2008, pp. 455. és köv.

olyan jogosítványokként, amelyek a közjogi történeti fejlődés során az államfő kezében maradtak, miközben az egyes hatalmi ágak tényleges hatalmi jogosítványai az államhatalmi ágak alkotmányos intézményeinek kezébe mentek át.⁵ Ez a jogos értelmezés azonban nem ment föl minket annak elismerése alól, hogy az államfő kezében megmaradt jogosítványok tényleges, alkotmányos, hatalmi és hatalmat konstituáló jogosítványok, amelyek közül a kegyelmi jog (az igazságszolgáltatás vonatkozásában) vagy a parlament fölösztatásának joga (a törvényhozás vonatkozásában) aligha tartható kevésbé fontos vagy kevésbé „hatalmi” jogosítványnak, mint a kormány „kinevezése” (a végrehajtó hatalom vonatkozásában). Az igazságszolgáltatás vagy – különösen – a törvényhozás vonatkozásában egy egész sor hatalmi jogosítvány sorolható föl. Valójában ha a kinevezési jog volna az a jogosítvány, amely az államfőt az általa „kinevezett” hatalmi ágba sorolná, akkor nem volna indokolatlan az államfőt akár a bírói hatalom részének is tartani, tekintettel arra, hogy a klasszikus parlamentáris rendszerben az ország valamennyi bíróját az államfő nevezi ki.

Ebben a vonatkozásban mindenesetre arra érdemes utalni, hogy a klasszikus, azaz az első európai alkotmányok szerkezetéből és fogalmazási módjából az államfő „központi”, „szuverenitás-alapú”, „legfőbb” közjogi pozíciója jól értelmezhető. Abból az elméleti alapállásból indokolt kiindulni, hogy a parlamentáris rendszerben az államfő alkotmányos helyére a „mindhárom és egyik sem” formulája jellemző. Ez nem jelent mást, mint hogy a parlamentáris rendszerekben az államfő mindhárom hatalmi ág vonatkozásában jelentős, de sohasem „ügydöntő” pozícióval rendelkezik, mi alapján úgy tartozik mindhárom hatalmi ágba, hogy nem válik azok részévé, és e hatalmi domíniumokon mindvégig kívül marad, mely utóbbi sajátosságot sok szerző azzal látja leírhatónak, hogy az államfői hatalmat mintegy „negyedik hatalmi ágként” konstruálja meg.

Az említett elméleti vita olyan természetű diskurzus, amelyben az európai alkotmányos rendszerek ismerete nemcsak előnyös, de jól hasznosítható is, amennyiben példák sokaságát lehet idézni a kontinens elmúlt két évszázadának közjogi történetéből ennek vagy amannak az elméleti konstrukciónak az alátámasztására.

Bölcs dolognak tetszik ugyanakkor annak kimondása, hogy sokféle parlamentáris modell létezik, de az egyszerűség kedvéért legalább kettőt jól megkülönböztethetünk egymástól. Az egyik minden bizonnyal a brit modell, a másik azonban az európai kontinentális gyakorlat. E két rendszer sok rokon vonást mutat egymással (mindkét modell parlamentáris

képződmény), de lényegesek a különbségek is, s az egyik lényeges különbség éppen a hatalommegosztás értelmezésében van. A brit példában valóban nehéz fölfedezni a hatalommegosztás elvét (ez jószerivel csak Montesquieu-nek sikerült), ám azért ott is tetten érhető egy cizellált munkamegosztás, sőt lényegében csak a rendszer csúcán beszélhetünk a hatalom egységéről, de az alsóbb szinteken már fölfedezhető a három elkülönült hatalmi ág lefelé nyúló két szárnya, a közigazgatás és a független igazságszolgáltatás elkülönült struktúrája. Ami pedig a kontinenst illeti: a hatalommegosztás fontos garanciális szabályok révén valósul meg – független bíróságok, szervezetenként is külön álló (a csúcson is független) igazságszolgáltatás; a kormány és a parlament relatív elválása (néhány országban a miniszter nem is lehet a parlament tagja), és így tovább. Ám a hatalommegosztás lényegében való megvalósulása nem zárja ki a rendszerek parlamentáris mivoltát: Ciprust és Svájcot kivéve minden európai ország alapvetően parlamentáris, és csak azután más, például félprezidenciális rendszerű.

Ha a parlamentáris rendszert meg kívánjuk különböztetni más rendszerektől (így például a prezidenciális rendszerektől), számos jellemzőt sorolhatunk föl, s közülük mintegy tucatnyi inkább az egyik vagy inkább a másik rendszerre vonatkozik. Ha azonban olyan jellemzőket keresünk, amelyekről fogalmilag kizárható, hogy a másik rendszerben is megtalálhatók legyenek, mert éppen ezek adják a rendszer prezidenciális vagy parlamentáris voltát, akkor – mint ezt már ennek a résznek az első fejezetében leszögeztük – három olyan sajátosságot nevezhetünk meg, amelyek kizárólag parlamentáris jellegűek a parlamentarizmust létrehozó karakterekkel, és éppen ezek kontrasztjával írható le a másik – e tekintetben ezzel ellentétes – rendszer.

Emlékeztetőül: a parlamentarizmusra legfőképpen jellemző három – már említett – fő sajátosság egyszerűen szólva akként adható meg, hogy (1) az államfő és a kormányfő két személy; (2) a kormány politikai felelősséggel tartozik a parlamentnek, politikailag az hozza létre, belőle jön, tőle származik, abból eredezteteti legitimitását (még ha formailag az államfő nevezi is ki) és abban is bukhat meg, mert annak bizalmán nyugszik; és végül (3) föl lehet osztatni a törvényhozó testületet (ez mindig az államfő jogosítványa, de mindig csak pontosan körülírt esetekben lehet alkalmazni, vagy a kormány javaslata, a miniszterelnök ellenjegyzése kívántatik meg).

Mindhárom jellemzőben megjelenik az a tisztség, amelynek léte, fölfedezése, „elhelyezése” a parlamentáris rendszerben magának a parlamentáris rendszernek a találmánya: ez a hatalom az elkülönült államfői hatalom.

⁵ Vö: PESTY Sándor:

⁶ Vö: BIBŐ István: *Az államhatalmak elválasztása egykor és most.* <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/290.html>

Érdeemes felfigyelni arra, hogy az államfői hatalom felfedezője (Constant) nagyon népszerű Magyarországon. Újabb kori magyarországi népszerűsége mindenekelőtt Bibó Istvánnak köszönhető, aki a hatalommegosztásról szóló akadémiai székfoglalójában kellő súllyal helyezte őt el a nagynevű alkotmányos gondolkodók történeti tablóján. Márpedig e tan – mint többször utaltunk rá – az állam fejét a parlamentáris rendszer struktúrájában „középre” helyezi el, válsághidáló, regulatív funkciókat tulajdonítva neki, önálló hatalmi ágként, klasszikusan a szuverenitás eredőjeként, azon a szinten, ahol már nincs „politika” és nincs „érdek”, csak „történelem” van és ünnepléység.⁶

Azt álljuk azonban, hogy a klasszikus szuverenitás-konceptióból és a klasszikus európai alkotmányok szövegezéséből az államfői hatalom „önállósága” még akkor is jól levezethető, ha szerkezetileg az adott alkotmány az államfői hatalmat a végrehajtó hatalommal egy fejezetben tárgyalja (lásd az etalonnak számító klasszikus – egykori – belga alkotmány idevágó alfejezetét). Ehhez persze hozzá kell tennünk, hogy az államfői hatalom az alkotmány más fejezeteiben is gyakran előbukkan, különösen a szuverenitásról szóló első részben (az európai monarchiák klasszikus alkotmányai az uralkodó személyéről szóló résszel kezdődtek).

Eltérően a legtöbb európai alkotmányoktól, a köztársaságinak nevezett magyar alkotmány még szerkezetileg is elkülönítette az államfőt a végrehajtó hatalomtól, amidőn „A Köztársasági Elnök” című fejezete önálló részt alkot, „A Kormány” című fejezettel egyenrangúan és a hatályos alaptörvénnyel megegyezően.

Erre az alkotmányos egykori, de tartalmában a jelenlegivel megegyező szöveghelyre (is) alapult az Alkotmánybíróság 48/1991. (IX. 26.) AB határozata, amely kimondta: „A köztársasági elnök kívül áll a végrehajtó hatalmon, önálló államfői hatásköre van. Az Alkotmányból nem vezethető le olyan konstrukció, hogy a végrehajtó hatalom élén a kormány és a köztársasági elnök állna, akik egymást kölcsönösen korlátozva és ellensúlyozva konszenzuson alapuló döntéseket hoznak, s csupán a közigazgatás irányítása tartoznék egyedül a Kormány hatáskörébe. Éppen ellenkezőleg: a köztársasági elnöknek az Alkotmány 31/A szakasz (1) bekezdésében kifejezetten deklarált sérthetlensége, azaz az Országgyűléssel szembeni politikai felelősségviseelésének hiánya kizárja az ilyen közös hatalomgyakorlás jogi alapját.”

E határozatával az Alkotmánybíróság – a hatályos alaptörvény szellemével e tekintetben megegyező egykori magyar alkotmány európai viszonylatban kivételesen határozott rendelkezéseit és fejezetstruktúráját értelmezve – az államfő jogállását úgy határozta meg, ahogyan azt az európai politikai gondolkodás történetében először Constant írta le. A magyar alkotmánybírák ezzel egy európai méretű fölfogásbeli vitában

tették le voksukat koncepcionális jelentőséggel – persze csak a magyar alkotmányra vonatkoztatva. Teljes egyértelműséggel mondták ki, hogy a magyar államfő „kívül áll a végrehajtó hatalmon, önálló államfői hatásköre van.”

Az Alkotmánybíróság egykori – vagyis szakszóval: korábbi – határozatainak érvényességéről e helyütt szándékosan nem szólván azt emeljük ki, hogy az egyértelműség sok esetben hasznos, kívánatos és tiszteletre méltó jelenség, ezért a jelenlegi helyzet értékelésénél is – ebből az egyértelműségből erőt merítve – e határozatnak nem az érvényességéből, hanem a következetességéből, határozottságából, egyenességéből, vagyis a szelleméből indulhatunk ki.

ALKOTMÁNYOS TARTALOM ÉS FORMA

Az európai alaptörvények szerkezetéről és jellegéről ugyancsak sok érdekes dolog mondható el, amely az alkotmányok általános jellemzőinek tárházát adja, bizonyítva, hogy az alkotmányírás, alkotmánytervezés sajátos műfaj, s a világ alkotmányai úgy hasonlítanak egymásra, hogy az alkotmányok kutatóinak az egyes különbségeket, sajátosságokat, különös jellemzőket kell kiemelniük ahhoz, hogy egy adott alkotmány egyéni arcát, személyes vonásait megrajzolják. E szép feladat inspiráló lehet az alkotmányozók számára is, ha újabb sajátosságok kimutatására és kidolgozására adják a fejüket, de az alábbiakban a dolgozat megjelölt tárgyát szem előtt tartva arra kell törekednünk, hogy a kontinens alkotmányaiban a vonatkozó passzusokból azt vegyük észre, ami közös.

Európa alkotmányait végiglapozva ugyanis az emberben több olyan benyomás alakul ki, amely egyrészt érdemes arra, hogy az államfő és a kormány szerepét vizsgáló fejtegetések kiindulópontjává válják, másrészt alkalmas arra, hogy további kérdéseket juttasson az ember eszébe, s ezzel meghatározza a vizsgálódás irányát. Az alábbi formai megjegyzések tartalmi mozzanatok kiemelését szolgálják. Az alkotmányok terjedelmének, belső arányainak, szerkezetének, szabályozási stílusának vizsgálatából, valamint a szabályozás tartalmának más jogforrások tartalmával való összevetéséből fontos következtetések vonhatók le.

Ha az európai alkotmányokra rápillantunk, az tűnik fel, hogy az alaptörvények milyen központi szerepet szánnak az államfőnek. A szövegek látszólag úgy tesznek, mintha az államfő ott lenne minden lényeges döntésnél, minden fontos állami aktusnál, tőle indulna, vele zárulna a legtöbb közjogi folyamat. Ez a szemlélet számos, nem európai alkotmányra is jellemző. Hogy egy távoli példát hozzunk, az indiai alkotmány elolvasása után például az embernek az a benyomása,

mintha Indiában az elnök volna a politikai élet legfőbb figurája, holott a tényleges helyzet a legkevésbé sem ez, s míg a külvilág rendszeresen értesül az indiai közélet eseményeiről és a kormány tevékenységéről, addig az elnökek jószerivel még a nevét sem tudja. (Hangsúlyozzuk, hogy az indiai alkotmány európai gyökerű, végső soron brit alapú, és némileg amerikanizált módon chartális, vagyis kiváló tárgya egy alapos vizsgálatnak.)

Csalóka benyomásunk – hegeli szófordulattal élve – a történelem cselének köszönhető. Valójában az alkotmányjog tréfál meg bennünket, amint az alkotmányok veretes szövege mögött fölsejlik az európai történeti alkotmány és az európai közjogtörténet.

A modern politikatudósok – különösen a ma már divatjamúlt behaviorista fölfogás hatására – az alkotmányt valamiféle avitt, régies, archaizáló, statikus, barokkos cicomájú építménynek tekintették, amelynek megvan a maga stílus-történeti jelentősége és bizonyos tekintélye, de amely nem tud, és nem mond semmit a modern közélet olyan jelenségeiről, mint a politikai pártok érdekalkuja, viselkedése és versenye, egyáltalán a politikai világ dinamikája. Napjainkra azonban – érdekes és szerencsés módon – nem az alkotmányok, hanem az azokat ekként magyarázó fölfogások lettek időszerűtlenekek és idejétmúltak, és azt kell látnunk, hogy a politikatudósok nemrég szinte újra fölfedezték az alkotmányokat mint élő, normatív szövegeket, melyeket végre ismét nem a letűnt korok poros levéltári dokumentumai között kell számon tartanunk.

E szemléletváltozás történetének traktátumát elhagyva, választott tárgyunk terepén maradván tesszük meg tételünket. Határozottan hangsúlyozzuk, hogy az alkotmányok azon jellegzetessége, hogy az államfő személyét és szerepét központi súllyal kezelik, nem csupán világos történelmi okokkal, hagyományokkal és hagyománytiszteletekkel magyarázható, hanem inherens és fontos alkotmányjogi okokkal is, melyeknek megértése az alkotmányjog-tudomány magjához vezethet el bennünket.

Ha csupán az alkotmányok szerkezetét nézzük, a benyomásunk ugyancsak az, hogy. Európa valamennyi alkotmánya mintha szinte az államfő személye köré íródott volna. Az európai alkotmányok szerkezetéről általánosságban elmondható annyi, hogy többnyire intézményi megközelítést alkalmaznak, vagyis az egyes állami intézmények szabályozását végzik el az egyes fejezeteikben, holott elméletileg alkalmazhatnának más megközelítési módot is, például a jogforrások oldaláról is közelíthetnének, vagy általában véve a jogrendszeri megközelítést is alkalmazhatnák.

Mindenesetre tény, hogy az elterjedt intézményes megközelítésű alkotmányokban, azaz jószerivel valamennyi hatályos európai alkotmányban az államfőről legtöbbször önálló

alfejezetben rendelkezik a legitim alkotmányszerző. Általában egy egész szerkezeti egység foglalkozik az államfő jogköreivel oldalakon át, mint senki/semmi mással az állami intézmények közül. Pedig az államfő esetében természetesen egyszemélyes intézményről van szó (jellemzően és többnyire, nem tekintve most a történelmileg különleges helyzeteket, vagy a különleges helyzetű országokat, mint például a sajátos kormányformájú Svájcot vagy az etnikai békességet újratululó Bosznia-Hercegovinát – olyan országokról pedig egyáltalán nem beszélünk, amelyek nem jogállamok).

Az államfő közjogi jelentőségét sugalló benyomásunkat tovább erősíti, hogy nem csupán az államfőről szóló alfejezetben, hanem más fejezetekben is találunk utalásokat, referenciákat az államfő egy-egy jogkörére. A kinevezett tisztségviselőkről szóló passzusokban, az egyes államjogi aktusokat bemutató passzusokban, vagy más, esetleg csupán deklaratív szakaszokban az államfő újból és újból „felbukkan” a normaszöveg egyes pontjain. Ennek közjogi oka sokkal természetesebb annál, mintsem meg kellene magyaráznunk, sőt jogszabály-szerkesztési indoka is nyilvánvaló, és összefügg az intézményi megközelítésről föntebb mondottak logikájával.

Ha az alaptörvények belső arányait vizsgáljuk, akkor is azt látjuk, hogy az egyes alkotmányok nagy terjedelemben, részletesen foglalkoznak az államfő jogállásával, jogosítványaiával. Ha ezeket a rendelkezéseket összevetjük a kormányról szóló fejezettel, feltűnő aránytalanságot veszünk észre. Teljességgel nyilvánvaló ugyanis, hogy a kormány az állami élet egyik központja, a közélet legnagyobb hatású, döntő tényezője, vagy legalábbis egyike a döntő tényezőknek, de mindenképpen súlyosabb szereplő, mint a legtöbbször csupán protokolláris szerepkörbe szorított államfő, és mégis jóval kevesebb tételben foglalkozik vele az alkotmány, mint a király személyével vagy a köztársasági elnök választásával, jogkörével és hasonló ritka hívságokkal.

Van ennek persze egy prózai oka is. Általában az államfőről szóló fejezet az alaptörvény „legkönnyebb” fejezete. Nem kell alkotmányjogásznak születni ahhoz, hogy az olvasó értse, mit olvas, mert az egyáltalán fölmerülő lehetséges szabályozási tárgyköröket az alkotmányozónak könnyebb volt egy fejezetbe gyűjteni, mint más intézmények szabályait. Kevés konkrét tevékenységet lehet képzelni, mint az aláírást, a kinevezést, a fölmentést, a megnyitást, az összehívást, a felosztatást, a kihirdetést vagy a kegyelemadást, és kevés nehezebben megfogalmazható cselekvés számíthat az olvasó értésére, mint az irányítás, az igazgatás vagy a politika meghatározása, nem beszélve a kormány létét és jellegét legmeghatározóbban leíró olyan fogalmakról, mint a végrehajtás vagy a bizalom, amelyeknek megértése hosszú stúdiumokat igényel. Ha csak azt tekintjük, hogy a „kollektivitás”, mely a kormány munkájára és felelősségére egyaránt jellemző,

mennyivel nehezebben megragadható fogalom, mint az egyéni cselekvés és az egyéni politikai felelőtlenség fogalma, láthatjuk a két intézmény szabályozási szintkülönbségének egyik biztos eredetét. Egy egész elméleti iskola építette teljes fegyverzetét a kormány és a közigazgatás tevékenységét leíró ama – sajátos teljességű – definícióra, mely szerint minden végrehajtás, ami nem törvényhozás és nem igazságszolgáltatás. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a végrehajtó hatalmi tevékenység egy része jogalkotás, mint a törvényhozásé, más része jogalkalmazás, mint az igazságszolgáltatásé, akkor érthető az alkotmányok szükségszerűsége a kormányt bemutató bekezdésekben.

Ha az államfőre vonatkozó szabályozás stílusát, tónusát, „hangját” vizsgáljuk, feltűnő, hogy az idevágó fejezet vagy alfejezet az alkotmány más jogszabályokhoz képest általában is emelkedettebb stílusához viszonyítva is ünnepélyesebben, emelkedettebben fogalmaz, s még olyasfajta, dicsőséget és hatalmasságot sugalló fokozott jelzőket is megenged magának, amelyek az alkotmány normativitásával kapcsolatos kívánalmakat is jelentősen nagyvonalúbban kezelik. Mindez nem csupán a monarchikus alkotmányokra, hanem a köztársasági alaptörvényekre is jellemző, sőt az olyan országok alaptörvényére is, amelyekben vagy kifejezetten negatív megítélésű, vagy egyáltalán nem létezik monarchikus hagyomány, vagy nem létezik állami hagyomány sem, új állami léttel bíró köztársaságokról lévén szó.

Ha jogszabály-szerkesztési szempontból vizsgáljuk e rendelkezéseket – s ez már kétségteljesen alaposabb vizsgálatot igényel –, hasonló következtetésre jutunk, hiszen aligha kétséges, hogy e bekezdések szerkezete alaposan felülírja a diszpozícióról és szankcióról tanult pozitivisták elméleteket. Hasonló különlegességeket tapasztalunk, amikor az államfőre vonatkozó szabályokat az adott jogrendszer belső hierarchikus szerkezetében helyezük el. Ha ugyanis jogászi szemmel, kissé még „szakmaiban” tekintünk a kérdésre, szintén szembevetődő, hogy jogforrási szempontból is egyenlőtlen a képzet.

Elégé világos, hogy jól tesszük, ha az „alkotmányt” – klasszikusainak tanítása szerint – nem egyetlen, a jogrendszer felett gyökértelenül „lebegő” dokumentumnak képzeljük el, hanem olyan „alaptörvénynek”, ami szó szerint „alaptörvény”, vagyis a jogrendszerhez ezer szállal kötődő, a jogrendszer egyéb jogforrásait „létrehozó”, a jogforrási hierarchia csúcán álló különleges törvénynek. Éppen az alkotmány feladata az, hogy az állam intézményeit létrehozza, konstituálja, s mivel ezen intézményeket – önmagát mint intézményt kivéve – teoretice maga az alkotmány hozza létre, de az egyes hatalmi ágak működését – mint majd látni fogjuk – az államfő „indítja be”, indokolt, hogy az államfőről szóló szinte valamennyi fontosabb szabályozást lényegében teljes egészében

maga az alkotmány tartalmazza. Ez a kormány és a többi állami intézmény esetében nem föltétlenül van így. Amíg az alkotmány létrehozza, felállítja az intézményeket, még ha azok a valóságban régtől fogva álltak is, de a „legalitás láncával” az alkotmányhoz kötődnek, addig azok működését rengeteg, különböző jogforrási helyzetű részletszabály bontja ki, amelyek nem is férnének bele az alkotmányba.

Az európai kontinensen (vagyis a szárazföldön) az államfőről szóló szabályozást szinte teljes egészében beemelték az alkotmányba, nagyban megkönnyítve ezzel a kérdéssel foglalkozók munkáját, akiknek majdnem a teljes anyag megismeréséhez így szinte nem kell más jogszabályokat forrásul felhasználniuk. Ezt azért illő hangsúlyozni, mert éppenséggel komoly garanciális jelentősége van annak, hogy az államfőre vonatkozó szabályok az alaptörvényben vannak, s a fentieket éppen annak bizonyítására fejtettük ki, hogy ez nem is lehet másként. Világos ugyanakkor, hogy a garanciális jelentőségű szabályok alkotmányba helyezése mellett természetesen külön törvény(ek) szóhat(nak) az államfőt segítő hivatali szervről vagy az államfő juttatásairól és az őt megillető kedvezményekről, valamint hasonló jelentéktelenségekről, hiszen ezeknek a szabályoknak semmi helyük az alkotmány testében, és még a normaszöveg legvégéről is joggal kilógnának.

Megjegyzendő, hogy amikor az alkotmány „elejéről”, „közepéről”, „végéről” beszélünk, természetesen az úgynevezett „politikai alkotmány” részéről szólunk, vagyis nem számítjuk az alapjogok katalógusát, amelyeket a legtöbb valamire való alkotmány a szöveg legelejére helyez. Európa legújabb alkotmányai, különösen a kommunizmus alól másfél évtizede szabadult országok új, jogállami alkotmányai előszeretettel követték azt a korábban korántsem ilyen széles körben elterjedt hagyományt, hogy a politikai alkotmányt egy szuverenitásról szóló bevezető fejezetnek kell megelőznie, még az alapjogok enumerációját tartalmazó nagy rész előtt.

Természetes dolognak számít annak rögzítése, hogy az „államfői fejezet” elhelyezése az államformával is összefüggő körülmény, hiszen nyilvánvaló, hogy a monarchiák esetében a király, nagyherceg vagy fejedelem személyével, vagyis az alkotmány kihirdetőjével és a trónutódlás szabályaival összefüggő kérdések indokolhatóbban kerülnek az alkotmány elejére, mint a köztársaságok esetében. Mivel az európai alkotmányok történetisége arra tanít minket, hogy az alaptörvényeket a nép, a törvényhozó testület és az uralkodó hármának országoként és koronként változó harmóniájú és hangsúlyú együttműködése „adta a nemzetnek”, világos, hogy a kihirdető személy (és családjának megnevezése, vagyis legitimitásának indokoltsága) szerkezetileg is előkelő helyet foglal el az általa szentesített alaptörvényben. A néhány európai nyelvben ma is „szuverénnek” nevezett uralkodó ebbéli

helye a jogállamokban szuveréneknek megtett alkotmányokban szerkezetileg is indokoltabbnak látszhat, mint – bármit jelentsen is ez, különösen napjainkban – a népszuverenitási koncepciót magukéva tevő republikák alkotmányaiban. Vegyük azonban hozzá, hogy a brit földön hagyományos „parlamentari szuverenitás” tételét az európai szárazföld országai sokszor sajátosan a rousseau-i népszuverenitás-koncepció ötvözetével tették magukéva, ami nemcsak következetlenségekhez vezethetett az elméletben, de éppen az államformák megváltoztatásával is járt olykor a gyakorlatban.

A monarchiák és a köztársaságok e téren megmutatkozó különbségeinek nyilvánvalósága mellett inkább azt hangsúlyozzuk, hogy egyfelől köztársaságok esetében is indokolatlan a parlamentek központi helyen való kezelése, másfelől a köztársaságok esetében is indokolt az államfő első helyen való említése az alkotmányokban. Nem kifejezetten fontossági hierarchizálás miatt, hanem az államfőnek a hatalmi ágak rendszerében elfoglalt központi helyzete miatt, vagyis egyszerűen abból az okból, hogy az államfő az állam feje, akitől a többi hatalmi ág közvetlen legalitása ered.

Ami azt a – már említett, és a szakirodalomban legtöbbször fölvetett – kérdést illeti, hogy az alkotmány az államfőt a végrehajtó hatalom részeként, pontosabban fejeként, vagy önálló hatalmi ággként határozza-e meg, az alkotmányok szerkezeti elemeinek vizsgálata kapcsán úgy hozzuk fel ismét, hogy az államfőről szóló szabályok a végrehajtó hatalomról szóló szabályok részeként, pontosabban első alfejezeteként, vagy önálló fejezetben szerepelnek-e. Ebben a tekintetben talán a vártnál is egyértelműbb a helyzet. Az európai alkotmányok döntő többsége ebben a vonatkozásban is az etalonnak számító első belga alkotmány tökéletes másolatának tekinthető. Az 1831-es belga alkotmány III. címének II. fejezete „A királyról és a miniszterekről” címet viselte, és ennek I. része szólt a királyról, II. része a miniszterekről és III. része az államtitkárokról. Utóbbiakról természetesen a legtöbb európai alkotmány „A kormány” címszó alatt rendelkezik, továbbá gyakori, hogy a közigazgatásról egy újabb alfejezet szól, a szembetűnő lényeg azonban az, hogy az államfő, még ha király is, a végrehajtó hatalomról szóló fejezet részeként, pontosabban annak élén kap helyet Európa több alkotmányában. Kivételesnek számít az 1949-es bonni alaptörvény, amely a kormányról szóló fejezet előtt önálló fejezetben szabályozza a szövetségi elnök jogköreit, nem adva összefoglaló címet a két egymástól független fejezetnek. Nem részletezve itt az 1949-ben korlátozott szuverenitású Német Szövetségi Köztársaság egykori alkotmányozásának körülményeit, amelyek sajátossága más szabályozási jellegzetességekben is tetten érhető, csak annyit jegyzünk meg, hogy az alapjogok katalógusának teljesen az alaptörvény elejére helyezett fejezete és a dokumentum „alaptörvény” elnevezése ezzel a szuverenitási

helyzettel is összefügg.

A gyökeresen más szerkezetű magyar alkotmányon egy gyökeresen más kor „lenyomatát” látjuk, de az államfő említett közjogi „elhelyezését” illetően a magyar alaptörvény szerkezete (hasonlóan az egykori köztársasági alkotmányhoz) a „német kategóriába” tartozik, és európai kisebbséget képvisel.

AZ ELLENJEGYZÉS VALÓDI ÉRTELME

Az államfő alkotmányos erejét önálló cselekvőképessége adja. Személyiségjegyénél, politikai befolyásánál, megválasztásának módjánál közjogilag jóval lényegesebb – mi több, közjogilag csak az releváns –, hogy az alkotmány milyen szerepet szán, milyen mozgásteret enged az állam fejének.

Ezért az államfő alkotmányos helyét, valamint „erős”, „gyenge”, „közepesen erős” stb. mivoltát akkor értjük meg, ha megvizsgáljuk, mik azok a jogosítványok, amelyekkel cselekedetei során önállóan élhet. A kérdés kulcsa természetesen az ellenjegyzés intézménye.

Az ellenjegyzés – mint tudvalevő – a parlamentáris rendszer egyik legalapvetőbb klasszikus intézménye, amellyel a „politikailag felelőtlen” államfő aktusaiért más valaki vállalja a felelősséget: természetesen a parlamentáris rendszer sajátosságából adódóan politikai felelősségről van szó. Az ellenjegyzés megléte klasszikusan mellékessé teszi, hogy adott aktushoz az államfő vagy az ellenjegyzést gyakorló miniszter (miniszterelnök), azaz a kormány ragaszkodott, illetve közülük kinek a kezdeményezésére történt az aktus. Ertő politikai, történeti, kulturális, hagyománybeli háttér különbözteti meg e téren az egyes országokat (Finnországban vagy Franciaországban sok esetben inkább az elnök volt a kezdeményező, míg az európai monarchiákban a kezdeményezés általában a kormány oldaláról érkezik). Történetileg nyomon követhető, hogy kezdetben a király aktusaiért a parlament előtt felelősséget vállaló kormány egykori alárendelt szerepe megváltozott, és később az államfői aláírás inkább afféle törvényes biztosítékot, alkotmányos pecsétet jelentett a kormány számára, amennyiben a politikát a kormány gyakorolja, azaz a kormánynak van (illetve jó, ha van) külpolitikája, jogpolitikája, személyek vonatkozásában elkötelezettsége, illetve lekötelezettsége, de valamely kinevezés vagy egyéb egyszeri aktus érvényességéhez az alkotmány („biztonsági” okokból) államfői hozzájárulást kíván meg.

Ennek az alkotmányos kívánalomnak az elméleti oka nemcsak az, hogy az államfői egyetértést igénylő döntések túlmutatnak a végrehajtó hatalom terrénumán – mint ahogy erre a „semleges államfői hatalom” hívei gyakran hivatkoznak –, illetve sok esetben nem is érintik a végrehajtó hatalmat

(például rektorok, professzorok kinevezése, ha már az „állami” kinevezés mellett kell döntenet, hanem számos esetben az, hogy jóllehet a döntések a végrehajtó hatalom kompetenciájába tartoznak, „nemzeti” fontosságuk miatt mégis szükséges, hogy a végrehajtó hatalmon kívül álló „legfőbb közjogi méltóság” azokkal egyetértően (például tábornokok kinevezése, a jegybank elnökének kinevezése stb.).

Mindez nem változtat a parlamentáris rendszerrel egyidős ellenjegyzés intézményének azon klasszikus alapelvén, hogy minden érvényes döntésért valakinek felelősséget kell vállalnia, amíg az államfő politikailag felelősségre nem vonható (ha ugyanis az volna, már nem lenne „semleges hatalom”, és a végrehajtó hatalom részévé – még ha vezetőjévé is – válnék). Parlamentáris körülmények között aligha kérdőjelezhető meg a parlamentnek azon joga, hogy minden politikai döntést vita tárgyává tegyen, napirendre tűzzön, elemezzen és ellenezzon, vagy azzal egyetértően, vitasson napokig, ha jónak látja, ideértve az ún. személyi kérdéseket is, és az egyedi döntésekért valakinek tartania kell a hátát, aki „a politikai felelősség végső érvényesítéseként” elmozdítható (ha a kormány nem áll ki mögötte), és ez természetesen nem lehet az államfő maga (aki – tegyük hozzá – az illetőt, vagyis az ellenjegyzőt kinevezte).

Az államfői intézmény iránti tiszteletünk nem tarthat vissza annak fölismérésétől (és mindez semmit sem von le az államfői hatalom jelentőségéből), hogy az „államot” sok esetben nemcsak az államfő képviselheti, hanem sokszor a kormány valamely tagja (lásd a polgárjogi-vagyonjogi perekben állampolgárral vagy jogi személlyel szemben az „államot” a pénzügyminiszter képviseli, nemzetközi jogvitában az igazságügyminiszter, és így tovább). Az alkotmányoknak az a hagyományos megfogalmazása, hogy az államfő az államot képviseli kül- és belföldön, a miniszterelnök vagy az általa megbízott miniszter pedig a kormányt képviseli ugyanitt – nem jelent mást (bár ennek elméleti kifejtése az újabb hazai szakirodalomból jórészt hiányzik), mint hogy a jó szokás, a „normális” politikai légkör és közviszonyok, illetve főleg az esemény vagy az aktus fontossága (például nemzetközi szerződések megkötésénél), ünnepélyessége eldönti a „képviselést” korántsem olyan nehéz kérdését, figyelembe véve azt a körülményt, hogy a megkötött szerződést többnyire majd ratifikálni kell, a felelősséget pedig a kormánynak kell vállalnia. Jó esetben egyetlen külpolitika van, egy „nemzetpolitika” van, egy biztonságpolitika, egy agrárpolitika, egy pénzügyi politika van, amit a parlament által – jó esetben – elfogadott kormányprogram tartalmaz, és bárki képviselje is azt, a végrehajtásáért a kormány a felelős. (ezért nincs szükség a miniszterek egyéni politikai felelősségre-vonhatóságára – a kormány kollektív felelőssége mellett vagy azzal szemben).

Mindezek miatt azt kell mondanunk, hogy éppen az ál-

lamfő „semlegesítésének” érdekében célszerű az ellenjegyzés nélkül gyakorolható államfői aktusok körét a lehető legszűkebbre vonni. (A kegyelmi jog gyakorlása esetén például az ellenjegyzés pusztán formalitás, hiszen e jog gyakorlásának semmi köze a végrehajtó hatalomhoz.)

E fejtegetések azért látszottak szükségesnek, mert némi bizonytalanság tetszik uralkodni az ellenjegyzés alkalmazhatósági körét illetően, és nem egyszer éppen azok érvelnek az ellenjegyzés alkalmazhatóságának szűkítése mellett, akik a „semleges államfői hatalom” tekintélyének fokozásáért szállnak síkra, holott éppen az ellenjegyzés nélkül gyakorolható államfői jogkörök bővítése taszigálná vissza az államfőt az végrehajtó hatalom domíniumába. Ilyen körülmények között az itt közlendő álláspont „radikálisnak” számít, hiszen ez – jóllehet hasonló célok érdekében – az ellenjegyzés alkalmazási körének növelését tartja szükségesnek.

Ennek alapján általános érvénnyel az szögezhető le, hogy minden esetben szükséges a miniszteri (miniszterelnöki) ellenjegyzés, kivéve azokat a precízen megjelölt eseteket, amikor az alkotmány pontos rendelkezése köti az államfőt, s így az „mérlegelési” joggal nem élhet.

Ezen elv szerint immár kimondható, hogy a kormányzás vonatkozásában – a kinevezési jogot illetően – minden kinevezéshez ellenjegyzés kell, esetleg a miniszterelnök kinevezését kivéve. Európa legrégebben hatályos alkotmányai ezt a jogot nem is kötik: az államfő elvileg bárkit kinevezhet miniszterelnöknek (általában még csak nem is kell, hogy képviselő legyen az illető, a norvég, a holland vagy a luxemburgi modellben pedig nem is szabad, hogy az legyen, miután kinevezték), legföljebb a kinevezett miniszterelnök nem lesz képes kormányozni, ha nem tudja maga mögött a parlament többségi támogatását (amely – a klasszikus parlamentáris alkotmányok rendszerében – nem is alkotmányos, hanem „csak” politikai kérdés), és realisan még a kormánylista összeállításáig sem juthat el.

Ezért az ilyen „engedékeny” alkotmánnyal rendelkező országokban is az a kormányzati érdek, hogy az államfő lehetőleg olyasvalakit nevezzen ki miniszterelnöknek, aki képes parlamenti többséget „összehozni”. Ezt a kérdést a miniszterelnök kinevezésénél az államfőnek mérlegelési jogot biztosító alkotmányok közvetlenül nem tisztázzák, ám a közjogi-politikai kultúra és az államfőnek a „reális” kormányzást elősegítő-biztosító alkotmányos kötelezettsége megoldja azt, amit az alkotmány expresszive nem mond ki, és az esetek többségében kellő politikai hatalommal és parlamenti súllyal rendelkező pártvezető kap megbízást kormányalakításra (vagy ha nem, hát lemondásával lehetőséget ad az államfőnek az új személyi döntésre).

Az újabb alkotmányok (a görög, a török, a spanyol, a portugál stb.) az államfőt kötik, amidőn előírják, hogy a vá-

lasztásokon győztes párt vezetőjét kell kormányalakításra fölkérni, vagy azt a személyt, akit a szóban forgó párt jelöl, illetve ha ő nem jár sikerrel (nem tud parlamenti többséget fölmutatni), akkor a második legnagyobb parlamenti párt jelöltje kap lehetőséget, és így tovább; illetve előírhatja az alkotmány, hogy a miniszterelnököt a parlamentben képviselt pártok vezetőivel folytatott előzetes konzultációk alapján, illetve után kell kinevezni; illetve az államfőnek törekednie kell arra, hogy olyan személyt kapjon kormányalakítási megbízást, aki bírja a parlament többségének bizalmát.

A minisztereket, államtitkárokat persze már miniszterelnöki ellenjegyzéssel nevezi ki az államfő; ott tehát semmiféle alkotmányos megkötés nem indokolt, mert a politikai felelősség a miniszterelnökkel, azaz a kormánnyal szemben érvényesíthető.

A parlamenti rendszer fönti logikája egyebek között azt biztosítja, hogy mindig van miniszterelnöke az országnak (a parlamenti támogatás „politikai” kérdés), hiszen a lemondott miniszterelnököt az államfő (miután lemondását elfogadta, s erre köteles) „ügyvezető” miniszterelnökként hivatalban tartja az új miniszterelnök kinevezéséig (más gyakorlat szerint: az új kormány megalakulásáig), mint ahogy a kormány is hivatalban marad az új kormány megalakulásáig (vagyis a miniszterek helyükön maradnak az új miniszterek kinevezéséig).

Mint a következő fejezetben szó lesz róla, a hatályos magyar alaptörvény alapján a miniszterelnököt nem az államfő nevezi ki, hanem a parlament választja, és ez a megoldás elmentés a fönt vázolt logikával. Bevalljuk, hogy szerintünk célszerű lenne visszatérni a klasszikus parlamenti megoldáshoz, a miniszterelnök államfő általi kinevezéséhez. Választások után kinevezendő miniszterelnök esetében nincs elméleti gond.

Más a helyzet a parlamenti ciklus közben lemondott-leváltott miniszterelnök esetében. Hazánkban a konstruktív bizalmatlansági indítvány intézménye a miniszterelnök leváltását összeköti az új miniszterelnök (parlamenti) megválasztásával. Talán érdemes egyszer elgondolkodni azon, hogy egy esetleges majdani új alkotmány rendszerében fönn tartandó-e a konstruktív bizalmatlansági indítvány intézménye, de helyütt célszerű leszögezni, hogy még ha fönnmarad is a „konstruktív bizalmatlanság” intézménye, a miniszterelnöki mandátum létrehozását mindenképpen célszerű az államfőhöz telepíteni (alkotmányosan nem téve különbséget ciklus közben és ciklus elején alakuló kormány között) oly módon, hogy a bizalmatlansági szavazással megbuktatott miniszterelnök helyére az ezzel az aktussal egyidejűleg „megválasztott” „miniszterelnököt” (hogy valóban azzá legyen) az államfőnek kell kineveznie: ez konstituálná alkotmányjogilag a miniszterelnöki megbízást (a német alaptörvény hasonló eljárást ír le).

Az ellenjegyzés nélkül (de az alkotmány által – ciklus közben és ciklus elején egyaránt, bár, látjuk, más formulával – megkötötten) kinevezendő miniszterelnök kinevezésén túl – általános szabályként – minden egyéb kinevezéshez ellenjegyzést célszerű megkívánni. Vagyis az ellenjegyzés klasszikus intézményének fönt tartása minden esetben indokolt, kivéve az alkotmány által „kötött” eseteket, amelyek – az alkotmányos hagyományok (lásd az ún. klasszikus államfői jogokat) és a parlamenti rendszer logikája alapján – nem kívánnak ellenjegyzést, és politikai felelősségvonzatuk nincs. Ez utóbbiak szűkkörűek. A miniszterelnök kinevezése, a köztársasági elnöki hivatal munkatársainak kinevezése és a parlamenttel kapcsolatos államfői jogok (a választások kiírása, a parlament összehívása, az alakuló ülés megnyitása, az ülések elnapolása, az egyszeri vétó, az „alkotmányos felülvizsgálat” kezdeményezése, a parlament föloszlatása stb.) tartozhatnak csupán ide. (A törvények kihirdetésénél megkívánt házelnöki aláírás természetesen nem minősül ellenjegyzésnek, de tény, hogy az a kihirdetés érvényességének föltétele.) E körön túl általában minden államfői döntés ellenjegyzést kíván, ideértve azokat a döntéseket is, amelyeknek semmi közük a végrehajtó hatalomhoz.

Az államfői intézmény jellege, funkciója, „semleges” karaktere „cselekvőképes”, önálló államfői személyiséget kíván, aki méltán tart igényt az országos tiszteletre, de a parlamenti rendszer sajátos logikája a politikai felelősség érvényesíthetősége érdekében az ellenjegyzés intézményének fönt tartását, alkalmazhatóságát is hasonló elvi súllyal követeli meg. Az ellenjegyzés az esetek egy részében a társadalom politikailag semleges (vagy azzá teendő) szférájában megőrzi a felelősség motívumát, az esetek másik részében pedig éppen alkotmányos, garanciális okokból indokolt a kinevezési szint „megemlése”, vagyis annak a kívánalomnak az érvényesítése, hogy fontosságuk miatt bizonyos „nemzeti” intézmények vezető tisztségviselői ne csupán a végrehajtó hatalomtól, hanem a semleges államfőtől nyerjék megbízásukat (a végrehajtó hatalom szférájában ugyanis az ellenjegyzés kívánalma természetes).

Az ellenjegyzés intézményét természetesen annak ismeretében kell átgondolni, hogy a jelenleg hatályos magyar alaptörvény – helyesen – éppenséggel nem tartalmazza a miniszterek egyéni felelősségre-vonhatóságának lehetőségét (politikai értelemben). Ez a körülmény azonban nemhogy kizárná, de éppenséggel megalapozza a kormány egészének felelősségét (a miniszterelnök személyén keresztül), amely pedig éppenséggel beleillik a parlamenti rendszerbe, annak fundamentumáról lévén szó.

A miniszterek egyéni politikai felelősségre vonhatóságának hiánya kiváló vonása a magyar alkotmánynak. Ez még akkor is igaz, ha alkotmányunknak ez a karaktere szemben áll a

magyar parlamentarizmus egyik, már 1848-ban megteremtett hagyományával, de – és ez a fontosabb – egyben vissza is tér a magyar parlamentarizmus történetének nyugodtabb időszakáiban funkcionáló hagyományhoz, a kormány testületi felelősségéhez, amely éppúgy európai, mint amennyire magyar, és éppúgy konzervatív, mint amennyire “haladó” hagyomány.

Annál nagyobb hiányosság azonban, hogy a kormány egésze nem az államfőtől kapja a megbízatását, hanem a mandátum-keletkeztető hatalom a magyar alkotmányban kettéválik: a miniszterelnök a parlamenttől kapja a mandátumát, a kormány tagjai és az államtitkárok pedig az államfőtől. Ez olyan következtetés, amelyből sok egyéb következtetés következik, és amely nem tartható fenn, ha majd egyszer – a távoli jövőben – az alkotmány átgondolt revíziójára sor kerül.⁷

Nem tagadjuk, hogy álláspontunk szerint csak egy átfogó, mindenre kiterjedő és precíz újraszabályozás (lényegében újraalkotás) hozhatja ugyanis vissza a nagy hagyományokkal rendelkező magyar alkotmányosság régi fényét, és hozhatja a magyar alkotmányt abba az állapotba, amelyben tekintélyesen illő helyet foglalnia érdemes lenne – és feltétlenül méltó volna.

Ám ebben a tanulmányban ezen a ponton azt látjuk indokoltnak, hogy megkíséréljük összeszedni a magunk érveit abban a vitában, amelyet a fejezet elején említettünk. Jeleztük, hogy a mi szemünkben az államfő nem a végrehajtó hatalomnak, hanem az állam egészének áll az élén. Persze csak parlamentáris körülmények közepette. Most megindokoljuk választásunkat.

Vázlatos, mégis hosszú indokolásunk során ugyanakkor időnként egy-egy külföldi példára utalunk, és talán nem lesz meglepő, hogy legtöbbször brit példát találunk. Ilyetén eljárásunk oka az, hogy a brit parlamentarizmus számtalan érdekes és jellemző, klasszikusan parlamentáris jegyet mutat, amelyet sokan ismerhetnek ugyan, de elhelyezésükkel esetleg teoretikus nehézségek adódhatnak. Eljárásunk másik oka pedig – és egyben bizonyos fokig célja is – az, hogy amennyiben a klasszikus brit parlamentarizmusban az államfő helyét közepén, a semleges zónában találjuk meg, akkor könnyebb lesz ugyanezt a helyet kijelölni számára a kontinentális parlamentarizmusokban, vagy akár a világ parlamentáris modelljeiben. Márpedig itt arra törekszünk, hogy a parlamentáris államfő helyét az állam tetején fedezzük fel. Ezt a törekvést szolgálják az alábbiakban összeszedett érvek.

AZ ÁLLAMFŐ KÖZJOGI HELYE

Ebben a fejezetben azon érvek felsorakoztatására törekszünk, amelyek fentebbi álláspontunkat támasztják alá, vagyis amellettszólnak, hogy az államfő egy parlamentáris rendszerben nem – vagy nem csupán – a végrehajtó hatalom feje, hanem az egész államé.

Az első érv mindjárt az elnevezés bölcsességére. Az államfő azért az állam feje, mert nem az állam valamely szervének, ágának vagy hatalmának az élén áll, hanem az állam élén, vagyis az állam egészének élén, mint az állam egészének feje. Köztársaságokban az államfő a köztársaság elnöke, aki a köztársaság egészének élén áll, ahogyan a kormány elnöke a kormány élén, az alkotmánybíróság elnöke az alkotmánybíróság élén, a parlament elnöke a parlament élén. Az állam elnöke az államelnök, aki az állam feje. A legtöbb ismert nyelven a *köztársaság elnöke* elnevezés birtokos szerkezetet jelöl, vagyis az egyik főnév a birtok, a másik főnév a birtokos, persze a magyartól eltérő sorrendben, vagyis fordítva, de a szerkezet világosan kifejezi, hogy az illető minnek a mije, minnek következtében nem kérdés, hogy az államfő az állam feje. A magyarban használatos *köztársasági elnök* kifejezés ugyancsak jelzős szerkezet, de nem birtokos-jelzős, hanem minőségjelzős kapcsolatot fejez ki, minnek következtében nem is igazán pontos ugyan, de világos, hogy valójában mégiscsak birtokos kapcsolatra utal. Ugyanakkor ez a kifejezés például az *alkotmánybírósági elnök*, *kúriai elnök*, *parlament elnök* kifejezéseknél gyakrabban használatos, és utóbbiak visszaszorult használata jelzi, hogy a *köztársasági elnök* helyett is helyesebb volna a *köztársaság elnöke* kifejezést használnunk, és nem volna baj, ha ez utóbbi szerepelne az alaptörvényben is.

Második érvünk azon a felismerésen nyugszik, hogy parlamentáris körülmények között az államfő és a kormányfő két személy, a két tisztséget két tisztségviselő tölti be, mert két, és nem egy tisztségről van szó, ezért aligha világos, miért kellene megkettőzni a végrehajtó hatalom irányítását, és egyfajta duális végrehajtó hatalmi vezetésről beszélni divatosan, ha a végrehajtó hatalmat nem az államfő, hanem a kormányfő irányítja. A kormányfő – nem Magyarországon – az államfőtől kapja a kinevezését, amikét az összes bíró is, mégsem mondhatjuk, hogy a bírói hatalomnak egyfajta duális vezetése lenne.⁸

Harmadik érvként érdemes felidézünk azokat a megfontolásokat, amelyek Bibótól tanultunk akkor, amikor a

⁷ Erről a kérdéstről részletesebben lásd *A magyar kormányforma* címmel lapunk előző számában közölt tanulmányt.

⁸ Magyarországon ugyanakkor valami ilyesmit esetleg mégiscsak mondhatunk, tekintettel a bírósági szervezet vezetésének az alaptörvény általi megkettőzésére, minthogy a nagyhatalmú öngazgató hivatal élén és a legfőbb bírói fórum élén két különböző személy áll, de ez a tény az érvelés lényegét nem érinti.

kitűnő politika- és jogtudós neves akadémiai székfoglaló beszédében az amerikai kormányforma kialakulásáról szólván a prezidenciális rendszerben szükségtelen államfői pozícióról beszélt, és amelyről már említést tettünk e dolgozat első részében.⁹

Negyedik érvként ezt kiegészítendő arra utalhatunk, hogy ha a főkormányzó a gyarmatokon vagy az egykori gyarmatokon a végrehajtó hatalmat képviselné, és nem az állam egészét képviselő uralkodót, akkor a westminsteri parlamentnek lenne felelős, márpedig sem a londoni, sem a helyi parlamentnek nem felelős, ráadásul őt magát az uralkodó a helyi parlamentnek felelős miniszterelnök javaslatára nevezi ki.

Ötödik érvként azt hozhatjuk szóba, hogy állampolgársági ügyekben a véső instancia az államfő, mint az állam feje, vagyis ő dönt az állampolgárság odaítéléséről vagy egyébkénti sorsáról, természetesen a végrehajtó hatalom apparátusát igénybe véve. A döntés azért lehet az övé, mert monarchiák esetében az állampolgárság formálisan alattvalóságot jelent, köztársaságok esetében pedig az államfő a köztársaság első polgára (nem mint a végrehajtó hatalom feje, hanem mint az egész állam feje).

Hatodik érvként azt hozhatjuk fel, hogy furcsa lenne a törvényhozó hatalomnak felelős végrehajtó hatalom élén egy olyan személyt elképzelni, aki nemcsak nem felelős a törvényhozásnak, de monarchiák esetében nem is polgára az országnak. Világos, hogy az uralkodó nem alattvalója saját magának, ugyanakkor célszerű, ha a miniszterelnök az adott állam polgára (jelezzük azonban, hogy ez utóbbi feltétel a brit történeti alkotmány alapján nem követelmény, és a királynő más állam polgárát is kinevezheti, sőt akár hontalant is kinevezhet a kormány élére). Az uralkodó azonban nem polgára az államnak, hanem uralkodója, ekként például a brit királynő éppúgy nem brit állampolgár, ahogyan Kanada királynője sem kanadai vagy brit állampolgár, és az ausztrál uralkodó sem ausztrál, brit vagy kanadai állampolgár, hanem ezen országok minden polgárának – és további országok polgárainak – uralkodója egy személyben. Ha csupán a brit végrehajtó hatalom feje lenne (vagy az ausztrálé, kanadaié, új-zélandié), ez aligha volna lehetséges.¹⁰

Hetedik érvként az államfő sérthetlenségét hozzuk elő, és mindazokat a körülményeket, amelyek egy parlamentáris kormányformájú ország államfőjét még köztársasági díszletek között is körülveszik a politikai felelősség teljes hiányától a majdnem teljes jogi felelőtlenségig, és arra utalunk, hogy ezek e jelenségek államfői jellemzők, és e jogok és mentességek államfői minőségében illetik az államfőt, nem pedig azon az alapon, hogy a végrehajtó hatalom élén állna. Ezen a

ponton mindama jellemzőre is emlékeztetünk, amelyek a parlamentarizmust az egyik kormányformává teszik, és amelyeket részletesen ismertettünk e dolgozat előző fejezeteiben.

Nyolcadik érvként elegendőnek tartjuk az arra a történetre való utalást, amely az államfői jogkörök kialakulásának szakaszait beszéli el, és amelyet részben felidézünk már korábban. A történet szuverenitás-összefüggései nyilvánvalóak, ahogyan annak oka is ismert, hogy a brit angolban a *sovereign* a királynőre vonatkozik, miközben a parlamenti szuverenitás doktrínája évszázadokig meghatározó volt, és bizonyos fokig érvényes ma is. A jog szuverenitásának gondolata ugyanakkor ma már teljességgel elfogadott tétel, amiként az alkotmány szuverenitása is, mint a dolog lényege, miközben a népszuverenitás fogalma a népre mint forrásra és nem birtokosra vagy alanyra való utalásként fogható fel. A hatalom az alkotmány alapján gyakoroltatik, de az iratlanság, a konvenciók, a jogszokások és a hagyományok az uralkodót teszik a központi szereplővé – még ma is.

Kilencedik érvként elfogadható lenne az a felfedezett igazság, hogy a történeti alkotmány iratlansága voltaképpen az írott alkotmánnyal nem korlátozott államfőt teszi meg az alkotmánynak, lényegében saját belátására és a józan észre bízva, hogy mely folyamatokba mikor avatkozik be és mikor nem, míg az elnöki rendszerű országokban az alkotmány törli be az államfői funkciókat, ezért nincs szükség önálló államfői hatalomra. Ez a felismerés úgy lenne megfogalmazható, hogy az Egyesült Királyságban az államfő az alkotmány, az Egyesült Államokban pedig az alkotmány az államfő, de ennek a tételnek a kifejtése hosszabb fejtegetéseket igényelne annál, semmint ezen a ponton megengedhető volna.

Tizedik érvként a hatalommegosztás elvére érdemes hivatkozni, mert a klasszikus parlamentáris rendszert megvalósító Nagy-Britanniában a hatalom legtetején nemhogy szétválnék egymástól, hanem éppenséggel egyesül egymással a három hatalmi ág, amennyiben a kormányzás teljes formája hagyományosan a *The Queen is Parliament* formulában valósul meg. Ennek szemléltetőbb változata az a forma, amely a közelmúltig létezett, és amelyet a legújabb közjogi reform szüntetett meg, de emlék formájában magyarázó érvként semmit sem veszített erejéből, hiszen a mai legfelső bíróság megalakítása előtt a legfőbb bírói fórum éppen úgy a parlamentben (a felsőházban) volt (részben ma is ott van), ahogyan ennek vezetője a kormány tagja is volt, és a felsőház elnöki tisztét is betöltötte. A lordkancellár (*the Lord Chancellor*), hiszen róla van szó, mint tisztség és mint intézmény teljességgel értelmezhetetlen lenne, ha az uralkodót csupán a végrehajtó

⁹ BIBŐ István: *Az államhatalmak elválasztása egykor és most*. <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/290.html>

¹⁰ Jelezzük, hogy ezen megfontolások a királyi család tagjaira általában nem vonatkoznak, csak a királyra/királynőre. A kérdésről részletesebben lásd e dolgozat következő részét.

hatalom fejeként fognánk fel, ezért a lordkancellár funkciója a legfőbb érv az államfő államfői státusa mellett, és a végrehajtó hatalmi szerepével szemben, hiszen ezzel a funkcióval – a lordkancellári tisztséggel – a végrehajtó hatalom élén álló államfő mellett érvelő felfogás biztosan nem tud mit kezdeni. A lordkancellár ugyanis mindhárom hatalmi ágban benne volt. E funkció egyedüli helyes felfogása a lordkancellárt csak a király(nő) helyetteseként érzékelheti, még akkor is, ha e funkció ma már nagyrészt csak jogtörténet.

Tizenegyedik érvünk az igazságszolgáltatás felől érvel. Amíg köztársaságokban az ítéleteket rendszerint a köztársaság nevében hozzák, addig monarchiákban az uralkodó nevében hirdetik ki. Ha az uralkodó csupán a végrehajtó hatalom élén állna, a bíróságok aligha hozhatnának ítéleteket a nevében. Márpedig az „Öfelsége nevében” kihirdetett ítéletek az állam leginkább állami funkcióját gyakorolják, a szuverenitás legfőbb attribútumaként fejeződnek ki, az állam autoritásának megjelenítőiként születnek meg. Akkor is ezt a szerepet töltik be, ha a Szent Korona nevében, a nép nevében vagy a köztársaság nevében jönnek létre.¹¹ Az ítéletekben az állam nyilvánul meg, nem a végrehajtó hatalom. De természetesen az egyéni kegyelmi jog gyakorlása vagy a bírák kinevezése sem végrehajtó hatalmi jogosítvány, hanem államfői aktus.

Tizenkettedik érvünk a törvényhozással kapcsolatos államfői jogosítványokat érinti. A törvényhozó hatalommal kapcsolatos jogosítványok nem a végrehajtó hatalom jogosítványai. A választások kiírása, vagy csupán időpontjának kijelölése, az alakuló ülés összehívása, az ülés megnyitása, a törvényhozási évad beindítása és főleg – alapvetően – a törvények szentesítése, aláírása és kihirdetése, vagyis promulgációja és proklamációja nem szépszerű, hanem érvényességi kellék. Már csak ezért sem helyes az államfőt csupán törvényhozói vagy végrehajtói szerepbe kényszeríteni: az államfő ne szólalhasson fel a parlament (és bizottságai) ülésein, ne kezdeményezhessen törvényt (intézkedést) és népszavazást. Az államfő törvényhozó is, a törvények az ő törvényei is, hiszen aláírja őket. A törvényhozás végpontján kell ott lennie, nem a kezdeményezésnél.

Ezzel az érveléssel függ össze tizenharmadik érvünk is, miszerint az államfő a törvényhozó hatalmat nem a törvényhozás útján, hanem a törvényhozással együtt gyakorolja. Nem tudni, hogy az együtt gyakorlás miért volna kevesebb, mint a valami útján való gyakorlás. Ez utóbbi hatalomgyakorlás az államfőt a végrehajtó hatalomhoz fűzi, és kérdés, hogy ez miért jelenti e hatalom élén való állást, ha a hatalom közös gyakorlása vagy közösen való gyakorlása nem jelenti a törvényhozó hatalom élén állást. Ráadásul a történeti tények

azt mutatják, hogy a valami útján való hatalomgyakorlás adott esetben kevesebb hatalmat jelent, mint a valamivel együtt való hatalomgyakorlás, és csak csodálkozhatunk azon, hogy miért kell ezt fordítva értékelni. A valami útján való hatalomgyakorlás éppenséggel azt jelenti, hogy az illető nem gyakorolja az adott hatalmat, hanem teljes egészében rábízta a hatalomgyakorlást arra, akinek az útján e hatalmat gyakorolja (vö: uralkodik, de nem kormányoz). Ezzel szemben a valamivel együtt való hatalomgyakorlás éppenséggel konkrét, tényleges és valóságos hatalomgyakorlást jelent, ahogyan ezt fentebb láthattuk.

Ugyancsak ehhez a terepéhez kapcsolódik az a – szám szerint tizenegyedik – érv, hogy a már többször említett történeti előzményekből következő helyes felfogás szerint a törvények – mint jeleztük – továbbra is az államfő törvényei, csak éppenséggel meghozataluk előtt a király(nő) megfontolja az általa összehívott parlament döntését a törvényről (ez a *Queen in Parliament* értelme), és történetesen mindig úgy dönt, hogy a parlament döntését teljes egészében elfogadja. Hasonlóképpen a kormány döntéseit is magáévá teszi, egyetért velük (ez pedig a *Queen in Council* értelme), ám természetesen megtehetné, hogy szót emel ellenük, ha nyomós oka lenne rá, de nincs. A kormány az ő kormánya, a parlament az ő parlamentje, a bíróságok pedig még név szerint is az övéi. Minden, ami állami, az *royal, real, königliche* vagy „királyi”, vagyis az övé, ideértve az utakat, a postát, a nyugdíjfolyósítót vagy a királyi futballklubot. Nem azért, mert ő a végrehajtó hatalom feje. Hanem azért, mert ő a király(nő), vagyis az állam feje.

Tizenötödik érvünk a törvényhozás feloszlatásának jogosítványát érinti. Ha ez az államfői jogosítvány a végrehajtó hatalom jogosítványa volna, akkor ez a jogintézmény létezhetné a prezidenciális rendszerben is, amelyben nincs elkülönült államfői hatalom. Tekintve azonban, hogy ez a jogkör csak parlamentáris körülmények között létezik, vagyis ennek realizálásához szükség van egy államfőre, aki e jogot gyakorolja, világos, hogy e jogkörben nem a végrehajtó hatalom nyilvánul meg, hiszen annak ilyen joga nem lehet, hanem az államfői hatalom, amely a névleg saját törvényhozása felett rendelkezik. Az ugyanakkor az államfői hatalom többször is megidézett jellegéből természetesen adódik, hogy az államfő e jogkörét is tanácsra, indítványra, javaslatra gyakorolja, és e kezdeményezés a végrehajtó hatalomtól érkezik. Csakhogy érdemes egyrészt felfigyelni arra, hogy van olyan parlamentáris szabályozás, amely ilyen javaslatot formálisan sem kíván meg a döntéshez, másrészt érdemes leszögezni, hogy a döntés az államfő kezében van, a döntés az övé, akár

¹¹ Magyarországon az Alaptörvény hatályba lépése óta az a gyakorlat, hogy az ítéleteket semminek a nevében sem hirdetik ki, csak kihirdetik, és kész.

van ellenjegyzés, akár nincs. A parlament feloszlathatósága a leginkább parlamentáris vonás, más rendszerben ilyen jogkör már csak azért sincs, mert parlament sincs, vagyis olyan testület, amely előtt a kormány (de nem az államfő) politikailag felelős lenne. A törvényhozás feloszlatása nem a fékek és ellensúlyok (egyensúlyok) rendszerének sajátja, nem a hatalmak egymás feletti ellenőrzésének és kölcsönös sakkban tartásának megnyilvánulása, nem a hatalmi egyensúly biztosítása érdekében a végrehajtó hatalomnak adott jogkör, hanem államfői jogositvány.

Tizenhatodik érvünk az államfő kinevezési jogait illeti. Nem Magyarországról beszélünk természetesen, amikor azt mondjuk, hogy az államfő egy seregnyi olyan tisztviselőt nevez ki, akik nem a végrehajtó hatalom terepén tevékenykednek, sőt semmi közük a végrehajtó hatalomhoz. Nem csupán a bírók kinevezéséről van szó, hanem az ombudsmanok, a bírósági vezetők, a legfőbb bírók, a legfőbb ügyész, az alkotmánybírók, az állami tömegmédia vezetői, a nemzeti bank elnöke, az egyetemi tanárok, a rektorok és más oktatási, tudományos, netán vallási vagy kulturális intézmények vezetői mind tőle kapják a kinevezésüket (nem Magyarországon). Nem kell mondani, hogy ezek nem végrehajtó hatalmi területek. Ugyanakkor azt sem kell mondani természetesen, hogy az államfő ezeket a kinevezéseket is végrehajtó hatalmi javaslatra és többnyire ellenjegyzéssel végzi, az államfői státus természetéből adódóan. Nagy-Britanniában a felsőház, a Lordok Háza minden tagját egytől-egyig, a teljes kamarát az uralkodó nevezi ki. Ugyanott az anglikán egyház teljes vezérkarát ugyancsak ő nevezi ki. Az utóbbi esetben miniszterelnöki, az előbbi esetben pedig miniszterelnöki és ellenzéki javaslatra. Az ellenzék vezetőjének mint javaslattevőnek a szerepe alighanem különösen is el kell hogy gondolkodtassa azokat, akik az államfőt a végrehajtó hatalom fejének tarják. Ezt a szerepet ugyanis valóban aligha lehet összeegyeztetni e nézettel.

Tizenhetedik érvünk arra tesz utalást, hogy egyes szövetségi államokban nincsenek külön tartományi „államfők”, csak szövetségi államfő van, hiszen egy az állam, ugyanakkor vannak szövetségi miniszterelnökök, hiszen több a tartomány. Más szövetségi államokban viszont vannak ugyan tartományi „államfők” (kormányzók), de kinevezésüket egyenesen az államfőtől kapják, és nem felelősek sem a tartományi, sem a szövetségi, sem az „anyaországi” parlamentnek, hiszen semmi közük a végrehajtó hatalomhoz, sőt még a főkormányzó előtt sem felelősek, mert közvetlenül az államfőt képviselik. Az előbbi országokra Németország, az utóbbiakra – mások mellett – Kanada lehet a példa. Ez a körülmény ugyancsak elgondolkodásra ad okot.

Tizennyolcadik érvünk a rendkívüli helyzeteket hozza szóba. Talán nem véletlen, hogy a különböző rendkívüli helyzetekben alkalmazandó rendkívüli alkotmány nem a végrehajtó hatalomnak, hanem kivételesen a hatalom egysége elvének, a gyors és operatív működőképességnek ad szerepet, és a különböző típusú központi, egységes – akár a törvényhozás egy részét is magába foglaló – legfőbb hatalmi szervnek az élére nem a miniszterelnököt, a házelnököt, vagy a legfőbb bírót vezet, hanem az állam egészének fejét, az államfőt állítja.¹²

Tizenkilencedik érvünk úgy szól, hogy mindezen fejtegetések csak akkor érvényesek, ha a végrehajtás fogalmát a mindenki által értett, általános értelemben használjuk. Ha abból indulunk ki, hogy minden végrehajtás, ami nem törvényhozás, és a bírósági jogalkalmazás is végrehajtó tevékenység, ahogyan a közigazgatási jogalkalmazás is az, nem beszélve a kormányzásról, akkor nincs értelme elválasztanunk egymástól az államfői és a kormányhatalmat.¹³ Ha azonban világosan megkülönböztetjük egymástól a kormányzati-közigazgatási hatalmat és a bírói-igazságszolgáltató hatalmat, akkor meg kell különböztetnünk ezektől az államfői hatalmat is (*à la Constant*), mert ez a hatalom mindkét hatalomhoz hozzátartozik, és egyikbe sem fér bele. Nem szólva a törvényhozó hatalomról, amelybe viszont – mint láttuk – belefér.

Mindezen hatalmak ugyanis egykoron mind a király kezében voltak. A történeti fejleményeket úgy fogjuk fel helyesen, ha afféle lineális hatalomcsökkentő eseménysornak írjuk le, melynek során az utóbbi néhány évszázadban az államhatalmi ágak egyre inkább kikúsztak, kicsúsztak, kikerültek az államfő kezéből, és önálló hatalmakká váltak, önállósultak és függetlenedtek bizonyos fokig, elvitték a királytól a szuverenitás egyes attribútumait, és elosztották, kiterítették, megosztották a szuverenitást egymás és maguk között, de nem hagyták hatalom nélkül az államfőt sem. Ez utóbbi hatalom történetileg a legtovább a végrehajtó hatalomban tartotta meg magát, mert a végrehajtó hatalommal a háta mögött vívta meg évszázados csatáját a törvényhozó hatalommal szemben, adott esetben fegyveresen, hiszen mindkét hatalomnak megvolt a hadserege, miközben az államfő cselekedeteiért a végrehajtó hatalom tartotta a hátát a törvényhozó hatalommal szemben. Az államfőnek a végrehajtó hatalomban még meglévő hatalmi pozíciói abban a történelmi pillanatban még elég jelentőseknek tetszettek, amikor az első írott európai alkotmányok megszülettek. Ráadásul – ez fontos tényező – az első európai alkotmányokat még rendszerint a törvényhozó hatalmak fogalmazták, éppen az államfő hatalmának korlátozására. Ezért van, hogy a klasszikus

¹² Távorról felidézzük Carl Schmidt híres mondatát, amellyel politikai teológiáját nyitja (*szuverén az, aki a kivételes állapotról dönt*).

európai alkotmányok az államfőt a szemben álló hatalom, vagyis a végrehajtó hatalom élére teszik, abban a történelmi időben, amikor az államfői hatalom még éppen az utolsó konkrét aktusait végezte a végrehajtó hatalom élén. Jó példa erre a rendeletalkotási jog, amely fokozatosan ment ki az államfő kezéből, és jellemző módon néhány köztársaságban még tovább is tartotta magát, mint egyes királyságokban (köztársasági elnöki rendelet formájában). Ennek az időnek vége – Constant fellépésekor már végének látszott lenni, de ezt szinte csak ő vette észre. A klasszikus parlamentáris alkotmányok e téren azonban jórészt megtartották eredeti megfogalmazásaikat, és éppenséggel ez a magyarázata az államfő gyakran ma is feltűnő végrehajtó hatalmi elhelyezésének. Pedig csak történelmileg alakult úgy, hogy ilyenek lettek az első alkotmányok, és ez maradt a szövegezési-szerkesztési hagyomány és gyakorlat később is. Ezt a gondolatot szánjuk az utolsó magyarázatnak, és igen, ez a huszadik évünk.

Az államfői hatalom azonban nem hatalom nélküli hatalom. Komoly, alkotmányos, konstituáló, hatalom-keletkeztető hatalom, mely ott van az egyes hatalmi ágak kezdő- és

végpontján, mint hatalmat létrehozó és hatalmat legalizáló hatalom. Parlamentáris körülmények között nem lehet nélküle élni, hiszen nélküle nem léteznék a többi hatalom sem. Interimisztikus, válságáthidaló, regulatív, neutrális, politikátlan, reprezentatív és konstitutív hatalom, amely méltó arra, hogy foglalkozzunk vele.

Ezért tartottuk lényegesnek érveinket fentebb összefoglalni, és ugyancsak e „méltóság” magyarázza, hogy értekezésünk a fenti terjedelemben érte el végső formáját.

Az államfő az ország legfőbb – jószerivel egyetlen – közjogi méltósága, aki jól teszi, ha e méltóságot ugyancsak méltósággal és méltón viseli. Az eszményt, amelyet egy parlamentáris kormányformájú állam államfője – köztársaság esetén a köztársaság elnöke – megjelenít, Magyarország köztársasági államformájú rövid történetében – európai összehasonlításban is jelentősen – mindenestre nyilvánvalóan senki sem testesíthette meg jobban, mint az 1989-ben kikiáltott köztársaság első végleges, 1990-ben megválasztott és 2010-ig hivatalban volt nagyszerű elnöke, a már életében legendává vált Göncz Árpád, akinek emléke előtt ez az írás és ez a lap is tiszteleg. ●

¹³ Vö: Hans KELSEN: *Tiszta jogtan* (Fordította Bibó István).

NOSZKAI GÁBOR

G. Á. XX-XXI-ben

(1922–2015)

Így hát igaz volna, hogy a szabadság szüli a rendet? S nem a rend a szabadságot? Nem, ne állítsuk szembe ezt a két fogalmat, amelyek egymás kenyerén élnek. Mindkettőt az emberi társadalom képezte ki védekezésül a természet ellen, amelyben nincs sem rend, sem szabadság, csak egymást ellensúlyozó burjánzás és pusztulás. Az ember azonban meg akarja vetni a lábát a természetnek ebben a véget nem érő hullámszásában, s megvédeni egyedül való, semmihez nem hasonlítható emberi méltóságát. Rend szabadság nélkül? Előbb-utóbb felrobban – így kezdődik a börtönből hazatérő Déry Tibor: *GA úr X-ben* című regénye, az utolsó XX. századi magyar forradalom elítélteit – köztük Göncz Árpádot is – szabadító amnesztiát követő 1964-es évben.

Az egykori köztársasági elnök múltjára visszatekintve többször szólt arról, hogy élete újrakezdések sorozatából állt. Jogász szakmája gyakorolhatatlanságával szembesülve, pályamódosításai jellemezték a fordulatokat, amelyek elnöki tisztességét megelőzően formálták személyét. Forradalom alatti tevékenysége logikus következménye volt a második világháborúban tanúsított magatartásának. 1944-ben és 1956-ban sem ideológiai frontokon küzdött: ellenállása (háborúban fegyverrel, a forradalom alatt szellemi eszközökkel) mindkét kivételes helyzetben az *önkéntes ellen* irányult. Erőszak nélküli forradalmi magatartását a Bibó-per bírója életfogytiglani ítélettel torolta meg. Elítéltként a börtön fordítói irodáján jutott hozzá hónapokig hozzáférhetetlen angolszász szövegekhez. Szabadulását követően érkezett el a szabad gondolkodásra lehetőségét nyújtó műfordítói hivatásig.

Kultúra felfogása mindvégig horizontális volt, sohasem vertikális. Köznapi nyelven: a hazai és globális műveltség elemeit mindig egymás mellé rendelten, nem uralgó és szolgáló viszony szerint látta, élte át és értelmezte. Kultúra és közösség viszonyáról – mestereinek életművére építve – alakította ki nézeteit. Bibó Istvánnál a nemzet eleve politikai intenciójú közösség, Szabó Zoltán nemzetfogalmát a népet egyenjogúsító nemzeti kultúra alapozza meg. Göncz Árpád a nemzet fogalmát *egyszerre* volt képes politikai és kulturális közösségként értelmezni. 1989-ből származó gondolatai, melyek pártja választási programjának egyik fejezeteként olvashatók, kevésbé váltak széles körűen közös meggyőződéssé. Sokkal inkább olyan személyes hitvallássá, melynek szellemében két

elnöki mandátuma előtt, alatt és után működött: *vállaljuk múltunkat, keserves jelenünket, vállaljuk hazánk jövőjének gondját. Vállaljuk, de nem kritikátlanul. Magyar voltunkban nem tartjuk magunkat se többre, se kevesebbre más népnél. (...) Magyarságtudatunk nem kirekesztő: magyarnak lenni sosem volt kiváltság. (...) Magyarságtudatunk befogadó: nemzeti kultúránk, hagyománykincsünk elég erős, hogy mint a múltban mindig, a jövőben is befogadja, a magáéhoz hasonítsa más népek, (...) Európa – műveltségének: tudományának, művészetének, politikai berendezkedésének, műszaki ismereteinek korszerű értékeit. A magyar nemzet – a magyar nép – részei vagyunk, de szólni nem szólhatunk a nemzet vagy a nép nevében: Magyarország népének napjainkban még nem adatott meg, hogy erre bárkit is felhatalmazzon. (...) Hisszük, hogy egészséges nemzeti öntudat csak az egyetemes emberi szabadságjogok talaján terem...¹*

Göncz Árpád téziseinek értékét növeli, hogy azok átívelnek a politikai ideológiák részizagságain: szabadelvű, egyenlőségpárti és konzervatív demokraták közössége számára egyaránt meghasonlás nélkül választható és vállalható értékek. Az empátia és a tolerancia fogalmainál jobban kedvelte a türelem szavát. Nézete szerint: *a szabadság és egyenlőség eleve adott ellentétét lényegileg a türelem hidalja át.*² Bő tapasztalatot szerzett a közjogi tisztségbe lépését megelőző több mint hat évtized alatt arról, hogy a hatalom megszerzése és megtartása nem ideológiák valóságra kényszerítésére és emberekre erőszakolására, nem is a személyes-családi javak gyarapítására való. Legfontosabbnak ítélte műve, a *Sarusok* megszenvedett tapasztalatát – *több igazság közül mindig az üldözött igazság igazabb*³ – 1974-ben, első megjelenésekor törölték a kötet szerkesztői.

Nem lehetett tisztségekkel, díjakkal megvesztegetni. Nem volt senkivel alázkodó. A III. Magyar Köztársaság elnökeként nem várt senkitől szolgáló tekintélytiszteletet. Alkotmányról vallott nézeteit legteljesebben a Virginia Egyetemen tartott, összehasonlításokban gazdag előadásában fejtette ki: *a józanul pragmatikus gondolkodás... segített James Madisonnak, a parlamenti munka jól ismert buktatóin át is célba juttatnia a Bill of Rightsban foglalt első tíz alkotmány-kiegészítést, ezt a szilárd és minden politikai földrendést, társadalmi változást, műszaki fejlődést kétszáz év óta s remélhetőleg az idők végezetéig rugalmasan és alak-*

¹ Göncz Árpád: Felelős magyarság (in.: A rendszerváltás programja. Elfogadta a Szabad Demokraták Szövetségének közgyűlése, 1989. III. 19., IV. 16., Bp., 1989. 17-18. o.)

² Göncz Á.: A szellem útja és az államférfi felelőssége – előadás 1994. III. 4-én, „A századvég szellemi körképe” című tanácskozáson (Magyar Hírlap, 1994. III. 12., kötetben: G. Á.: Sodrásban I-II. *Ulpus – ház*, Bp., 2004. II. köt. 186-192. o.)

³ Göncz Á.: *Sarusok*. (In.: G. Á.: *Hazaérkezés. Pátria Könyvek*, Bp. 1991., 49. o.)

változás nélkül elviselő törvényalkotói remekművet. (...) a francia felvilágosodás, s (...) maga a francia forradalom ... másként hatott Közép-Európában (...) [A Habsburg] birodalmat alkotó országok nemességének ... sérelmére. Amelyek jogi terminus technicusa Magyarországon: „nemesi szabadságok”. Értve rajtuk (...) a földtulajdon és az adómentesség jogát. S minthogy az ország ősi jogrendje szerint a honalapító Szent István király koronájából, mint a királyi hatalom jelképes forrásából eredeztetett, középkori kifejezéssel „Szent Koronának” nevezett nemzet tagjai kizárólag a nemesek (arisztokraták és köznemesek) voltak, azaz az akkori ország lakosságának 4,6 százaléka, e „szabadságokra” az ország lakosságának 95,4 százaléka jogszerűen nem tarthatott igényt.⁴

Elnöksége első öt éve jogállásával kapcsolatos hatásköri viták sorozata. Ezek közül a köztársasági elnök főparancsnoki jogkörét illető, valamint a közszolgálati rádió- és televízió elnökök kinevezését illető vitákban – többszöri miniszterelnöki indítványra – absztrakt jogértelmezéssel az Alkotmánybíróság három határozatban foglalt állást.⁵ Elnöki hatáskörének a végrehajtó hatalom által kezdeményezett szűkítését tilakozás nélkül viselte.

Nagyon szeretnék komoly konzervatív sajtót látni – nyilatkozta első elnöki időszakának végéhez közeledve.⁶ Szavai korántsem politikai hitvallásának fordulatáról, hanem a hazai közbeszédben, nyomtatásban és elektronikus médiában burjánzó sovén és fajvédő megnyilvánulások elutasításáról, valamiféle kölcsönösen tisztelhető alapelveket valló demokratikus politikai közösség igenléséről tanúskodtak. Példaképeihez és társadalom-felfogásához híven a *mellérendeltségen* alapuló, kiegyensúlyozott emberi kapcsolatokra törekedett egész élete során. Elnökké választása után egy évvel így fogalmazott: *politika az ember központba állítása nélkül nincs. (...) a türelem gondolata, (...) a magatartás biztonsága hiányzik...* Véleménye szerint e hiányok a magyar politikai közösség bizonytalanságából erednek, amely: *diffúz félelemmel összhangban lévő, szinte alsóbbrendűségi érzést és bizonytalanságot tükröz. Olyan bizonytalanságot, amely az identitás bizonytalanságából fakad. Az önazonosság tudata belső magabiztosságból ered, mely természetesnek tartja azt is, hogy a maga kimondott gondolata alapján cselekedjék (...) Magyarországon ma aligha merném állítani, hogy a szó és magatartás mindig összhangban áll egymással.*⁷

Ezt a hiányt törekedett tartalommal kitölteni a 70-es évek végén, a demokratikus ellenzék egyik legfontosabb közös fellépése, a Bibó-émlékkönyv egyik szerkesztő-szerzőjeként: *...számára a szó nem a rejtett célok elkendőzésének eszköze volt. (...) Ahogy a „Bibó-tanszéken” (Bibó rongyos darócnadrággal letakart hokedlijét hívták így a Gyűjtő [Fogház, Bp. X. Kozma u. 13. – 1978 óta Budapesti Fegyház és Börtön] fordítóirodájának egyik zárkájában) a fordítandó szöveg (...) tárgyában kért tanács ürügyén a jó szívvel adagolt történelmi, jogi, vagy erkölcsi leckét. Ami pontos volt, elfogulatlan, jóhiszemű, halk, egy kicsit tanáros hanglejtésű, s csak az igazmondás, a mindenütt és mindenáron való igazmondás szenvedélye fűtötte át. Meg az a résztvevő figyelem, amivel emberhez, tárgyhöz közel hajolt. (...) séta közben a börtönudvaron, ha megpróbált valaki faarccal szóba elegyedni vele: nyurga volt, majd mindenkinél fejjel nagyobb, észrevehető, s képtelen megállni, hogy aki megszólította, ahhoz félrehajtott fejjel oda ne hajoljon, s hallhatóan meg ne kérdezze: – Parancsolsz, kérlek?*⁸

Nem játszott elnök-szerepet. Választott tisztségét igazította addigi élete történelmi és politikai tapasztalataihoz, az egész tudatos élete alatt szenvedélyesen megismerni akart társadalmi valósághoz. 1997-ben Emil Constantinescu jelenlétében elmondott beszédéből régióknak történelem-tudata és a szomszéd népekhez fűződő; mellérendeltséget valló, s tőlük ugyanezt váró nézetei ismerhetők meg: *mélyen megilletődve állok itt, Erdély ősi földjén, Marosvásárhely föllobogózott főtérén, Románia elnökének az oldalán. Előttem egyetlen magyar államfőnek sem adatott ez meg, Erdély és a város sem köszöntött még a falai közt egyszerre román és magyar köztársasági elnököt. (...) Erdély népei az évszázadok során megtanultak együtt élni, csak a hatalmi érdek emelt időnként – olykor ugyancsak hosszú időre – falakat közéjük.*⁹

Tiszabő cigánytelepén kézfogást kezdeményező nyitott jobbja, mely gesztus eredete szerint a Velencei Köztársaságban a fegyvertelenséget szimbolizáló megnyilvánulás volt, azt a ritka politikusi beállítottságot tette nyilvánvalóvá, hogy a politikusnak egész hivatali ideje alatt mindvégig a néptől kell tanulnia, sohasem szabad a népet a hatalom fensőbbiségével oktatnia. Nem titkolta az etnikai diszkrimináció szankcionálását illetően igencsak nagyvonalú hazai bírói gyakorlattal kapcsolatos kritikus véleményét (a hasonló ügyekben

⁴ Göncz Á.: *Jog az életre, szabadságra és boldogságra* (Virginia University /USA/ 1990. IX. 17. in.: G. Á.: Sodrásban I. köt. 175-184. o.)

⁵ Lásd 48/1991. (IX. 26.), 11/1992. (III. 5.), 36/1992. (VI. 10.) sz. AB határozatokat.

⁶ „Óvatos optimista vagyok” Lesz-e magyar csoda? Szénási Sándor beszélgetése Göncz Árpáddal (168 Óra újság, 1994. VI. 5., 7. o.)

⁷ Megnyitó az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem által „Bibó István és a magyar politikai kultúra” címmel a svájci Magliasoban 1991. V. 4-11. között rendezett tanulmányi héten. (Beszélő, 1991. VI. 1. 10. o.)

⁸ Göncz Á.: *Élet és szó – egy anyagból.* (In.: Bibó emlékkönyv I-II., Szerk.: Bence György – Csoóri Sándor – Donáth Ferenc – Göncz Árpád – Halda Aliz – Kenedi János – Kis János – Réz Pál – Szűcs Jenő – Tordai Zádor – Tornai József [1979] Századvég, Bp.- Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1991. II. köt. 72-74. o.)

⁹ Göncz Á.: *Történelmi esélyünk. Marosvásárhelyen.* 1997. V. 27-én elmondott nagygyűlési beszéd. in.: G. Á.: Sodrásban I. köt. 252-260. o.)

fellépő osztrák bírói ítélkezést jóval következetesebbnek látta). A XX. századi magyar politikusok közül egyedül neki adatott meg, hogy egy évtizeden át egyszerre legyen hűséges hazája népéhez és az ország alkotmányához.

A XXI. századba lépve, elnöki mandátuma lejártát követően, élete utolsó másfél évtizede alatt családja bölcs tanácsára nem folytatott tevékeny közéleti magatartást. Egy távol-keletről érkező diák doktori értekezése,¹⁰ egy-egy beszélgetés a sajtóban és néhány csak reá jellemző cselekedet adott hírt tartózkodó jelenlétéről: *Nem vagyok biztos benne, hogy a magyar demokrácia kifejlődéséhez elégséges volt az elmúlt tíz esztendő* – nyilatkozta a mandátumának lejártát követő évben.¹¹

Elnöki évtizedét legfrissebben a kilencvenedik évét betöltött Fejtő Ferenc értékelte lényeglátóan: *Jó munkát végzett. Sajnálatos, hogy a magyar szellemi elitet a horthysta és kommunista rezsimiek idején egyaránt érvényesülő morbus hungaricusból, az egytérteni nem tudásból, a politikai vagy ideológiai ellenfelet megsemmisítendő ellenségként kezelésből kigyógyítsa, nem sikerült elér-*

*nie. A politikai élet csatamezővé válását nem tudta megakadályozni. Vigasztalásul szolgálhat, hogy nyílt, vagy rejtett ellenségeinek nem sikerült őt megingatni és a nép többségének szemében lejáratni, s hogy külföldi látogatásaival, különböző államfőkkel való tárgyalásaival mindenütt rokonszenvet keltett személye és nemzete iránt.*¹²

Jellemző adalék, hogy amikor Bibó István centenáriumát a XX. század legjelentősebb hazai politikai gondolkodójának emlékét őrző, nevét viselő Közéleti Társaság és Szellemi Műhely közös szervezésében ünnepelték a Magyar Tudományos Akadémián, a konferencia előadásait tartalmazó kötet¹³ megjelenéséhez egyedül volt raktársa nyújtott kizárólagos támogatást. Göncz Árpád volt az.

Szellemi hagyatékát unokája, Benedek Márton így foglalta össze gyászbeszédében: *...végig azon dolgozott, hogy Magyarországon is az a szabadságon, emberi jogokon és társadalmi igazságosságon alapuló liberális demokrácia honosodjon meg, ami tőlünk nyugatabbra már kialakult. Feladatunk annyi, hogy álmát megvalósítsuk – hogy szellemi örökségét továbbvigyük. Most rajtunk a sor.*¹⁴

¹⁰ Dae Soon Kim: Göncz Árpád. *Politikai életrajz*. Václav Havel előszavával (SCOLAR Bp., 2012. 5-304. o.)

¹¹ „Mindenkiről és mindenről volt és van véleményem” V. Bálint Éva – Gréczy Zsolt beszélgetése Göncz Árpáddal. 2001. II. 23. 23:35 <http://www.magyarhirlap.hu/cikk.php3?cikk=100000026952>

¹² Fejtő Ferenc: Göncz Árpádról Árpai bácsinak (Párizs, 2000. június 7., (in.: Göncz Á. – László György – Wiesinger István: Visszanézve. Beszélgetések Göncz Árpáddal. Gloria, Bp., 2007. 362. o.)

¹³ Bibó 100. Receptiók, értelmezések, alkalmazási kísérletek. Eszmetörténeti Könyvtár 17. (Szerk.: Dénes Iván Zoltán. Lekt.: Gergely András. *Argumentum-Bibó István Szellemi Műhely*, 2012. 5-558. o.)

¹⁴ Göncz Árpád – Magyar Köztársaság – Benedek Márton. Kettős Mérce 2015. XI. 07. http://kettosmerce.blog.hu/tags/Benedek_M%C3%A1rton

PÉTERFY GERGELY

Az igazság jutalma

Hihetek-e annak, aki szegény? Egész pontosan: az, ha valaki szegény, nem azt jelenti-e, hogy mindaz, amit a világról és az emberről gondol és tud – és amit a világról és az emberről mondani képes –, hamis? Hiszen, ha igaz lett volna, akkor nem lenne szegény. Ha haszna lenne annak a tudásnak, amit birtokol, nem lenne szegény. Hihetek-e neki tehát, avagy sem?

A mai magyar társadalom számára minden információ, ami egy szegény felől jön, hiteltelen. A tudása teljes egészében, mindenestül haszontalan, sőt, nem csak haszontalan, hanem káros és fenyegető is. Azzal fenyeget, hogy a tulajdonosa (és ez egy egészen haszontalan tulajdonlás) maga is elszegényedik. A szegénység ragályos, a szegényben benne foglaltatott információval terjed. A szegénytől őrizkedni kell.

A magyar pedagógus, a magyar egyetemi oktató olyan körülmények között él, amely nyugati szemmel szegénység, kelet-európai szemmel alsóközéposztály-béli életszínvonalat jelent, amely csak pár tízezer forinttal van feljebb, mint a valódi szegények világa. Az alsóközéposztály-béli értelmiségi rétegeket ugyan többnyire ennél a néhány tízezer forintnál magasabb szinten tartja a családi-rokoni kapcsolati háló, vidéki nagymama, vállalkozó nagybácsi, és az önkizsákmányolás megannyi lehetősége – de ez a helyzetén mégsem javít érdemlegesen.

Az igazságnak jutalma van, a hamisságnak büntetése, akár csak az erény és a bűn esetében. Az az állítólagos igazság, aminek nincs jutalma, az nem lehet igazság. Hogy lehet igaza annak, hogy birtokolhatná az igazságot az, aki ezért soha semmilyen jutalmat nem kapott? Ha az ő igazságának nincs csereértéke, akkor az ő igazsága nemcsak haszontalan, hanem káros is, hiszen olyan igazságoktól veszi el az időt és a helyet, amelyek viszont rendelkeznek csereértékkel és pénzre válthatók.

Ez a mai Magyarországon nem csak Petőfi Sándort vagy Ady Endrét érinti, hanem a matematika vagy a kémia igazságait is: a tudomány és a művészet igazságai egyformán haszontalanok, amennyiben egyformán használhatatlanok.

Az antik bölcs és a középkori szerzetes és a romantika költője lehetett szegény, hiszen igazsága nem e világra mutatott. Őrizte egy transzcendens világ igazságát, amelyről mindenki más is nagyjából úgy tudta, hogy valóban igazság. Az Erény, az Istenek, Jézus Krisztus, vagy az örök szerelem, a szépség igazságát őrizte, és ezekről senki sem gondolta, hogy pénzre becserélhető. Szegénysége ezért az igazság birtoklásának bizonyossága volt, hiszen a földi javak birtoklásáról még a birtoklói is azt gondolták, hogy valami hamissággal és bűnnel párosul.

Az igazság természetére ma már egészen másképpen gondolunk, a nyugati világ többsége számára az igazság transzcendenciája megszűnt, vagy bizonytalan. A boldogság és az egyén kiteljesedése a jelenben érvényes, a jelenben kell megtörténnie, amihez az anyagi javakhoz való hozzáférés a legfontosabb eszköz. Az anyagi javakhoz Magyarországon csak egyéni túlélési technikák révén volt lehetséges hozzáférni.

Mindenki, aki iskolába jár, képmutatásként éli meg, hogy az iskola olyan univerzumba kényszerít, ahol más szabályok érvényesek, mint a külvilágban, és olyan narratívákat használnak, amelyeket a külvilág nem ismer. Olyan törvényszerűségekre hivatkoznak, amelyek a külvilágban (valóságban) nem érvényesek és olyasmikre tanítanak, amiket a külvilágban semmire sem lehet használni.

Vagy a világot kell az iskolához, vagy az iskolát a világhoz igazítani, mert ez így nem fog működni. A diákoknak vagy korrupciót, adóelkerülést, kapcsolati hálóépítést, eredményes kommunikációs technikákat és kíméletlen önérvényesítést kellene tanítani, vagy Magyarországot kellene olyan működő társadalommá tenni, ahol a jövedelem a munkából, az elismerés pedig a teljesítményből következik.

A probléma érvényessége azonban nyilván nem pusztán helyi értékű: nem csak Magyarországon megy végbe az a folyamat, hogy a tudomány és a művészet nemcsak a hasznosságát, hanem az igazság felmutatásának jogát és képességét is elveszíti, s ennek összefüggései a magyar értelmiség elszegényedésével csak súlyosbítják az eleve meglévő problémát.

PRÁCZKY ISTVÁN

Variációk egy históriára

A humántudomány számos ága megegyezik abban, hogy az emberi és társadalmi viselkedésformák nem végtelen számú variánsból épülnek fel, hanem bizonyos mennyiségű behatárolt mintázat kombinációja alkotja lelkünk és környezetünk működési dinamikáját.

Ha ez igaz, márpedig a tapasztalat alapján annak tűnik fel, akkor manapság igen nagy bajban kell lennünk. Korosztályomnak van valamennyi felnőttkori élménye az elnyomatás időszakából, az atomegyensúly teremtette furcsa béke évtizedeiről, az ebben a békében szárbaszökkent liberalizmus iránti vágyakozás légköréről. Azt is megéltük, hogy ez a béke, a humanista gondolatokra épülő eszmeiség hogyan terebélyesedett el, és lengte be a 80-as években a hétköznapjainkat, és ezzel párhuzamosan hogyan vált egyre tolerálhatatlannabbá az országgra ültetett rezsim kiszolgálóinak mind arrogánsabb fontoskodása, hogyan vált egyre szánalmasabbá a palackból kiszivárgó szabadságvágy visszatuszkolásának erőlködése.

Nem olyan távoli élmény, ahogy a nyolcvanas évek végére egyre növekvő biztonsággal kerestük kollegáinkkal egymás társaságát, alakítottunk kisebb-nagyobb köröket, hoztunk létre közösségeket, rendeztünk nyilvános összejöveteleket. A mesterségesen generált izoláció oldódása katartikus élményként söpört végig generációnkon, és ennek láttán még azok is megtorpantak, akik pár évvel korábban "jól tájékozott optimistaként" leléptek, "disszidáltak nyugatra" mondván, Magyarországon minden már csak rosszabb lehet, egyenes az út a gazdasági összeomláshoz és a forradalomhoz. Mégis, 89-90-re már nem az volt a sikk, hogy melyikünk tud messzebbre futni itthonról, hanem hogy ki találja meg a helyét egy új gondolati – szakmai – hatalmi hálóban Magyarországon. Persze nagy volt a konkurrencia, de azt egy különleges pozitívumként éltük meg, hogy a kommunista diktatúra elutasítása elegendő volt a politikai azonosságunk demonstrálására. Nem volt szükség pártszínekben dolgozni, alkotni, megnyilvánulni ahhoz, hogy láthatóvá váljunk, igaz, az egyenlő esélyek jegyében mindenkinek keményen bele kellett nyúlnia a zsebekbe, kinek a sajátjába, kinek meg a másokéba.

Valahogy a mindenkori korszellem rádióhullámaait minálunk valamilyen torzító zavaróállomások teszik értelmezhetetlenné. A rendszerváltás hangulatában fogant új életstratégiák és politikák rendre vakvágányra futottak, és teremtettek lehetetlen helyzetet utóbb mindazoknak, akik fenntartások nélkül átadták magukat az új kor szellemiségének, és hittek a felépülő struktúrák tartósságában.

Talán nem kell a közelmúlt évtizedeinek csalódásait kronologizálni, mindannyian tudjuk, hogy hány évente égette meg magát a lakosság, a szakmai közösségek legtöbbször, és a politikai és közigazgatási világ csakúgy mint az ország véleményformáló közléte. Ennek a megisméltlődő összeroppánás-sorozatnak aztán számos konteo forgatókönyve cirkulál, mindenkinek szájaíze szerint. De a lényeg talán mégsem az összeesküvés-elméletek írják le legjobban, ezeket besorolhatjuk a kisközösségi mitológiák közé.

A társadalmi viselkedési mintázatok, a bizalmi struktúrák instabilitása lehet az a sarokpont, ahol a hazai (és talán a regionális) sikertörténeteink rendre megbicsaklanak. A bizalom abban, hogy egy folyamatot szakmai megfontolások alapján az alapozástól a befejezésig végig lehet kísérni. A bizalom abban, hogy a munkát végző szakemberek a kompetenciájuk magabiztos tudatában számíthatnak a megbízói háttér kitarására, az elfogadott stratégiák állhatatos támogatására. Ennek a bizalmi együttműködésnek az alapja az alapvető társadalmi morális játékszabályok tisztelete, egy elfogadható szintű műveltség birtoklása, a tervezhető anyagi lét tudata és a közösségi szolidaritás elveinek mindennapi gyakorlása.

A bizalom csak arra alapozódhat, ha a közösség minden tagja tisztában van a partnerei képességeivel, bízik a képességek nyilvános megmérettetésének sztransparenciájában, a megállapodások szavahihetőségében, és kitart a *közösen* kitűzött célok megvalósítása mellett.

A társadalmi együttműködés ideális képlete és annak reális megvalósulása közötti viszony alapvetően a társadalomban regnáló *bizalom* kérdése. Ahogy távolodunk a nyugati bizalmi központoktól, úgy távolodunk a komplex módon tervezhető struktúrák ideájától, és sodródunk át a személyes inspirációkban fogant improvizációk világába. A tervezés folyamatait egyre kevésbé befolyásolják a rendszerelvű innovatív kezdeményezések, a "korszellem" által diktált új realitások intelligens adaptációjának igényei. Sokkal inkább teret nyernek egyszer már kipróbált, a nosztalgia szűrőin keresztül idealizált mintázatok reprodukciói, melyeket a társadalmi realitások már alkalomadtán meghaladtak, s használati értéküket csupán szubjektív döntéshozói ideák támasztják alá. A "hatástanulmány" egy fogalmi fikcióvá válik, a szakértő vagy szakember szavakat egyre sarkosabban használják szitokszóként, az "értelmiség" mint identitás etimológiai mélyrepülését éli meg napjainkban. A "személyes felelősség" kifejezés pedig egy absztrakt fogalomnak, valamiféle költészeti nyelvi leleménynek tűnik.

A *déjà-vu* érzése kit nem kísért meg? Amikor a második világháború után az épp hogy magához térő iparunkban elindult a kollektivizálás, és kiragadott példaként legnagyobb orgonamanufaktúránkból koporsó- és ládagyar lett, vagy más-hol a mérnök igazgatókat leváltották megbízható “káderekre”, akik bár csak iparossegédek voltak egy kisüzemben, de hűségesen igazodtak az egységesített országos pártpolitika irányelveihez. Kevés időnek kellett akkoriban eltelnie ahhoz, hogy “magától” megszűnjön a szabad piac, és a maradékot már le lehetett szalámizni “feketéző” és “kulákozó” kampányokkal és egyéb propagandista huncutságokkal. Más időkben (1789, 1867, 1917-21, 1938-44) pedig lehetett teremteni olyan társadalmi felfordulásokat, melyek eredményeként a társadalmi tulajdonviszonyokban teljes establishment-cserét lehetett végrehajtani.

Mindez persze nem ma történik, és hamisat állítanék, ha közvetlen párhuzamot vélelmeznék a jelen történéseivel. De a történelemben mindennek megvan az analóg előképe. És ha ennek olvastán sokaknak nagyon konkrét képzetet tulajdonítanak a fantáziájukba, az csupán a véletlen műve, és annak a limitált számú szociológiai mintázatnak köszönhető, amelyből a társadalmi folyamatok esemény-puzzle-je összeállhat.

Tudva azt – szintén a történelmi mintázatok előzményeiből –, hogy országunk, geopolitikai és társadalmi viszonyai okán javarészt nem a saját akaratából szokott dönteni a sorsáról, érdemes felülről, “történelmi madártávlatból” rátekintenünk jelen korunk szabadságharcának okaira és reményeire: mennyi szabad akarat rejlik bármelyik rezsimünk döntései mögött: mennyire volt reális ígélet a magyar ipar ésszerű privatizációja (megsemmisítése), a téeszek földjeinek kiosztása (és új, téesz-szerű spekulációs magánbirtokokká alakítása), a bécsi cukrászda megnyitása, a felsőoktatás pénz és észt maga alá temető “siker reformjai”, az egészségügy sokadik bukott átalakítása vagy aktuálisan a stadionok és erőművek építésének “belülről fakadó” igénye?

Vajon állíthatjuk-e, hogy rendszerelvű módon épülnek a kistelepülések szegénynegyedei, hogy a defavorizált körzetekben már nem a középfokú, de az alapfokú oktatás is alternatív lehetőséggé változott? Olyan nyafogásokról már ne is ejtsünk szót, hogy az “értlemiség” egyre nehezebben talál fogadóközeget, piacot és inspirációt, és főleg megrendelőt vagy munkaadót, mert mindezek nem tartoznak az elsődleges prioritások közé. Azt is csúsztatás lenne állítani, hogy

ezek a tünetek kizárólag hazai sajátosságok lennének, távolról sem: de nem mehetünk el szótlantul mellett, ha tanui vagyunk látható folyamatoknak.

Csupa érdekes, múltban gyökerező mintázatok, melyek sekélyesen feldolgozott adaptációs kísérletekbe torkollnak, és szülnék társadalmi torzulatokat, maroknyi számú milliárdosokat, sokkoló gyorsasággal lecsúszott kispolgárságot és tömegnyi kiszolgáltatott, akaratától megfosztott néptömegeket. Mára már kevés közönsége van a komplikált, türelemre intő és bizalmat sugalló narratíváknak, cserébe egyszerű jelszavak szabják meg a hétköznapi diskurzust. És ez a diskurzus veszi át a helyet a magánbeszélgetésekben is, az intimitásában, ambícióiban és lehetőségeiben megalázott kispolgárság és az egyre mélyebbre csúszó defavorizált rétegek köreiben.

Itt vagyunk egy furcsa új kor küszöbén, amelyben sok jel emlékeztet letűnt korok könyvszagú eseményeire, melyek olyan távoliak, amennyire nem is számolunk a valóságosságukkal. A legendák fátyola azonban egyre több helyen felfeslik, és kilátszani tűnik mögüle korunk valódi arca, mely megszólalásig hasonlít számos elődje ábrázatára. És persze ahogy az unoka nem hordozza a nagyszülő rokolyáját, a minket ma körülvevő világ sem tükörképe az egykori történelmi előképeknek. De annak észrevételéhez sem kell nagy látnoknak lenni, hogy a százszor leírt korlátok, visszaélések és emberi hívságok milyen logikus összességben láncolódnak eseményfolyammá, és annak megállapításához sem szükséges jöstehetség, hogy ezen láncolatos történéseknek milyen a lehetséges végkifejlete. Látva azt az irracionális folyamatot, amit a külpolitikában klasszikusan “eszkalációnak” hívnak, fájdalmas rémképzet azokra az analógiákra gondolni, melyek a gazdasági és befolyási érdekzónák felosztásainak előestéin végtelen számban lejátszódtak az írott történelmünk során. A “boldog békeévek” nosztalgiája talán csak azért él ilyen intenzíven az emlékezetünkben, mert leírhatatlan az a kontraszt, amely egy-két évvel 1914-15 után rátört a “civilizált világ”-ra. Van-e arra akarat, hogy ezeket az öntudatlanul feltornyosuló történelmi mintázatokat az intelligens strukturák kordában tartsák, vagy várjuk (hányadszor is?) Ferenc Ferdinánd diadalmas seregszemléjét Bosznia annektálásának másnapján? ●

Kívülállók kora

„Boris Johnson, you are scum”¹ – üvöltötte egy gyűlölet-től eltorzult arcú férfi London konzervatív polgármestere, Boris Johnson arcába, amikor az éppen pártja nagygyűlésére sietett. A jelszót a tömeg is átvette. Különböző tárgyak repkedtek Johnson felé. A „scum” szó nagyjából a Simicska Lajos révén immár a magyar politikatörténet részévé vált „g”-betűs szó angol megfelelője, vagy legalábbis úgy használják: visszaszűrő szennyet jelent, amely a csatornavíz tetején úszik. „Bóknak aligha vehető, ha az embert higiéniai okokból eltávolítandó mocsoknak nevezik”, elmélkedik a polgármester a *Telegraph* vélemény-oldalán, de vajon mivel is érdemelte ki ő ezt a minősítést? Természetesen tory mivoltával, de Johnsont igazából annak a gyűlöletnek a természete érdekli, amely a tüntető (ezúttal baloldali) tömegből áradt felé. A jó tollú polgármester végül arra a következtetésre jut, hogy „a gyűlölet arany szabálya” értelmében a gyűlölet valójában a gyűlölködőről szól, többet mond róla, mint a gyűlölet tárgyáról. A gyűlölködőkben pedig valamiféle artikulálatlan düh munkál, valami nehezen megnevezhető tárgyú vagy behatárolható frusztráció. Az utálat célpontja – ezt magunk is jól ismerjük – az „elit”, a „politikai osztály” úgy általában. Az ugyanis még ettől a dühös tömegtől is furcsa lenne, ha a brit választókat hibáztatnák azért, amiért a Munkáspárt képviselte baloldal a legutóbbi választáson megsemmisítő vereséget szenvedett a gazdaságot stabilan kézben tartó Konzervatív Párttól.

Az elkeseredést csak fokozza, hogy alighanem ugyanez a dühös tömeg szavazta be a pártvezetői pozícióba az 1980-as évek baloldali protest-hangütését felelevenítő Jeremy Corbynt, akivel az élen a Labournak a dolgok mai állása szerint még annyi esélye sincs a hatalomra jutásra, mint Ed Milibanddel volt legutóbb. Sőt, komoly brit baloldali értelmiségiek egyenesen attól tartanak, hogy a Labour egy évszázadnyi tündöklés után végleg a süllyesztőbe kerül.

És mégis, a brit munkáspárt vezetőválasztó gyűlésén a parlamenti frakció jelentős részének oppozíciója ellenére, viszont a nagy szakszervezetek és az általuk szállított „tömeg” támogatásával – és persze az új, egyszerűsített szabályoknak is hála – az alig ismert „mezei” képviselőt, Corbynt választották vezetővé. Corbyn, mint elvhű pacifista, ma is tartja magát ahhoz az álláspontjához, amelyet a hátsó sorokban ülő képviselőként, „backbencherként” három évtizeden át megőrzött, azaz hogy „nem háborúzni, tárgyalni kell” (jelen esetben – Párizs után! – akár az ISIS-szel),² ezért ellenzi az épp e cikk írásának napjaiban a parlament elé vitt brit katonai

részvételt a Szíriáért és az Iszlám Állam ellen folyó háborúban, ugyanúgy, ahogy annak idején már a falklandi háborút is ellenezte. Azóta is minden egyes brit katonai fellépést támad, egyoldalúan leszerelné az Egyesült Királyság Trident-rakétáit (amelyeket most kellene felújítani), kivinné országát a NATO-ból, nagy barátja a „palesztin ügynek”, Hamasz-zászló előtt mondott beszédet. Amúgy eltörölné a monarchiát, ingyenes állami oktatási szolgáltatást vezetne be (az egészségügy mintájára, amelyből kiiktatna mindenfajta privatizációt), újraállamosítaná a brit vasutakat, minden gazdasági megszorítást ellenez és növelné a jóléti kiadásokat.³ Pillanatnyilag heves vitát folytat párttársaival, megengedje-e, hogy azok lelkiismeretük szerint szavazzanak, amikor a brit légierő bevetésének kérdése a parlament elé kerül, vagy pedig a frakciót irányító „whip” elő fogja írni, hogyan voksoljanak.

A brit munkáspárti oldalon mindig jelen volt egy markáns baloldali áramlat – emlékezzünk Michael Footra, Neil Kinnockra – amely pacifizmussal, kollektivistával, államosító törekvésekkel párosult. Corbyn még tőlük is balra áll. Valószínűleg ő a Labour ez idáig legbaloldalibb vezetője. Vajon miféle áramlat az, ami egy ilyen típusú politikust a legnagyobb brit ellenzéki párt élére sodor, akiből – ha ez mégoly valószínűtlen is – a politikai logika és matematika alapján elvileg miniszterelnök is lehet?

Corbyn alighanem ugyanannak az „ábrának” a másik oldala, amely az óceán túloldalán azt eredményezte, hogy az Egyesült Államokban a republikánus elnökjelöltségért folyó verseny jelenlegi, első szakaszában egy olyan abszurd figura állhasson a vezető helyen, mint Donald Trump, aki szinte karikatúraszerűen jeleníti meg a populizmus minden vonását. Ez alig néhány évvel ezelőtt teljességgel elképzelhetetlen lett volna, és ha mindez nem lenne elég, akkor még az is láthatjuk, hogy mögötte a második helyen a talán még nála is elképesztőbb, agysebészből lett, többszörös hazugságon ért Ben Carson nyomul, aki a maga már-már Monty Python-i külpolitikai tudományával kelt feltűnést.

A self-made ingatlanmilliárdosból, trófeafeleség-gyűjtőből és mediacelebből elnökjelöltté átminősült Trump politikailag olyan mértékben „nem korrekt”, hogy azzal valószínűleg még a PC-izmus nagy ellenfelének, a magyar miniszterelnöknek a csodálatát is kivívná. Sértően viselkedik a nőekkel, mozgássérülteken viccelődik, rasszista célzásokat tesz. Élesen ellenzi a szír menekültek befogadását. A párizsi merényleteket követően különleges adatbázis-listát javasolt

az Egyesült Államok muszlim állampolgárainak nyilvántartására.

Az amerikai sajtó sietett kimutatni a párhuzamot e torz elképzelés és a Harmadik Birodalom zsidókkal kapcsolatos politikája között. Úgy tűnik, ezen a ponton Trump túllépte az amerikai republikánus közvélekedés tűréshatárát is, mert ez a rasszista megjegyzés visszavetette népszerűségét. (November 22-én még 43 százalékon állt a republikánus szavazók között, és ez a szám a november 27-én végződő héttel 31 százalékra esett vissza – de ezzel még mindig utcahosszal vezet a „valódi” politikus jelöltek előtt.)⁴

Persze igen nehéz rendszerezni, hol is áll Trump a választókat megosztó, legfontosabb politikai gazdasági kérdésekben, mert oly gyakran változtatta a véleményét, mióta a politikai színtérre lépett. A „PBS Newshour” két munkatársa még júniusban kísérletet tett arra, hogy listászerűen összefoglalja Trump álláspontját.⁵ A tíz „issue” közül csak néhány: a költségvetésről természetesen úgy véli, hogy csökkenteni kell a kiadásokat. A klímaváltozás merő humbug, nem is létezik, az egészet a kínaiak találták ki, hogy visszafogják az amerikai gazdaságot. A rászorultak társadalombiztosítási és egészségügyi juttatásait nem vonná meg, hanem a gazdaságot növelné, hogy legyen ezekre elég pénz. A legszegényebbek egészségügyi ellátását biztosító „Obamacare-t” viszont el kell törölni. A fegyvertartás jogát nem szűkíteni kell, hanem kiterjeszteni, csak a várakozási időt kell növelni. Bevándorlás: szigor, szigor és szigor, főleg a mexikói és latin bevándorlókkal szemben, az iratok nélküli bevándorlók ne kaphassanak lehetőséget, hogy idővel legalizálják amerikai tartózkodásukat, ugyanakkor több legális európai bevándorlót engedne be, persze szigorú feltételekkel. Az USA-ban kritikus jelentőségű abortuszkérdésben előbb teljesen abortuszellenesként nyilatkozott, majd „pro-choice” (azaz a nők választási lehetősége) oldalára állt, de aztán kissé újból hátrább lépett, hogy ne veszítse el a bigott vallásos „tea party”-republikánusok szimpátiáját. Az Iránnal kötött egyességet fel kell mondani, szilárdabban kell támogatni Izraelt. Az Iszlám Állam? „I would bomb the shit out of them.” (Azaz „a szart is kibombáznám belőlük.”) A nyersesség, a majdhogynem tapló modor, a xenofób szöveg, az amerikai értékeket hangsúlyozó, elitellenes jobboldali populizmus, az „amerikai álmod” saját személyében megtestesítő karakter vonzza a rajongókat. A stílus, az üzenet mintha az amerikai kisvállalkozót, a kisvárosi üzlettulajdonost venné célba.

Trumpból persze nem lesz elnök, de minden valószínűség szerint republikánus elnökjelölt sem, mert amikor „élesbe” fordul a verseny, megkezdődnek az előválasztások, minden bizonnyal kihullik a mezőnyből, és legfeljebb független vagy harmadik párti jelöltként indulhat, ha tovább ragaszkodik az elnökjelöltséghez.

Ugyanakkor azonban a Trumppal szinte diametrikusan ellentétes póluson, a demokrata mezőny legbaloldalán – hiszen az amerikai politikai spektrumban az európai szociáldemokráciának megfelelő szín lényegében szélsőbaloldalinak tekinthető – szintén megjelent egy váratlan sikert arató politikus, a veterán Bernie Sanders szenátor személyében.

Sanders az Egyesült Államok legrégebben szolgáló független politikusa, polgármester volt, majd képviselő, aztán szenátor, amely minőségében kétszer is megválasztották. Vérbeli szocialista, annak is vallja magát (ez már önmagában is ritka Amerikában, ahol a „szocializmus” a szitokszavak egyike). A népszerű magyar baloldali blog, a „Kettős mérce” szerzője szerint ő „a szoci, aki megváltoztathatja Amerikát”. „Senki nem vette komolyan. A maximum, amit elemzők ki néztek volna belőle, az volt, hogy picit baloldalibb retorika használatára készített Hillary Clintont. Erre mit látunk? Bernie Sanders sikeresen mobilizálja Amerika lakosságát” – folytatódik a lelkes hangú cikk.⁶

Tény, hogy Sanders jelenleg Hillary Clinton mögött szorosran a második helyen áll a demokrata-párti szavazók népszerűségi versenyében, sőt, igen jól áll a fontos és kötelező, kis adományokból származó pénzgyűjtési versenyben is. Nem is számít másra. Ismét a „Kettős Mérce” idézem: „Én nem képviselem a milliárdos osztály és a korrupt Wall Street-i emberek érdekeit, és a pénzünk se kell nekem” – mondta. Emellett államosítaná az egészségügyet, kiharcolná az igazságosabb béreket, támogatja a munkaadók és munkavállalók közötti kollektív tárgyalások rendszeresítését, feldarabolná a nagybankokat és növelné az államapparátust. Továbbá biztosítaná az ingyenes egyetemi oktatást (legalábbis az állami egyetemeken, az olyan magánegyetemek, mint a Harvard vagy a Yale nyilván továbbra is fizetősek maradnának), a jelenlegi diákhitel-tartozások visszafizetését pedig azal könnyítené meg, hogy megpróbálna beszédni évi hetven milliárd dollárt a Wall Street-től.

Sanders ideálja a hatvanas-hetvenes évekbeli jóléti „skandináv modell”, és mintha nem venné észre, hogy ez a modell a jelenlegi körülmények között fenntarthatatlannak bizo-

¹ *Telegraph*, London, 2015. október 11.

² *Express*, London, 2015. szeptember 13.

³ *Telegraph*, London, 2015. szeptember 24.

⁴ *Reuters*, Washington, 2015. november 27.

⁵ Lisa Desjardins és Nathalie Boyd, „What does Donald Trump believe? Where the candidate stands on 10 issues”, *PBS Newshour*, Washington DC, 2015. június 26.

⁶ B. Simon Krisztián, „A szoci, aki megváltoztathatja Amerikát”, *Kettős Mérce*, 2015. október 22.

nyult, ezért már magában Skandináviában is erősen változóban van. Manapság éppen egy piaccarátabb, fenntarthatóbb változata látszik kialakulni. Ugyanakkor a külpolitikai elképzeléseiről semmit sem, vagy csak igen keveset tudunk.

Sanders támogatói főleg az egyetemisták, a néhány évvel ezelőtti „Occupy” mozgalom támogatói, a szakszervezetek (amelyek Amerikában ma igen gyengék), a globalizáció ellenfelei. Egyes elemzők azt várják tőle, hogy megteremti a szélsőjobboldali republikánus kemény mag, a „Tea Party” egyfajta demokrata ellensúlyát, egy hasonlóan erős, „progresszív” nyomásgyakorló csoportot a baloldalon.

Mindhárom kiemelt példánk, Corbyn, Trump és Sanders a politikai spektrum két ellentétes oldalán „kívülálló” – vagy teljesen a politikán kívülről érkezett, vagy a mainstreamhez képest a politika peremvidékéről jött, de mindenképpen az establishmenten kívüli – politikai szereplők váratlan felemelkedését mutatja. És ekkor még nem említettük az ismert és sokat elemzett európai példákat, a váratlanul kormányhatalomba került görög Syrízát, a spanyol Podemost, az olasz komédiás, Beppe Grillo pártját, vagy éppenséggel az új, szintén komikusszínészből elnökké lett guatemalai elnököt, és még kevésbé beszéltünk szélsőjobboldali „megfelelőikről” Európa-szerte, amelyek a merényletek, és különösen a tragikus párizsi események nyomán várhatóan mind megerősödnek majd.

De vajon miért igénylik olyan sokan ezeket az „outside-eket”? Honnan a váratlan siker, kik a támogatóik, és miért?

Ezeknek a politikai szereplőknek a közös jellemzője, hogy a hangütésük, a beszédmodoruk, a megközelítésük markánsan elüt a mainstream politika megszokott szóhasználatától, helyzetjellemezésétől és látásmódjától. Politikai oldaltól függetlenül mindegyikükre alapvetően jellemző az éles elitelenség, a politikai osztály és „a nép” (olykor „kisember”, „egyszerű ember”, máskor „keményen dolgozó ember”) szembeállítását egymással. Ez a jellegzetesség szinte tankönyvi módon mutat a populizmus felé. Glenn Harlan Reynolds az „USA Today”-ben⁷ azt írja Donald Trumpról és „demokrata párti megfelelőjéről”, Bernie Sandersről, hogy látványos fel-emelkedésük azt jelzi, hogy a választók egy nagy csoportja úgy érzi, a mainstream politika immár nem képviseli őket. Számos gazdasági, pénzügyi és külpolitikai kérdésben – például a bevándorlás dolgában (amnesztia-kérdés) vagy a bank-szektor megsegítését illetően – az egész politikai elit pártoktól függetlenül egy nyelven beszél, és lényegében azonos álláspontot képvisel, míg a választók tetemes része egészen másképp érez. Ha pedig a fősodor „elismert” politikusai nem beszélnek bizonyos problémákról, akkor ezek a témák olyan

extrém politikusokra maradnak, mint a faragatlan, ám dúsgazdag Trump, vagy az excentrikus Sanders. (Utóbbi egy korai tanulmányában azt írta, hogy „a nők vágyálma a csoportos erőszak”, máskor meg, hogy a méhnyakrák oka a „túl kevés orgazmus”). Jeremy Corbyn többnyire fiatal rajongói sem ismerik fel a szavaiban ugyanazt a nyolcvanas évekbeli pacifista, Amerika-ellenes, antiglobalista, tőke- és piaccellenes, kollektivistá retorikát, amelyet az idősebb generációk szinte könyv nélkül fel tudnának mondani, és amellyel szemben a piaccgazdaság sokszorosan bizonyította erejét és képességét a megújulásra, míg a kollektivistá utópiák sorra csődöt mondtak. Az ő hatása is abban áll, hogy úgy beszél, olyan módon, ahogyan a politikai elit tagjai nem szoktak.

Hasonló „nyíltság” és tabunélküliség nyilvánul meg a jobboldali populisták rendpárti, nacionalista, idegenellenes retorikájában, amire ugyancsak bőven van vevő. David Van Reybrouck flamand író egy magyarul is megjelent esszéjében⁸ úgy véli, hogy a modern társadalmakban a populizmus elsöprő és veszedelmes sikerének egyik, ha nem a legfőbb oka, hogy mély, elsősorban kulturális törésvonal van kialakulóban, amely egész életstílusok és világképek között húzódik. A „tudástársadalmak” magasan képzett, „kozopolitá” elitje világot járt, idegen nyelveken beszél, nyitott életet él, gyerekkorától mást hall, mást olvas, más zenét hallgat, másképp tölti szabadidejét, mint az anyagilag akár viszonylag tehető, ám, kevésbé iskolázott, kulturálisan hátrányosabb helyzetű csoportok tagjai. Az elmúlt évtizedekben gyakorlatilag megszűnt közöttük az átjárás. Van Reybrouck „diplomata-társadalmaknak” nevezi a mai fejlett világ országait, ahol ezek a kevésbé képzett rétegek úgy érzik, politikai képviselő nélkül maradtak. Vajon megengedhetjük-e magunknak, hogy ehhez a tömeghez csak a populisták leegyszerűsítő, az ösztönvilágot mozgósító agresszív szövegei jussanak el? Talán figyelniük kellene erre a nálunk kevésbé ismert flamand szerzőre.

A szörnyű párizsi eseményekre adott reakcióként bekövetkező nacionalista-jobboldali „backlash” további elemzést igényel. A reakciónak része a leírhatatlanul borzalmas szíriai polgárháború eszkalálódása is, és mindaz, ami egy pillanat alatt háborús pszichózist teremtett Európában és azon túl, s a dolgok önmozgása következtében már-már egy új világháború rémét vetíti elénk. Egyre inkább úgy látom, hogy ezek az események jelenleg világszerte egy irányba, jobb felé tolják a fent említett behatárolhatatlan haragot és frusztrációt, ám attól az még létezik, és a legfontosabb kérdés továbbra is kérdés marad. ●

⁷ Glenn Harlan Reynolds, „Trump Indicts America’s Ruling Class”, *USA Today*, 2015. augusztus 9.

⁸ David Van Reybrouck, *A populizmus védelmében*, Budapest 2010.

SZÉKY JÁNOS

A Nyugat önmaga ellen

A párizsi terrortámadásban sokan új korszak kezdetét látják: a dzsihádisták, akiknek most már saját államuk van, előbb csak rombolják Európát, és pokollá teszik az itt élő nem muszlimok életét, majd a muszlimok előbb-utóbb demográfiai fölénybe kerülnek, és akkor egész Európa egy kalifátus lesz, olyan, mint most az Iszlám Állam.

Mivel a nyugat-európai köz- és újságírók zöme a nagyvárosokban él, ahol a muszlim lakosság aránya lényegesen nagyobb, mint a kontinens egészében, sőt népes gettók is kialakultak, a Köztes-Európából idelátogatók többsége pedig szintén nem megy tovább a nagyvárosoknál, s mindkét csoport az ott látottakat vetíti ki a jövőre – gyakorlatilag lehetetlen észérveket szembeszegezni Európa eliszlamosításának rémképével. Most meg se próbálom. (Akit az elemi számtan érdekel, annak ajánlom És-beli cikkemet – ha a legrosszabb reális forgatókönyv valósul meg, 2050-ig akkor sem éri el a muszlimok aránya a 9 százalékot, ennek is csak egy része asszimilátlan vagy disszimilált, ami nagyon-nagyon távol van a politikai-kulturális dominanciához szükséges többségtől.)

Tegyük hát zárójelbe a reális előrejelzéseket, és nézzük azt, hogy mit féltenek Európában a muszlimoktól. Az értékek két, lényegében ellentétes csoportjáról van szó.

Az egyik egy posztmodern értékör, a nyugati szekularizált, liberális berendezkedés a mai állapotában, ahol a szabadság és az egyenlőség mellett a méltóság lép elő mind fontosabb elvként. Magyarul: nemcsak a teljes egyéni (magánemberi) szabadság a norma, hanem az a törekvés is, hogy senkit se lehessen semennyire bántani semmilyen magánemberi (veleszületett vagy vállalt) hovatartozása, neme, szexuális orientációja, etnikai eredete miatt. Ez nagyon szép elv, de nem csupán megvalósíthatatlan, hanem a kötelezővé tételére irányuló kísérletek is veszélyesek. Mint azt Eötvös József levezette több mint másfél évszázaddal ezelőtt: annak a garantálásához, hogy a törvény előtti egyenlőségen túl mindenki egyenlően abszolút szabad legyen, elvben olyan kiterjedt állami felügyeletre van szükség, amely kizárja a szabadságot.

A másik egy premodern európai értékör, az, amihez a XX. század nem modernizáló, nem liberális és nem demokratikus rendszerei tartották magukat, például: „Isten, haza és család” (Salazar Portugáliája) vagy „Munka, haza, család” (vichyi Franciaország). Akár a vallási és kulturális hagyományoktól, valamint az emberi viselkedés ösztönös rugóitól akarattal elszakított eszmény, ez a képlet sem illik rá napjaink létező Európájára, s további gond velem, hogy nem tudni, mi-

ért kellene éppen ezt megvédeni egy esetleges muszlim inváziótól. A balkáni népek nagy többségét ötszáz, Magyarországot százötven éves török uralom nem tette muszlimmá. Perzsiát az iszlamisálás nem tette arabná; az európai nemzeteknek mára olyan erősek a kulturális és identitásképző történelmi hagyományai, hogy az asszimiláció egy más nyelvhez, más kultúrához elképzelhetetlen. A hagyományos családmódel a muszlimoknak is fontos, nem is tőlük akarják megvédeni azok az európai jobboldaliak, akiknek az Európai Néppárt fősodra is túl liberális. Nem véletlenül udvarol végig az Orbán-kormány muszlim autokratákat. Nem véletlenül mondta éppen Vona Gábor, hogy „az iszlám az emberiség utolsó reménye”, és például Houellebecq a *Behódolásban* érzékletesen ábrázolja, milyen hibátlan összhangban lehet a keresztény ultrakonzervativizmus az iszlámmal.

Amit feltűnően, de nem meglepően kevesen féltenek Európában, az pontosan az a két dolog, ami kivételesen nagyra tette Európát és egyáltalán a Nyugatot: a szellemi szabadság és a kapitalizmus. A gótikus Európa megmaradt volna egynek a világ nagyszerű – és talán elfáradó, lehangoló – civilizációi közül, ha ez a kettő – külön-külön és összefonódva – nem tesz lehetővé olyan technikai fejlődést, gazdasági gyarapodást, zsarnokok gyarlóságain és bűnein felülkerekedő politikai szerveződést, amely megalapozza a Nyugat globális, minthaadó hegemoniáját.

Ha Európa csupán az erőszakosságának és fejlettebb fegyvereinek köszönhetné volna a más világrészek népei fölötti uralmát, és a más világrészekhez fűződő viszony egyedüli tartalma a leigázás, megszárlás és gátlástalan kirablás lett volna – mint azt a Nyugat öngyűlölői, az okcidentalisták hangoztatják –, akkor a világnak ma spanyol (ibériai) arca volna. Pontosabban spanyol és muszlim arca, arról ugyanis kevesen vesznek tudomást, hogy az iszlám második nagy – kelet-európai, indiai, délkelet-ázsiai – terjeszkedése nagyjából egyidejű volt Amerika európai birtokba vételével. (És az előbbi nem volt sokkal humánusabb.) A világnak azonban ma angol-szász (és valamennyire francia) arca van. A területek fölötti nyers uralomnál és a nemesfémek hazaszállításánál, a kiváltságos alattvalók tengerentúli földhöz juttatásánál – egy szóval az állami beavatkozásoknál és az állam erősítésénél – ugyanis jobban erősítette az anyaországot a katonailag nem is feltétlenül meghódított területek piacba kapcsolása a magántulajdon szolgálatában, előbb a kereskedelem, aztán a gyorsan fejlődő gyáripár érdekében. Az igazságtalanság: igazságtalanság, a kegyetlenség: kegyetlenség, az elnyomás: el-

nyomás, de a spanyol és a portugál gyarmatosítás nem volt sikeres, az angol és francia gyarmatosítás sikeres volt, végső soron az anyaországokban uralkodó nagyobb szellemi szabadság és kapitalista viszonyok miatt.

Ezért nem érdemes rettegni Európa eliszlámosodásától. Az iszlám ugyanis a kamattilalom miatt bénítóan hat a kapitalista gazdaság működésére – a gazdag muszlim országok a Nyugat függvényeiként gazdagok. És hogy nagyon higgadtan fogalmazzak, az iszlám nem kedvez a szellemi szabadságnak. (Jó, tudom, az „arab” számokat arab közvetítéssel kaptuk az indiaiaktól, sok csillagnak van arab neve, Arisztotelészt arab fordítások mentették át Európa számára – de azóta? Hány természettudományos felfedezéssel, forradalmi hatású műszaki találmánnyal, politikai és más elméleti művel járult hozzá a muszlim civilizáció a világ jobbra tételéhez?) Ezek nem azért nem születtek meg az Oszmán Birodalomban, Perzsiában, egzotikus szultánságokban és emírségekben, mert az európaiak elnyomták őket, és nem is azért, mintha ott az emberek tehetségtelegebbek volnának, hanem azért, mert nem volt szellemi szabadság, és hiányzott a kapitalizmusból adódó motiváció.

A Nyugat összehasonlíthatatlanul erősebb. A nyugati civilizáció semennyire sem iszlámosodott el, de mára a legkonzervatívabb muszlim országok is többé-kevésbé elnyugatosodtak. Sőt még az Iszlám Állam nevű területfoglaló terrororganizáció is. Ezért is döreség civilizációk összecsapásáról beszélni. A párizsi terrorcselekményekben nem egyik civilizáció támadta meg a másikat, hanem a modern Nyugat perverz karikatúrája követett el merényletet a modern Nyugat ellen.

Az Iszlám Állam nem jöhetett volna létre és nem tartathná fenn magát a nyugati találmányokon alapuló modern kommunikáció és modern közlekedés nélkül, de ha létrejött volna hasonló fanatikus alakulat, az nyomorúságos sivatagi sejkység lett volna, amilyenből sok volt a történelemben – a kortárs Európában egyiknek se hallották hírét, utólag csak szaktörténészek tudnak róluk.

Az „amerikaiak a felelősek” mémben annyi igazság van, hogy az Iszlám Állam kialakulásához vezető folyamat nem kezdődött volna meg, ha az egyik nyugati társadalomszervezési modellt – a szocializmust, illetve az őt irányító világi diktatúrát – az amerikaiak nem akarják felváltani egy másik nyugati modellel, a liberális demokráciával.

Így azonban a vége felé mindinkább vallásos irányba forduló szocialista diktatúra szunni (kisebbségi) hírszerzőtisztjei állástalanokká váltak tetemes társadalom-ellenőrzési tapasztalat és katonai információ birtokában, úgyhogy a térség versengő szunni csoportjai közül a leginkább gátlástalanabbat kihasználva, a magát kalifának nevező – a nagy muszlim orszá-

gokban komolyan nem vett – bohócot előretolva létrehozták szervezett bűnözésen és állambiztonsági módszereken alapuló államféleségüket. (Mely szerveződési módoknak semmi közük sincs az iszlám hagyományához.) Szaddám egykori állambiztonsági tisztjei nyugati módszerekkel és nyugati technikával dolgoznak. Az Iszlám Államot a védelmi és zsarolási pénzekon kívül főleg katari adományokból (végső soron olajpénzből), feketepiacon eladott kőolajból és műkincsekből tartják fenn. Egyik se létezhetne nyugati kereslet vagy nyugati találmányokból adódó kereslet nélkül.

Az azonosított párizsi elkövetők, köztük a mézárulás kitervelője, Abdelhamid Abbaoud nyugat-európai országok, Belgium, illetve Franciaország állampolgárai. Nem muszlim fanatikus környezetben, nem valamiféle kulturális rezervátumban nőttek fel, hanem második generációs, asszimilált maghrebiek, akik élték a nagyvárosi hátrányos helyzetű fiatalok nyugatias stílusú életét, jellemzően kisebb bűncselekményekért megjárták a börtönt is, ott „tértek meg.”

És itt nem az iszlám démoni (vissza)térítő erejéről van szó, hanem egy nagyon is modern nyugati jelenségről, az ifjúsági szubkultúráról. Aminek alapja egy szintén modern nyugati fejlemény, a jóléti állam (Franciaország 10., Belgium 11. az újraelosztás világranglistáján). Ilyen államokban a legszegényebb fiatal is megteheti, hogy a fizikai önfenntartáson túl kulturális formában fejezze ki a többséggel szembeni ellenállását. Ez általában nem jelent nemzetbiztonsági kockázatot, de ha egy idegen erő épít rá, akkor igen.

A börtönbeli térítőket jellegzetesen nyugati (ez esetben balos) érvelést használnak: „Azért kerültél ilyen helyzetbe, mert *ők* rosszak. Elnyomnak, mert más, kisebbségi kultúrába, etnikumba tartozol. *Ők* nyugatiak, te muszlim vagy. Gyere a tied közé, ahol tiéd a többség, ott valaki leszél.” Ahogy egy sikertelen, kigúnyolt, rossz külsejű magyar kamaszt ellenállhatatlanul vonzhat a hungarista mitológia, miközben nem sokat tud a magyar történelemről és kultúráról, úgy vonzza a lepukkant párizsi, brüsszeli más nyugat-európai negyedek sikertelen fiataljait a szalafizmus úgy, hogy keveset tudnak meg az iszlámról, nem is érdekli őket nagyon (megjegyzem, a Nyugat-Európát és részben a Balkánt évtizedek óta ellepő szalafi térítőket szintén olajpénzből finanszírozzák). A dzsihad propagandája annyival vonzóbb a (mai) hungaristánál, hogy tényleges hatalmat és tényleges ölési lehetőséget ad a megtért fiatal kezébe. Aki – megint csak egy modern nyugati élmény meghosszabbításaként – úgy érezheti, hogy egy élő videójátékba *spawnolt*. Más pályán új élettel kezd. Amúgy a számítógépen és mobilon kívül – ami a helyváltoztatáshoz és a merénylet előtti utolsó időszakban a kódolatlan kommunikációhoz szükséges – Snowden árulása óta egyéb korszerű találmányokat is szívesen használnak, pél-

dául a PlayStation Networköt, azt ugyanis a mai ismeretek szerint még a legfejlettebb titkosszolgálatok sem tudják ellenőrizni (vagy nem jutott eszükbe, vagy talán túl költséges volna, hogy külön ellenőrizzék.)

Mindebből az következik, hogy ha a nyugati civilizációt

akarjuk védeni, akkor nem annyira az iszlámtól, mint inkább magától kell megvédenünk. A fenti folyamat kellően sok pontján való beavatkozás sokkal több figyelmet és szellemi erőfeszítést követel, mint egy bombázás – viszont kevesebb halálos áldozatot. ●

English summary

WRITTEN BY ZOLTÁN CSIPKE

This is the second issue of *Athenaeum*, an online conservative review published quarterly by the *Athenaeum Conservative Club*. The journal features a scholarly approach to the shared traditions of western conservative political thought and conservative intellectual perspectives.

This periodical seeks to popularise and spread modern conservative political ideology with the intent of influencing scholarly opinions, to popularise the political sciences, and in the long term to promote a historical-philosophical change of perspective and to shape intellectual public opinion. Beyond this, while keeping its distance from contemporary political issues, it also wishes to speak to the political community with the objectivity expected of the political sciences.

The periodical features columns on topics such as the rule of law, the history of ideas, economic philosophy and the philosophy of religion, as well as opinion pieces and review pieces. The journal is available for free download at konzervativszemle.hu.

Through his introductory piece “*Obituary with flowers*”, **Richard SZENTPÉTERI NAGY** pays tribute to former Hungarian President Árpád Göncz, who recently passed away.

With “*Literary translator in the flower shop*”, Gábor NOSZKAI also bids farewell to Göncz, observing that he was the rare politician who was both authentic and honourable.

This publication is the fifth to use the title *Athenaeum*, which the cover image alludes to, as **László PERECZ** reveals. In his article “*The philosophical Athenaeum’s path from positivism to the history of ideas*”, he focuses on the third and longest lived incarnation, following its history from the era of the Dual Monarchy until its demise coinciding with the establishment of the one-party state.

Carl Menger’s observations while working as a journalist at the Vienna stock exchange led him to write *Principles of Economics*. As **András TÓTH** argues in “*The birth of conservative economic sciences*”, Menger’s work was much more than simply a re-founding of the theory of value or a shift in a specialised branch of science.

The role and authority of a head of state varies from one country to the next, and **Richard SZENTPÉTERI NAGY** reproduces two previously written works on the constitutional role of a president in a parliamentary republic in “*The parliamentary head of state*”, which are then complemented by a section on why the president is more than just an executive authority.

Gábor NOSZKAI provides a brief portrait of Árpád Göncz in “*G. Á. in the 20th and 21st centuries*”, emphasising the former president’s opposition to all forms of tyranny and his desire to see liberal democracy flourish in Hungary.

In his opinion piece “*The reward for truth*”, **Gergely PÉTERFY** uses the low salaries of Hungarian university lecturers as a departure point to offer a critique of higher education and values in modern Hungary.

In “*Variations on a history*”, **István PRÁ CZKY** writes of a sense of *déjà vu*, that many of the hopes of the system change 25 years earlier have been dashed and how there is a certain unpleasant familiarity with the current state of affairs.

János BORIS ruminates on the anti-establishment trend in contemporary politics in “*The age of outsiders*”. Citing the election of Jeremy Corbyn as Labour Party leader in the United Kingdom, Boris continues with the popularity of Donald Trump and American Senator Bernie Sanders (who are diametrically opposed politically) to see if there is a common element to explain their sudden rise.

Following the recent attacks in Paris, the fear of the Islamification of Europe once again became a central topic. **János SZÉKY** argues in “*The West against itself*” that there will not be a clash of civilisations, for the current conflict is actually between the West and a perverse caricature of itself.

